

T.C. BAŞBAKANLIK • DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI

DOKUZUNCU 2007
KALKINMA 2013
PLANI

ÇEVRE

ÖZEL İHTİSAS KOMİSYONU RAPORU



ANKARA 2007

T.C. BAŞBAKANLIK • DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI
YAYIN NO: DPT: 2737 - ÖİK: 688

**DOKUZUNCU 2007
KALKINMA
PLANI 2013**

ÇEVRE

ÖZEL İHTİSAS KOMİSYONU RAPORU



ANKARA 2007

ISBN 978-975 – 19 – 4112-1 (basılı nüsha)

Bu Çalışma Devlet Planlama Teşkilatının görüşlerini yansıtmaz. Sorumluluğu yazarına aittir. Yayın ve referans olarak kullanılması Devlet Planlama Teşkilatının iznini gerektirmez; İnternet adresi belirtilerek yayın ve referans olarak kullanılabilir. Bu e-kitap, <http://ekutup.dpt.gov.tr/> adresindedir.

Bu yayın 1500 adet basılmıştır. Elektronik olarak, 1 adet pdf dosyası üretilmiştir

ÖNSÖZ

Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013), Türkiye Büyük Millet Meclisinde 28 Haziran 2006 tarihinde kabul edilmiştir.

Plan, küreselleşmenin her alanda etkili olduğu, bireyler, kurumlar ve uluslar için fırsat ve risklerin arttığı bir dönemde Türkiye'nin kalkınma çabalarını bütüncül bir çerçeveye kavuşturan temel bir strateji dokümanıdır.

Toplumun tamamını ilgilendiren kalkınma planları, gerek hazırlık gerekse uygulama aşamasında, ilgili tüm kesimlerin katkısını ve sahiplenmesini gerektirmektedir.

Kalkınma planlaması alanında ülkemizin katılımcı ve demokratik bir planlama deneyimi bulunmaktadır. Özel İhtisas Komisyonları, bu deneyim içinde kurumsallaşmış bir katılımcılık mekanizması olarak ön plana çıkmaktadır. Kamu, özel kesim, üniversite ve sivil toplum kuruluşları temsilcilerinin katılımı ile oluşturulan Özel İhtisas Komisyonları, 2007-2013 dönemini kapsayan Dokuzuncu Plan hazırlıklarında da son derece önemli bir işlev görmüştür. Bu bağlamda, 5 Temmuz 2005 tarihinde 2005/18 sayılı Baş-bakanlık Genelgesiyle başlatılan çalışmalar çerçevesinde geniş bir konu yel-pazesini kapsayacak biçimde toplam 57 Özel İhtisas Komisyonu oluşturulmuş, alt komisyonlarla birlikte bu sayı 66'ya ulaşmıştır. Bu komisyonlarda toplam 2252 katılımcı görev yapmıştır. Komisyonların oluşturulmasında ise ülkemizin kalkınma gündemini yakından ilgilendiren temel konular belirleyici olmuştur.

Özel İhtisas Komisyonlarında yapılan tartışmalar ve üretilen fikirler, planların hazırlanmasına ışık tutmakta ve plan metnine yansıtılmaktadır. Ayrıca, bu kapsamda ortaya çıkan raporlar birer referans dokümanı olarak, çeşitli alt ölçekli planlama, politika geliştirme ve araştırma ihtiyaçlarına da cevap vermektedir. Bu anlamda, Özel İhtisas Komisyonu raporları sadece plana katkıda bulunmamakta, müstakil olarak da basılan ve çeşitli kesimlerin istifadesine sunulan birer kaynak niteliği taşımaktadır.

Sahip oldukları birikimi katılımcı bir ortamda toplumun genel yararı için özveriyle paylaşan Komisyon üyelerinin, ülkemizin kalkınma sürecine önemli katkılar verdikleri inancıyla, emeği geçen herkese Teşkilatım adına şükranlarımı sunar, Özel İhtisas Komisyonu raporlarının ve raporların ışığında hazırlanan Dokuzuncu Planın ülkemiz için hayırlı olmasını temenni ederim.



Dr. Ahmet TIKTIK
Müsteşar

KATILIMCI LİSTESİ

Komisyon Başkanı	
Tansu GÜRPINAR	Orman Bakanlığı (Emekli)
ÖİK Koordinatörleri	
Arzu ÖZBAY	Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı
Belma ÜSTÜNIŞIK	Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı
Raportör	
Dr. Bülent DURU	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
Moderatör	
Kamil AYANOĞLU	Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı
Üyeler	
Emel ERGİNÖZ	İller Bankası Genel Müdürlüğü
Ganime GÜZEL	İller Bankası Genel Müdürlüğü
Dr. Gülhan BADUR ÖZDEN	Özel Çevre Koruma Kurumu Başkanlığı
Şule ÖZKAYA	Dışişleri Bakanlığı
Hacı DENİZ	Sağlık Bakanlığı
Dilek Ulaş GÜNGÖR	Sanayi ve Ticaret Bakanlığı
Burcu DURMAZ	Avrupa Birliği Genel Sekreterliği
Vehbi ESER	Tarım ve Köyişleri Bakanlığı
Yelda ÜNAL	Dış Ticaret Müsteşarlığı
Çamay ÖZALP	Hazine Müsteşarlığı
Tansel ERAY	İstanbul Büyükşehir Belediyesi
Ahmet YAKUT	Çevre Orman Bakanlığı
Hülya ÖZBEK	Çevre Orman Bakanlığı
M. Oğuz GÜNER	Çevre Orman Bakanlığı
Erhan DEMİR	Çevre Orman Bakanlığı
İlker SERT	İçişleri Bakanlığı
Mehmet Sait TAHMİŞÇİOĞLU	Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü
Gülsevil BAHÇELİ	Devlet İstatistik Enstitüsü

Gönül KILIÇ	Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü
Macide ALTAŞ	Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı
Kayhan KAVAS	Uşak Valiliği
Prof.Dr. Ümit ERDEM	Ege Üniversitesi
Dr. Bülent DURU	Ankara Üniversitesi
Doç Dr. Nesrin ALGAN	Ankara Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Serap Türüt AŞIK	ODTU
Prof. Dr. Zerrin TOPRAK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Songül YALÇIN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Tuna EKİM	İstanbul Üniversitesi
Nuran TALU	Küresel Denge Derneği
Zeynep ARAT	Emekli Çevre Bakanlığı Müsteşarı
Dr. Caner ZANBAK	Türkiye Kimya Sanayicileri Derneği
Prof. Dr. Sücaattin KIRIMHAN	Pamukkale Üniversitesi Çevre Mühendisliği Bölümü (Emekli)
Tülin KESKİN	Enerji Tabii Kaynaklar Bakanlığı (Emekli)
Ebru KUMRU ÖZDEN	TMMOB Maden Mühendisleri Odası
Cihan DÜNDAR	TMMOB Çevre Mühendisleri Odası
Hakkı KIZILOĞLU	Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
Mustafa ÖZCAN	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
Ayşegül MANGAN	Ankara Sanayi Odası 1.Organize Sanayi Bölge Müdürlüğü
Koray ETİ	KOÇ Holding (İstanbul Sanayi Odası-Çevre İhtisas Kurulu Üyesi)
Şenol ATAMAN	Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı
Mehmet ÇÖTELİ	Kimya Mühendisleri Odası

İÇİNDEKİLER

Katılımcı Listesi	i
İçindekiler	iii
Çizelgeler	v
Kısaltmalar	vi
1. Giriş	1
2. Durum Analizi	3
2.1. Türkiye’de Çevrenin Görünümü	3
2.1.1. Nüfus ve Kentleşme	3
2.1.2. Su Kaynakları	5
2.1.3. Deniz ve Kıyı Alanları	10
2.1.4. Atıksu Yönetimi	13
2.1.5. Katı Atık Yönetimi	15
2.1.6. Toprak Kirliliği	19
2.1.7. Hava Kirliliği	20
2.1.8. İklim Değişikliği	22
2.1.8.1 Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Kyoto Protokolü	23
2.1.8.2 Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Türkiye	25
2.1.8.3. Ulusal Sera Gazı Salımları	26
2.1.8.4. Türkiye’de Enerjinin Durumu	27
2.1.8.5. Sera Gazı Salımlarının Kontrolü	28
2.1.9. Gürültü Kirliliği	29
2.1.10. Biyolojik Çeşitlilik ve Koruma Alanları	30
2.1.10.1. Koruma Alanları	32
2.1.10.2. Ulusal Doğa Tarihi Müzesi ve Botanik Bahçeleri	32
2.1.10.3. Hayvanat Bahçeleri	33
2.1.10.4. Biyolojik Çeşitliliğin Korunmasında Yaşanan Sorunlar	34
2.1.10.5. Uluslararası Yükümlülüklerimiz	35
2.1.10.6. Biyolojik Çeşitliliğin Korunması İçin Atılan Adımlar (1992-2002)	36
2.1.11. Biyogüvenlik Politikaları ve Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar	38
2.2. Yönetimsel Sorunlar	39
2.3. Mali Sorunlar	46
2.4. Uluslararası Yükümlülükler ve Taahhütler	48
2.5. Güçlü ve Zayıf Yönler, Tehditler ve Fırsatlar (GZTF) Analizi	53
3. AB’ye Katılım Sürecinin Etkileri	56
3.1. İlgili Alanda/Sektörde Genel Hatlarıyla AB Müktesebatı	56
3.2. AB Müktesebatına Uyumun Mevcut Düzeyi	57
3.2.1. AB Sürecinde Atılması Gereken Adımlar	61
3.3. Tam Olarak Uyum Sağlanması Halinde Beklenen Etkiler	61
3.4. Diğer Ülkelerin Talep Ettiği ve Aldığı Geçiş Süreleri (Derogasyonlar)	62
3.5. Ayrıntılı Etki Değerlendirmesi Yapılması Önerilen Müktesebat	64
4. Geleceğe Dönük Strateji	66
4.1. Dokuzuncu Kalkınma Planının ‘Çevre’ Vizyonu	66
4.2. Vizyona Dönük Temel Amaç ve Politikalar	66
5. Uygulama Stratejileri	73
5.1. Çevre Politikası ve Yönetimi	73
5.2. Çevre Yönetiminin Örgütlenmesi	75
5.3. Çevresel Planlama	78
5.4. ÇED ve Stratejik Çevresel Değerlendirme	79
5.5. Çevre Veri Tabanı	80
5.6. Biyolojik Çeşitlilik ve Koruma Alanları	82
5.7. Su ve Toprak Kaynaklarının Korunması	83

5.8. Tehlikeli Atıkların Denetimi	84
5.9. Zararlı ve Tehlikeli Kimyasalların Denetimi	85
5.10. Biyogüvenlik Politikaları ve Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar	85
5.11. İklim Değişikliği	86
5.12. Çevre Yönetiminin Finansmanı	89
5.13. Çevresel Altyapı Tesisleri Yönetimi ve İşletme Sorunları.....	90
6. Sonuç ve Genel Değerlendirme.....	93
6.1. Temel Amaç ve Politikaları ile Öncelik ve Tedbirlerin Gelişme Eksenleri Bazında Tasnifi	93
6.2. Dokuzuncu Kalkınma Planı Açısından Temel Yansımalar.....	107
7. Yararlanılan Kaynaklar	109

ÇİZELGELER

Çizelge 1: Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye’de Kentsel Nüfus Yüzdesi (1950-2030)	4
Çizelge 2: Sektörel Su Kullanımları (2003-2030).....	6
Çizelge 3: Belediyelerde İçme ve Kullanma Suyu Göstergeleri (2001-2003).....	8
Çizelge 4: İmalat Sanayi İşyerlerinden Denize Boşaltılan Atıksu Miktarı (1994-2004)	11
Çizelge 5: Belediyelerde Atıksu Göstergeleri (2001- 2003).....	13
Çizelge 6: Belediyelere ait Atıksu Arıtma Tesisi Sayısı (2001-2003).....	14
Çizelge 7: Belediyelerde Katı Atık Göstergeleri (2001-2003).....	16
Çizelge 8: Ayrı Toplanan Tıbbi Atıkların Bertaraf Yöntemine Göre Miktarı (2003)	18
Çizelge 9: Kükürtdioksit ve Partiküler Mad. Ort. Göre İl ve İlçe Merkezleri (2004-2005)	21
Çizelge 10: Türkiye’de Sektörlere Göre CO ₂ Salımları.....	26
Çizelge 11: Temel CO ₂ Göstergelerine Göre Türkiye'nin Dünya Sıralamasındaki Yeri.....	27
Çizelge 12: Yakıt Tüketiminden Kaynaklanan CO ₂ Salımlarının Karşılaştırılması	27
Çizelge 13: Türkiye Flora ve Faunasının Görünümü.....	31
Çizelge 14: Genişleme Sürecinde Aday Ülkelere Çevre Konusunda Tanınan Geçiş Süreleri	62
Çizelge 15: Yüksek Maliyetli Yatırım Gerektiren Çevre Direktifleri.....	64

KISALTMALAR

a.g.y.	Adı geçen yapıt
A.Ü.	Ankara Üniversitesi
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AT	Avrupa Topluluğu
Bkz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
C.	Cilt
CITES	Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme (Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Flora and Fauna)
CO ₂	Karbondioksit
ÇED	Çevresel Etki Değerlendirmesi
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
DİE	Devlet İstatistik Enstitüsü
DMİ	Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DSİ	Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü
EU	European Union
EUROSTAT	Statistical Office of the European Communities
GAP	Güneydoğu Anadolu Projesi
GDO	Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar
GEF	Küresel Çevre Fonu (Global Environment Facility)
GEF/SGP	Küresel Çevre Fonu/Küçük Destek Programı (Small Grants Programme)
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GWh	Gigavatsaat
ha.	Hektar
IEA	Uluslararası Enerji Ajansı (International Energy Agency)
IPCC	Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (Intergovernmental Panel on Climate Change)
ISO	Uluslararası Standardizasyon Örgütü (International Organization for Standardization)
IUCN	Dünya Doğa Koruma Birliği
İDÇS	İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi
İDKK	İklim Değişikliği Koordinasyon Kurulu
İZAYDAŞ	İzmit Atık ve Artıkları Arıtma, Yakma ve Değerlendirme Anonim Şirketi
km	Kilometre
KP	Kyoto Protokolü
LMO	Değiştirilmiş Canlı Organizma (Living Modified Organism)
m.	Madde
MAP	Akdeniz Eylem Planı (Mediterranean Action Plan)
MED-POL	Akdeniz Kirlilik İzleme ve Araştırma Programı (Mediterranean Pollution Monitoring and Research Programme)
NFAP	Ulusal Ormancılık Eylem Planı (National Forestry Action Plan)
NO _x	Azot Oksitler

ODTÜ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (Organisation for Economic Co-operation and Development)
ÖİK	Özel İhtisas Komisyonu
POPs	Kalıcı Organik Kirlenici Kimyasallar (Persistent Organic Pollutants)
REMPEC	Akdeniz Bölgesel Acil Müdahale Merkezi (Regional Marine Pollution Emergency Response Centre for the Mediterranean Sea)
RG	Resmi Gazete
s.	Sayfa
S.	Sayı
SAP	Stratejik Eylem Programı (Strategic Action Plan)
SAP-BİO	Akdeniz Bölgesinde Kıyı ve Deniz Biyolojik Çeşitliliğinin Korunmasına Yönelik Stratejik Eylem Planı (Strategic Action Plan for the Conservation of Coastal and Marine Biodiversity in the Mediterranean Region)
SAP-MED	Akdeniz Bölgesinde Kara Kökenli Kirliliği Önlemeye Yönelik Stratejik Eylem Programı (The Strategic Action Programme to Address Pollution from Land-Based Activities in the Mediterranean Region)
SBF	Siyasal Bilgiler Fakültesi
SÇD	Stratejik Çevresel Değerlendirme
SO ₂	Kükürtdioksit
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	Sivil Toplum Kuruluşları
SWOT/GZFT	Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats (Güçlü, Zayıf Yönler; Fırsatlar, Tehditler)
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TÇV	Türkiye Çevre Vakfı
TEP	Ton Eşdeğer Petrol
TODAİE	Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü
TÜBA	Türkiye Bilimler Akademisi
TÜBİTAK	Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
TÜBİVES	Türkiye Bitkileri Veri Servisi
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
UÇEP	Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı
UNDP	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Programme)
UNEP	Birleşmiş Milletler Çevre Programı (United Nations Environment Programme)
vd.	ve diğerleri
VOC	Uçucu Organik Bileşikler (Volatile Organic Compounds)

1. Giriş

Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013) hazırlık döneminde Türkiye’de çevre politikasının temel ilkelerini ve çevre yönetiminin gelişme doğrultusunu belirlemek amacıyla hazırlanan bu raporda, son dönemde çevre sorunları ile ilgili olarak ulusal ve uluslararası alanda yaşanan gelişmeler, ekonomik, yönetsel ve tüzel açıdan meydana gelen değişimler çerçevesinde değerlendirilerek, “Türkiye’de çevre yönetiminin geleceğe dönük stratejileri neler olabilir?” sorusunun yanıtı aranmaya çalışılmaktadır. Buradan hareketle, günümüz dünyasında çevre sorunlarının çeşitliliğinin artması, ölçeğinin büyümesi ve sınırlar ötesi hareketliliği dikkate alındığında, Türkiye’de çevre yönetim stratejileri belirlenirken küresel çevre politikalarının da göz ardı edilmemesi kaçınılmaz olmaktadır.

Türkiye’nin küreselleşmenin olumlu ve olumsuz etkileri çerçevesinde, çevre ile ilgili olarak özellikle uluslararası alanda daha hassas bir strateji ve politikalarla hareket etmesi gerekmektedir. Çünkü Türkiye’nin bu yöndeki tutumu doğal olarak tüm uluslararası çevre ilişkilerine ve en çok Avrupa Birliği ilişkilerine esas teşkil edecektir.

Türkiye’nin AB’nin çevre politikalarına uyum sağlamasının ve daha da önemlisi bunları uygulamaya yansıtmasının, gerek zaman, gerekse mali açıdan uzun ve külfetli bir süreç olacağı ortadadır. Ancak bu durum sadece Türkiye’nin AB’ye uyumuna ve bu yöndeki taahhütlerin yerine getirilmesine endekslenmemelidir. Türkiye AB’ye üye olsa da olmasa da, çevresel koşullarını bir an önce iyileştirmek ve çağdaş toplumların arasında bu alandaki yerini almak durumundadır. Avrupa Birliği, Türkiye’nin çevre politikalarını ve uygulamalarını gözden geçirmek ve eksikliklerini tamamlamak anlamında önemli bir “kolaylaştırıcı” rolündedir. Türkiye’de, bu fırsatın iyi değerlendirilmesi noktasında AB ile olduğu kadar, diğer uluslararası ve uluslararası/bölgesel kuruluşlarla iyi planlanmış, ulusal çıkarlarına uygun ve küreselleşme karşıtı çevre politikalarını da dikkate alan stratejilerin belirlenmesine ihtiyaç vardır. Bu bağlamda, özellikle biyolojik çeşitliliğin korunması, biyogüvenlik, sınıraşırı tehlikeli atık kontrolü, iklim değişikliği, çölleşme ve sınıraşırı su yönetimi gibi konular Türkiye’nin önem vermesi gereken alanlar olarak öne çıkmaktadır.

Bu değerlendirmelerle, IX. Plan dönemi için hazırlanan ve Çevre Özel İhtisas Komisyonu çalışmalarına dayanak noktası oluşturan vizyon şöyle belirlenmiştir: *“Bugünkü ve gelecek kuşakların temel gereksinimlerinin sağlandığı, yaşam kalitesinin artırıldığı, biyolojik çeşitliliğin korunduğu, doğal kaynakların sürdürülebilir kalkınma yaklaşımıyla akılcı*

yönetildiği, sağlıklı ve dengeli çevrede yaşama hakkını gözeten politik-yönetimsel anlayışın egemen olduğu bir Türkiye.”

Yukarıda belirlenen vizyon doğrultusunda izlenmesi gereken temel politikaları ortaya koyan Raporda ele alınan konular şöyle özetlenebilir: “Durum Analizi” adını taşıyan bölümde, çevre sorunları tek tek ele alınarak Türkiye’de çevrenin görünümü yansıtılarak karşılaşılan sorunlar sergilenmektedir. Önce her bir sorun alanı için durum saptaması yapılmakta, ardından ilgili yasal düzenlemeler verilmekte, sonra da uygulamada karşılaşılan sıkıntılar değerlendirilmektedir. Bölüm içindeki her konu, dünyada ve özellikle de AB’deki genel durumu ve eğilimleri gösteren verilerle yansıtılmaya çalışılmıştır. Çevre ÖİK toplantısında gerçekleştirilen SWOT/GZFT çözümlemesinin dökümüne de bu bölümde yer verilmektedir.

“AB’ye Katılım Sürecinin Etkileri” başlıklı bölüm, AB uyum sürecinde çevre yönetiminde yaşanan gelişmelere odaklanmaktadır. Bu bölümde önce ana hatlarıyla AB çevre müktesebatı ele alınmakta, ardından Türkiye’nin uyum düzeyi değerlendirilerek geleceğe ilişkin sonuçlar çıkarılmaya çalışılmaktadır. Diğer ülkelerin AB’den aldığı derogasyonlar da bu bölüm içinde sergilenmektedir.

“Geleceğe Dönük Strateji” ve “Uygulama Stratejileri” bölümleriyse, ÖİK toplantılarında belirlenen ilke ve politika kararlarına dayanılarak hazırlanmıştır. Burada yer alan önerilerin, durum analizinden çıkarılan sonuçlar, AB uyum süreci ve IX. planın temel gelişme eksenlerinin dikkate alınarak oluşturulduğunu belirtmek gerekir.

2. Durum Analizi

2.1. Türkiye’de Çevrenin Görünümü

2.1.1. Nüfus ve Kentleşme

Türkiye’de çevre sorunlarının genel görünümüne geçmeden, ülkenin kentleşme durumuna ilişkin genel bir değerlendirmede bulunmak yararlı olacaktır. Çünkü kentler bir yandan çevre sorunlarını yaratan aktörlerin başında gelirken, bir yandan da çevre sorunlarının en yoğun yaşandığı yerleri oluşturmaktadırlar. Türkiye’de kentleşmeye ilişkin sorunların önemli ölçüde, altyapı düzeneğinin nüfus birikimini karşılayamamasından kaynaklandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Kentsel yaşamda karşılaşılan, ulaşım, su, katı atık, trafik gibi sorunların giderek ağırlaşmasında merkezi ve yerel yönetimlerce uygulanan yanlış politikaların, mali ve teknik yetersizliklerin yanında kentleşme hızının yüksekliğinin önemli bir etmen olduğu bilinmektedir.

TÜİK 2000 yılı genel nüfus sayımı verilerine göre Türkiye nüfusu 67 803 927 olarak belirlenmiştir. Cumhuriyetin ilk nüfus sayımında (1927) nüfusumuzun 13 648 270 olduğu göz önünde bulundurulduğunda, 2000 yılına değin geçen 73 yıllık sürede Türkiye nüfusunun beş katı dolayında arttığı görülecektir. Son nüfus sayımından bu yana geçen beş yıllık sürede gerçekleşen artışın henüz resmi rakamlara yansımadağını da belirtmek gerekir.

1990 yılı rakamlarına göre Türkiye’de şehirli nüfus oranı %59,6 idi. Oysa, 2000 yılı sayımında Türkiye nüfusunun, %64,9’unun şehirlerde, %35,1’inin ise köylerde yaşadığı saptanmıştır. Bu gelişmeye koşut biçimde, 1990-2000 yılları arasında şehir nüfusu yıllık binde 26,8 artarken aynı rakam köy nüfusu için binde 4,2 olarak belirlenmiştir. Rakamların da gösterdiği gibi, Türkiye’de şehir nüfusu köy nüfusuna göre çok yüksek bir hızla büyümektedir.¹

Aşağıdaki çizelgeden de izlenebileceği gibi, bu eğilimlerin sürmesi durumunda önümüzdeki 10 yıl içinde Türkiye şehir nüfusu Avrupa Birliği ülkeleri ortalamasına yaklaşmış olacaktır. Çizelgede dikkati çeken bir nokta, Türkiye’de şehir nüfusunun köy nüfusunu ancak 1985 yılından sonra geçebilmiş olmasıdır.

¹ TÜİK istatistiklerinde, “şehir nüfusu” ile il ve ilçe merkezleri nüfusları, “köy nüfusu” ile bucak ve köy nüfusları ifade edilmektedir.

Çizelge 1: Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye’de Kentsel Nüfus Yüzdesi (1950-2030)

	Alm.	Avus.	Bel.	Çek C.	Dan.	Est.	Fin.	Fr.	Hol.	İng.	İrl.	İsp.	İsvç.	İt.	Kıb.	Let.	Lit.	Lük.	Mac.	Mal.	Pol.	Por.	Slovk.	Slovy.	Yun.	Türk.
1950	71,9	63,8	91,5	40,9	68,0	49,7	32,0	54,3	54,4	79,0	40,9	51,9	65,8	54,3	29,8	51,6	31,1	59,1	39,3	61,2	38,7	19,2	30,0	19,9	37,3	21,3
1955	74,1	64,2	92,0	43,3	69,6	53,6	35,0	58,2	54,1	78,7	43,9	54,2	69,3	56,9	32,6	54,2	35,4	60,6	40,9	65,6	43,2	20,6	31,7	23,8	40,1	25,7
1960	76,1	64,6	92,5	45,8	73,7	57,5	38,1	62,0	53,8	78,4	45,8	56,6	72,6	59,4	35,6	56,9	40,0	62,1	42,6	69,8	47,9	22,1	33,5	28,2	42,9	29,7
1965	77,9	65,0	93,1	48,9	77,0	61,3	43,9	67,1	54,9	77,8	48,7	61,3	77,1	61,8	38,2	59,5	44,7	63,0	45,5	73,9	50,0	23,9	37,0	32,5	47,5	34,1
1970	79,6	65,2	93,8	52,0	79,7	64,9	50,3	71,1	55,9	77,1	51,7	66,0	81,1	64,3	40,8	62,0	49,5	67,8	48,5	77,4	52,3	25,9	41,1	37,0	52,5	38,4
1975	81,2	65,3	94,5	63,7	82,1	67,6	58,3	72,9	56,9	82,7	53,6	69,6	82,7	65,6	45,2	65,4	55,7	73,7	52,8	80,4	55,4	27,7	46,3	42,4	55,3	41,6
1980	82,6	65,4	95,4	74,6	83,8	69,7	59,8	73,3	58,0	87,9	55,3	72,8	83,1	66,6	51,9	68,2	61,2	78,9	56,9	83,1	57,9	29,4	51,6	48,0	57,7	43,8
1985	84,0	65,6	95,9	75,2	84,4	70,8	59,8	73,7	59,0	88,6	56,3	74,2	83,1	66,8	58,6	69,8	65,1	82,9	59,5	85,5	59,3	37,2	54,2	49,7	58,4	52,4
1990	85,3	65,8	96,4	75,2	84,8	71,1	61,4	74,1	60,0	88,7	56,9	75,4	83,1	66,7	65,0	70,3	67,6	86,3	62,0	87,6	60,7	46,7	56,5	50,7	58,8	59,2
1995	86,5	65,8	96,8	74,7	84,9	69,9	61,4	74,9	61,8	88,7	57,9	75,9	83,2	66,9	68,1	68,6	67,3	89,1	63,0	89,4	61,3	50,4	56,8	50,8	59,2	62,1
2000	87,5	65,8	97,1	74,1	85,1	69,4	61,1	75,7	64,3	88,9	59,1	76,3	83,3	67,2	68,8	66,8	67,0	91,0	64,0	90,9	61,7	53,0	56,8	50,8	60,1	64,7
2005	88,5	65,8	97,3	74,5	85,5	69,6	60,9	76,7	66,8	89,2	60,4	76,7	83,4	67,5	69,5	65,9	66,6	92,4	65,9	92,1	62,0	55,6	58,0	50,8	61,4	67,3
2010	89,3	66,3	97,4	75,1	86,1	70,3	61,2	77,8	69,2	89,7	61,9	77,3	83,8	68,2	70,4	65,7	66,8	93,3	68,0	93,0	62,8	58,3	59,4	51,4	63,1	69,7
2015	90,0	67,2	97,5	75,7	86,8	71,4	62,1	79,0	71,4	90,2	63,6	78,1	84,3	69,2	71,6	66,3	67,5	94,1	70,0	93,7	64,0	60,9	60,8	52,6	65,2	71,9
2020	90,7	68,5	97,7	76,3	87,5	72,9	63,5	80,3	73,5	90,8	65,6	79,2	84,9	70,6	73,1	67,8	68,7	94,6	72,1	94,2	65,6	63,5	62,2	54,4	67,7	74,0
2025	91,3	70,3	97,8	76,9	88,2	74,8	65,4	81,7	75,4	91,4	67,8	80,4	85,8	72,3	74,7	69,9	70,4	94,9	74,0	94,6	67,6	66,1	63,6	56,9	70,1	75,9
2030	91,9	72,3	97,9	77,4	89,0	76,6	67,9	83,0	77,2	92,0	70,1	81,7	86,7	74,3	76,5	72,0	72,4	95,3	75,9	95,0	69,9	68,7	64,9	59,8	72,4	77,7

Kaynak: United Nations Population Division, **World Population Prospects: The 2004 Revision Population Database** (<http://esa.un.org/unpp>)

Türkiye nüfusundaki değişimde bölgelerarası farklılıkların önemli ölçülerde olduğu göze çarpmaktadır. Örneğin, 1990-2000 döneminde Marmara Bölgesi'nin yıllık nüfus artış hızı binde 26,7 iken, bu rakam Karadeniz Bölgesi'nde binde 3,7 olarak gerçekleşmiştir. Buna koştur biçimde, Marmara Bölgesi en fazla şehir nüfusuna sahip (%78) bölge olurken, Karadeniz Bölgesi en az şehir nüfusu (%41) barındıran bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. 1990-2000 döneminde yalnızca 15 ilin nüfusu azalmıştır; bunlar: Artvin, Çorum, Edirne, Kars, Kastamonu, Kırşehir, Sinop, Sivas, Tunceli, Zonguldak, Bayburt, Bartın, Ardahan, Karabük ve Kilis'tir. Türkiye'de illerin şehir nüfus oranları da büyük değişiklik göstermektedir. 55 ilde şehir nüfusu daha fazlayken, 26 ilde ise köy nüfusu daha fazladır. Nüfus artış hızı en yüksek olan üç il, Antalya, Şanlıurfa ve İstanbul'dur. Bunların 1990-2000 döneminde yıllık nüfus artış hızı sırasıyla binde 41,8; 36,6 ve 33,1 olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu rakamların büyük ölçüde göçlerden beslendiğine kuşku yok. Nüfus artış hızı en düşük olan ilk üç ili ise Tunceli, Ardahan ve Sinop oluşturmaktadır. Aynı 10 yıllık dönemde bu illerin yıllık nüfus artış hızı ise binde -35,6; -20,2 ve -16,2 olarak gerçekleşmiştir.

Nüfusun ve kentleşme oranının artması çevre yönetimi üzerinde önemli etkilerde bulunmaktadır. Söz konusu artış, bir yandan doğal kaynaklar ve varlıklar üzerindeki baskıyı artırıcı yönde etkide bulunurken bir yandan da kentsel hizmetlerin gereği gibi yerine getirilmesinin önünde bir engel olarak durmaktadır. Raporun ilgili bölümlerinden de izlenebileceği gibi, içme ve kullanma suyu temini, atıkların bertaraf edilmesi, endüstriyel kirlilik gibi konularda kimi adımlar atılmış olmasına karşın, elde edilen gelişme varılan nüfus ve kentleşme düzeyini karşılamadığı için, gerçekleştirilen çabalar genellikle doyurucu olmaktan uzak bulunmaktadır.

2.1.2. Su Kaynakları

Kentleşme, nüfus ve sanayileşmenin hızlanması, ancak bunları karşılayacak kaynakların sınırlı oluşu, su sorununun önemini giderek artırmaktadır. Dünya ortalamasının altında yağış alan Türkiye su zengini bir ülke değildir. Günümüzde Türkiye'de kişi başına düşen su miktarı yıllık 1 500 m³ olarak hesaplanmaktadır. Yapılan kestirimlere göre önümüzdeki 20 yıl içinde nüfus 87 milyona ulaşacak, yıllık kişi başına düşen su rezervi ise 1042 m³ olacaktır. Bu rakamın uluslararası ölçütlerce su sorunu için tanımlanan 1000 m³'e çok yakın olması dikkat çekicidir. TÜİK'in 2030 yılı nüfus tahminininin 100 milyon dolayında olduğu göz önünde bulundurulduğunda, kişi başına düşen su miktarını yıllık 1000 m³ rakamında tutmanın bile

çok önemli olduğu anlaşılacaktır.² Aşağıdaki çizelgeden de görülebileceği gibi önümüzdeki 25 yıllık dönemde su gereksinimi bugünkünden yaklaşık üç kat daha fazla olacaktır.

Çizelge 2: Sektörel Su Kullanımları (2003-2030)

(milyar m ³)	2003	2030
Sulama	29,6	72,0
İçme Suyu	6,2	18,0
Sanayi	4,0	22,0
Toplam	40,1	112

Kaynak: Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü

Türkiye’de yıllık ortalama yağış yaklaşık 643 mm’dir; bu da yılda ortalama 501 milyar m³ suya denk gelmektedir.³ Türkiye’de su kaynakları yurt yüzeyine dengeli biçimde dağılmış değildir. Sözelimi ülke çapındaki 26 havzadan yalnızca dördü (Fırat, Doğu Karadeniz, Antalya ve Batı Akdeniz) yıllık akışın %37’sini karşılamaktadır.⁴ Mevcut 112 milyar m³ dolayındaki su potansiyelinin ancak 1/3’lük bir bölümünün değerlendirebildiği Türkiye’de baraj, gölet ve hidroelektrik santral yapımına da devam edilmektedir.

Türkiye’nin artan su gereksinimi karşılamak için kaynaklar üzerinde kurulan baskı giderek artmaktadır. Örneğin 1995-2001 döneminde yüzey ve yeraltı suyu kaynaklarından çekilen su miktarında %32,9’luk bir artış gözlenmektedir. Aynı yıllar içinde toplam tatlı su çekimlerinde yüzey suyunun payı %83,1’den %84,4’e çıkmış, yeraltı suyu payı ise %16,9’dan %15,5’e düşmüştür.⁵ Ancak yeraltı suyu kullanımındaki düşüş, bu konuda izlenen bilinçli bir politikanın sonucu olmayıp yalnızca Güneydoğu Anadolu Projesi için 1999’da açılan sulama kanallarında yüzey suyu kullanımının çok artmasından kaynaklanmaktadır.

Türkiye’de su hizmetlerinin görülmesi sorumluluğu yerel yönetimlere aittir. Bugüne değin, bu hizmetler yerel yönetimlerin yanı sıra DSİ ve İller Bankası ile kırsal alanda hizmet veren Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü’nce de yürütülmekteydi. Büyükşehir belediyelerinin kurulmasıyla birlikte, bu kentlerde su ve kanalizasyon idareleri de hizmet vermeye başlamıştır. Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü’nün kaldırılmasından sonra kırsal alanda bu hizmetler il özel idareleri tarafından yerine getirilecektir. Son dönemde, su yönetimi konusunda gözlenen yeni eğilim, bu hizmetlerin sunumuna yerel yönetimlerin yanı sıra özel

² DPT, VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), **İçmesuyu, Kanalizasyon, Arıtma Sistemleri ve Katı Atık Denetimi ÖİK Raporu**, Ankara, 2000, s.16; DSİ, “Toprak ve Su Kaynakları”, (<http://www.dsi.gov.tr/topraksu.htm>), (Kasım 2005).

³ a.g.y.

⁴ DPT, **Türkiye Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı**, Düzeltilmiş 2. Baskı, Ankara, 1999, s. 34.

⁵ DİE, **Türkiye Çevre İstatistikleri**, Ankara, 2005, s.73.

kesimin de katılması, “yap-işlet-devret” ve “kamu-özel sektör ortaklığı” gibi modellerin gelişmesidir. Bir başka önemli değişiklik de kanalizasyon hizmetlerinden sorumlu kuruluşların sayısındaki artıştır. Önceleri bu alanda yalnızca İller Bankası söz sahibi iken, bugün, İller Bankası'nın yanı sıra GAP İdaresi, Özel Çevre Koruma Kurumu Başkanlığı, Toplu Konut İdaresi gibi merkezi yönetim kuruluşları ya da büyükşehir belediyelerinin su ve kanalizasyon idareleri de devreye girmişlerdir. Bu kuruluşlar arasında hizmet açısından ağırlığı en fazla olanı büyükşehir belediyelerinin su ve kanalizasyon idaresi genel müdürlükleridir.⁶

Su hizmetlerinin sunumunda, yerleşmenin yanı sıra, üzerinde durulması gereken bir diğer yeni eğilim de özelleştirmedir. Günümüzde Türkiye'de, su ve kanalizasyon hizmetlerinin tamamına yakını merkezi yönetim kuruluşlarınca gerçekleştiriliyor olsa da, kimi yerlerde özelleştirme uygulamaları başlamıştır. Örneğin, Antalya, İzmit ve Bursa gibi kentlerde su hizmetinin özelleştirilmesi yolunda adımlar atılmaya başlanmıştır. Bu dönemde su yönetimi konusunda değinilmesi gereken bir başka nokta da, iç kaynakların yetersizliğinden dolayı yabancı kaynaklı kredilerden yararlanmada gözlenen artıştır. Yerel yönetimlerin dış borçlanmalarında rasyonelliğinin sağlanması ve politik etkilerin dışta bırakılması önem taşımaktadır.

Tarımsal sulama için de aynı şeyleri söyleyebilmek olanaklıdır. Daha önce, Devlet Su İşleri ve Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün üstlendiği bu hizmetlerin sunumuna son dönemde yerel yönetim birlikleri de katılmaya başlamıştır. Yerel yönetim birlikleri genellikle özel şirketler aracılığıyla tarımsal sulama hizmetlerini yerine getirmektedir. Bir anlamda, son dönemde, tarımsal sulamaya tıpkı su hizmetlerinde olduğu gibi, önce yerleştirme ardından da özelleştirme egemen olmuştur denebilir.

⁶ Bkz. B. Ayman Güler (Der.), **Su Hizmetleri Yönetimi**, TODAİE, Ankara, 1999.

Çizelge 3: Belediyelerde İçme ve Kullanma Suyu Göstergeleri (2001-2003)

	2001	2002	2003
İçme ve kullanma suyu şebekesi ile hizmet edilen belediye sayısı	3 092	3 140	3 161
İçme ve kullanma suyu şebekesi ile hizmet edilen nüfusun toplam içindeki oranı	%74,8	%75,0	%76,5
İçme ve kullanma suyu şebekesi ile hizmet edilen nüfusun belediye nüfusu içindeki oranı	% 95,1	% 95,3	%97,2
Temin edilen su miktarı (milyon m ³ /yıl)	4 610,0	5 003,2	5091,3
İçme ve kullanma suyu arıtma tesisi ile hizmet edilen belediye sayısı	236	252	303
İçme suyu arıtma tesisi sayısı	113	123	131
İçme suyu arıtma tesisi ile hizmet edilen nüfusun toplam içindeki oranı	%27,3	%26,9	%29,6
İçme suyu arıtma tesisi ile hizmet edilen nüfusun belediye nüfusu içindeki oranı	% 34,7	% 34,2	%37,6
İçme ve kullanma suyu arıtma tesisi toplam kapasitesi (milyon m ³ /yıl)	3 244,8	3 525,4	3736,4
Fiziksel arıtma	131,5	149,3	269,7
Konvansiyonel arıtma	3 112,8	3 375,6	3466,2
İleri arıtma	0,5	0,5	0,5
İçme suyu arıtma tesislerinde arıtılan içme suyu miktarı (milyon m ³ /yıl)	1 667,5	1 711,2	1893,9
Fiziksel arıtma	34,9	43,5	102,7
Konvansiyonel arıtma	1 632,6	1 667,7	1791,2
İleri arıtma	0,0	00	0,0

Kaynak: DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı, 2004; DİE Haber Bülteni, 29.06.2005.

Yukarıdaki çizelgeden de görülebileceği gibi, son yıllarda, içme ve kullanma suyu şebekesi ile hizmet verebilen belediye sayısında az da olsa bir artış gözlenmektedir. Örneğin, TÜİK'in, Belediye İçme ve Kullanma Suyu İstatistikleri Anketi sonuçlarına göre, içme ve kullanma şebekesi ile hizmet veren belediye sayısı 2002 yılında 3140 iken 2003 yılında 3161'e çıkmış bulunmaktadır. Söz konusu çalışmaya göre, içme ve kullanma suyu şebekesi ile hizmet veren belediyeler tarafından, 2003 yılında 5,09 milyar m³ su şebeke ile dağıtılmak üzere çekilmiştir. Bu miktarın %41,1'i barajlardan, %30,4'ü kuyulardan, %23,8'i kaynaklardan, %2,8'i akarsulardan, %1,6'sı göllerden ve %0,3'ü göletlerden elde edilmektedir.

TÜİK'in 2004 yılı verilerine göre, anket uygulanan 1911 belediyeden, 1910'unda içme ve kullanma suyu şebekesi ile hizmet verilmektedir.⁷ Söz konusu hizmeti alabilen nüfusun toplam belediye nüfusuna oranı ise %93'tür.

2003 yılında içme ve kullanma şebekesi ile dağıtılmak üzere çekilen 5,09 milyar m³ suyun 1,89 milyar m³'ü içme ve kullanma suyu arıtma tesislerinde arıtılmıştır. Arıtılan içme ve kullanma suyunun %5,4'üne fiziksel, %94,6'sına ise konvansiyonel arıtma uygulanmıştır. TÜİK'in 2004 yılı verilerine göre, Türkiye'de içme ve kullanma suyu arıtma tesisi ile hizmet veren belediye sayısı 304, içme ve kullanma suyu arıtma tesisi ile hizmet edilen nüfusun belediye nüfusuna oranı ise %42'dir.

⁷ TÜİK 2004 verileri, 2003 yılında tüm belediyelerin toplam katı atık miktarı, toplam içme ve kullanma suyu miktarı ile toplam atıksu miktarının her birinin %95'ini oluşturan 1911 belediyeye uygulanan anketlere dayanmaktadır.

Burada, gerekli niteliklere sahipse, şebekeyle sağlanan su için her zaman arıtma tesisi kurulmasının gerekli olmadığını, bu açıdan belediye nüfusunun %93'üne şebekeli içme suyu sağlanmasının önemli olduğunu belirtmek gerekir. Değinilmesi gereken bir nokta da, arıtma tesisinin sayısından çok, hizmet sunduğu nüfusun büyüklüğünün önemli olduğudur. Bu açıdan 2004 yılı TÜİK istatistiklerine bakıldığında, arıtma tesisi sayısının çok az olmasına karşın, içme suyu arıtma tesisi ile hizmet edilen nüfusun toplam nüfusa oranının %34 olduğu görülecektir.

2004 yılı verilerine göre belediyelerde şebekeli içme suyuna erişim oranı %93 dolayında bulunsa da, kentsel gelişmenin plansız biçimde sürmesi içme suyunun sağlıklı ve sürekli biçimde sağlanmasının önünde engel oluşturmakta, büyük yerleşim yerlerinin su gereksiniminin karşılanmasında güçlükler çekilmektedir. Kırsal kesimde yerleşimin dağınıklığı ve kimi yerlerde kaynakların yetersizliği önemli sorunlar doğurmaktadır. Yeraltı sularının yoğun biçimde kullanılması su düzeylerini düşürmüş, özellikle kimi kıyı alanlarında tuzlanma oluşmaya başlamıştır. Su kaynaklarının çevresindeki yapılaşma ile tarım ve sanayi etkinlikleri su kaynaklarındaki kirliliğinin en önemli nedenlerindedir. Orman varlığının tahribi ve erozyonun hızlanması, içme suyu kaynaklarını olumsuz yönde etkilemekte, göllerin ve barajların dolmasına neden olmaktadır. Merkezi ve yerel yönetim kuruluşları arasında eşgüdüm eksikliği görülmekte, kamu kurumları ve yerel yönetimlerde uzman personel sıkıntısı sürmektedir. “Kaçak su” en önemli sorunlardan birini oluşturmakta, tesislerin eskiliği ve yetersizliğinden ya da yasa dışı yararlanmadan kaynaklanan kaçak su kullanım oranının %30-40 dolaylarında olduğu tahmin edilmektedir. Su kaynaklarının korunması, yararlanılması ve geliştirilmesi konularını düzenleyen çerçeve bir yasal düzenleme de bulunmamaktadır.⁸ Bu arada, yasal düzenlemelerin, Avrupa Birliği'nin 1991 Atık Su Arıtma Direktifine yakın olduğu belirtilmelidir.⁹

Bu kapsamda, akarsularımızı havza bütününde ele alarak değerlendirme zorunluluğu bulunduğunu da vurgulamak gerekmektedir. Bilindiği gibi Gediz, Bakırçay, Büyük Menderes Nehirleri havza bazında ele alınmaması nedeniyle, organize sanayi bölgeleri gibi olumsuz etkiler söz konusu akarsuların kirlilik sorununa temel oluşturmuşlardır.

⁸ DPT, VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), İçmesuyu, Kanalizasyon, Arıtma Sistemleri ve Katı Atık Denetimi **ÖİK Raporu**, Ankara, 2000, s.2-5.

⁹ G. Tuncer, “Su Kirliliği”, **Türkiye'nin Çevre Sorunları: 2003**, TÇV, Ankara, 2003, s.197.

2.1.3. Deniz ve Kıyı Alanları

Türkiye'de deniz ve kıyı alanlarının içinde bulunduğu sorunlardan söz etmek aynı zamanda ülkenin genel olarak yerleşim ve çevre sorunlarını da sergilemek anlamına gelecektir. Nüfusun yaklaşık yarısının kıyı bölgelerinde yaşaması, Türkiye genelinde nüfus yoğunluğu km²'de 73 kişi olmasına karşılık kıyı illerinde bu sayının 127 olması, tüm sanayi ürünlerinin %70-80'inin kıyı illerinden sağlanması bu yargıyı doğrulamaktadır.¹⁰

Türkiye'de deniz ve kıyı alanları, evsel ve endüstriyel atıklardan, enerji santrallerinden ya da kent yaşamından kaynaklanan kirlilik gibi karasal bölgelerde de görülebilecek sorunların yanı sıra doğal yapılarına özgü değişik kirlenmelere ya da baskılara da sahne olmaktadır. Bir başka anlatımla buralarda nüfus ve ekonomik etkinlikler yoğun olduğu için hem kara bölgelerine, hem de kendi doğal yapılarına özgü sorunları gözlemlemek olanaklıdır.

Üç tarafı denizlerle çevrili olan ülkemizin, 8333 km uzunluğunda kıyı şeridi bulunmaktadır. Denizlerimizde kirlenme daha çok yoğun deniz trafiği ile hızlı kentleşme ve sanayileşmenin görüldüğü bölgeler etrafında yoğunlaşmıştır. Söz konusu baskılar nedeniyle çok sayıda canlı türü kaybolma tehlikesi altındadır. Denizlerimizi kirleten değişik kirletici kaynaklar şöyle sıralanabilir:

a) Kara kökenli kirleticiler: Evsel ve endüstriyel atıklar, termik santraller, tersane, liman, marina, gemi tamir-onarım, gemi sökümü vb. kıyı tesisleri faaliyetlerden kaynaklanan atıklar, akarsular tarafından taşınan evsel, endüstriyel, tarımsal kaynaklı atıklar ile erozyon, sahil dolgu alanları, ikinci konut ile turizme dayalı yapılaşmadan kaynaklanan kirleticiler.

b) Deniz araçlarından kaynaklı kirleticiler: Gemi ve diğer deniz araçlarında oluşan petrol türevli katı ve sıvı atıklar (sintine, kirli balast, slaç, slop, yağ vb.), evsel atıksu ve katı atıklar ile gemi ve tanker kazaları sonucu oluşan kirlilik.

c) Sınırşan akarsular ve hava yolu ile gelen kirleticiler: Denizlerimize Tuna Nehri örneğinde olduğu gibi akarsularla gelen kirleticiler, asit yağmurları sebebiyle ve hava taşıtlarından kaynaklanan kirleticiler.

Boğazlarımızda son dönemde trafiğin giderek yoğunlaşması, özellikle de çevre açısından risk taşıyan yüklerin geçişi de önemli sorunlardan birini oluşturmaktadır. Buna, sayıları son yıllarda hızlı biçimde artan balık çiftliklerini de eklemek gerekir.

Denizlerin kara kökenli kirleticiler tarafından kirletilmesine ilişkin yakın tarihli veriler elimizde bulunmasa da, bir ön fikir verebilmesi açısından varolan verilerden bir örnek

¹⁰ DPT, *Türkiye Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı*, 2. Baskı, Ankara, 1999.

sunmak yararlı olacaktır. Aşağıdaki çizelgeden de görülebileceği gibi, yıllar geçtikçe denize boşaltılan atıksu miktarında, 2004 yılı dışarıda tutulacak olursa, bir artış gerçekleşirken, arıtılan atıksu miktarında tatmin edici bir gelişme gözlenmemektedir. TÜİK'in İmalat Sanayi Atık Envanteri Araştırmasına göre imalat sanayi işyerlerinden denize boşaltılan atıksu miktarları aşağıdaki çizelgede verilmiştir.

Çizelge 4: İmalat Sanayi İşyerlerinden Denize Boşaltılan Atıksu Miktarı (1994-2004)

(milyon m ³)	1994	1995	1996	1997	2000	2004
Toplam	385,52	439,01	486,09	467,16	438,6	372,4
Arıtılmayan	344,14	368,89	434,95	414,80	353,6	311,9
Arıtılan	41,38	70,12	51,14	52,36	85,0	60,5

Kaynak: DİE, **Türkiye Çevre İstatistikleri**, Ankara, 2005.

Kıyı alanları ve denizlerdeki sorunların ardında çok sayıda etmenin bulunduğu söz edilmiştir. Aslında çevre sorunlarının hemen hepsini bu alanlarda görmek olanaklıdır. Bu açıdan burada yalnızca Türkiye'de son dönemde kendisini hissettiren kimi sorun alanlarına kısaca değinmekle yetinilecektir.

Türkiye deniz ve kıyı alanları üzerindeki baskıda turizm etkinliklerinin ayrı bir yeri bulunmaktadır. Turizm hareketleri özellikle 1970'li yıllardan sonra hızlanmış, 1980'lerde turizmden elde edilecek geliri artırmak üzere alınan önlemler ülkeye gelen turist sayısında büyük bir artışa yol açmıştır. Bu açıdan, 1982 yılında çıkartılan Turizmi Teşvik Kanunu¹¹, Türkiye'de kitle turizminin gelişimi açısından bir dönüm noktasını simgelemektedir. Yasayla, bir yandan bu alandaki girişimleri desteklemek üzere özel önlemler getirilirken bir yandan da bozulmamış kıyı alanları, verimli tarım toprakları, tarihi ve doğal değerler turizmin hizmetine sunulmuştur.

İkinci konut yatırımlarının plansız biçimde kıyı alanlarında yoğunlaşması da bir diğer önemli sorunu oluşturmaktadır. Önemli bölümünün kıyılarda, verimli tarım topraklarında ve ormanlık alanlarda yer aldığı bu konutlar, yılın yalnızca belirli dönemlerinde kullanılmasına karşın, buldukları yörelerde yoğunluğu artırarak altyapı sorunlarına neden olmaktadır. Bu durum, altyapısı bulunmayan yerlerde yüksek nüfusa göre yatırım yapmayı gerektirdiğinden maliyetleri artırmakta ve önemli bir atıl kapasiteye yol açmaktadır.

Su ve kara yaşamlarının iç içe girdiği, doğal bir kaynak durumunda olan kıyı alanları, ticaret, balıkçılık, taşımacılık, sanayi, konut, dinlenme ve savunma gibi çok farklı kullanımlar

¹¹ RG, 16.03.1982, S.17635.

için elverişli bir mekan sunarken bu faaliyetlerden de olumsuz olarak etkilenmektedir. Örgütlenmiş baskı ve menfaat grupları kadar kişisel çıkarların da yoğun faaliyet gösterdiği kıyı bölgelerinin söz konusu etkilerden korunmasını sağlamak için etkili bir yöntem geliştirmek gerekmektedir. Kıyılar, devletler arasında çoğu kere bir sınır da oluşturduğundan gerek ulusal gerek uluslararası düzeyde yaklaşım sorunu bulunmaktadır.¹²

Bu arada, genel olarak kıyı yönetiminin deniz alanları ile bütünleşik kıyı yönetimine doğru gelişme gösterdiğini belirtmek gerekmektedir. Kıyı alanlarında sürdürülebilir kullanım için kaynakların yönetim sürecindeki birlikteliği biçiminde tanımlanabilecek bütünleşik kıyı yönetimi, konunun tanımlanması ve kurallar, planlama ve planlamanın uygulanması aşamalarından oluşmaktadır. Söz konusu aşamaların etkin biçimde uygulanabilmesi, yönetiminin bütün düzeylerinde sıkı bir işbirliği ve uzlaşmanın sağlanmasına bağlıdır.¹³

Deniz ve kıyı alanları konusunda atılan kimi adımlara burada yer vermek yararlı olacaktır. Türkiye'nin de taraf olduğu Akdeniz'in Deniz Ortamı ve Kıyı Bölgesinin Korunması (Barselona) Sözleşmesi ve Ek'i Kara Kökenli Kaynaklar (LBS) Protokolü'nün 5. maddesi ile söz konusu protokolün amacına ulaşabilmesi için eylem planları, programları ve önlemleri, uygulama zaman çizelgeleri ve önceliklerinin tüm taraf ülkeler için aynı standartlarda belirlenmesi amacıyla Stratejik Eylem Programı (SAP) kabul edilmiştir. SAP gereğince "Kara Kökenli Kirleticilere İlişkin Ulusal Eylem Planı" hazırlanması çalışmaları 1997 yılında Çevre ve Orman Bakanlığı koordinatörlüğünde başlatılmış ve ilgili kurum ve kuruluşların katılımı ile 2004 yılında tamamlanmıştır.

Acil durumlarda; gemilerden ve kıyıda veya kıyıya yakın bölgelerde denizlerin petrol ve diğer zararlı maddelerle kirlenmesine yol açabilecek faaliyetleri icra eden tesislerden kaynaklanacak kirlenme tehlikesini ortadan kaldırmak veya kirlenmeyi azaltmak sınırlamak ve gidermek üzere uygulanacak müdahale, hazırlıklı olma ve zararların tazminine ilişkin usul ve esaslar 5312 sayılı "Deniz Çevresinin Petrol ve Diğer Zararlı Maddelerle Kirlenmesinde Acil Durumlarda Müdahale ve Zararların Tazmini Esaslarına Dair Kanun" ile hüküm altına alınmış olup, 11 Mart 2005 Tarih ve 25752 Sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Ayrıca gemilerden kaynaklanan illegal deşarjların önlenmesi amacıyla gemilerin operasyonları sonucu meydana gelen atıkların alınmasına yönelik olarak "Gemilerden Atık

¹² Z. Toprak, **Çevre Yönetimi ve Politikası**, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 2003, s.262-267. Ayrıca, İzmir'de sürdürülen bütünleşik kıyı yönetimi çalışmaları için Bkz. G. Tenikler ve S. Kıldış, (Ed.), **Yerel Gündem 21 Birlikteliğinde İzmir'de Bütünleşik Kıyı Yönetimi**, İzmir, 2003.

¹³ Z. Toprak, **a.g.y.**, s.377.

Alınması ve Atıkların Kontrolü Yönetmeliği” 26 Aralık 2004 tarih ve 25682 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

2.1.4. Atıksu Yönetimi

Atıksu yönetim sisteminde karşılaşılan sorunları ‘içme ve kullanma suyu’ bölümünde değinilen konulardan ayrı düşünmek olanaklı değildir. Son yıllarda, atıksuların bertaraf edilmesinde kimi adımlar atılmış olsa da, alınan önlemler sanayileşme ve kentleşmenin hızına yetişememiş, sorun giderek büyümeye devam etmiştir. Kanalizasyon sularının arıtılmadan yüzey sularına boşaltılması önemli sorunlar doğurmakta, sanayi işletmelerinin arıtmadan bıraktıkları atıksular tehlike yaratmayı sürdürmektedir.

TÜİK’in Belediye Kanalizasyon İstatistikleri Anketi sonuçlarına göre, 2001 yılında veri toplanan toplam 3215 belediyeden 1879’u kanalizasyon hizmeti verirken, bu sayı, 2002 yılında 2060’a, 2003’de ise 2164’e çıkmıştır. TÜİK’in 2004 yılı verilerine göre anket uygulanan 1911 belediyeden 1421’inde kanalizasyon şebekesi bulunduğu tespit edilmiştir.¹⁴ Son dönemdeki gelişmeleri gösteren çizelgelere biraz daha yakından bakarsak, bu süre içinde kanalizasyon hizmeti sunan belediye sayısında önemli artışlar olduğunu görebiliriz. Ancak, bir bütün olarak değerlendirildiğinde, ulaşılan düzeyin, daha önce de belirtildiği gibi, gereksinimleri karşılamaktan uzak olduğu sonucuna varılacaktır.

Çizelge 5: Belediyelerde Atıksu Göstergeleri (2001- 2003)

	2001	2002	2003
Kanalizasyon şebekesi ile hizmet verilen belediye sayısı	1 879	2 060	2164
Kanalizasyon şebekesi ile hizmet edilen nüfusun toplam nüfusa oranı	%59,3	%61,8	%64,0
Kanalizasyon şebekesi ile hizmet edilen nüfusun toplam belediye nüfusuna oranı	%75,3	%78,4	%81,3
Deşarj edilen atık su miktarı (milyon m3/yıl)	2 726,9	2 916,0	3201,6
Atıksu arıtma tesisi ile hizmet edilen belediye sayısı	170	210	239
Atıksu arıtma tesisi sayısı	112	140	158
Atıksu arıtma tesisi ile hizmet edilen nüfusun toplam nüfusa oranı	%13,2	%39,3	%40,2
Atıksu arıtma tesisi ile hizmet edilen nüfusun belediye nüfusuna oranı	%16,8	%49,9	%51,0
Derin deniz deşarjı yapan belediye sayısı	58	46	66
Atıksu arıtma tesisi toplam kapasitesi (milyon m3/yıl)	2 354,9	2 469,9	2877,5
Fiziksel arıtma	1 009,5	997,2	1059,3
Biyolojik arıtma	1 078,1	1 178,1	1523,3
İleri arıtma	267,3	294,6	294,9
Atıksu arıtma tesislerinde arıtılan atıksu miktarı (milyon m3/yıl)	1 207,2	1 379,8	1635,4
Fiziksel arıtma	456,6	416,8	478,6
Biyolojik arıtma	591,4	777,3	906,7
İleri arıtma	159,1	185,5	250,2

Kaynak: DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı, 2004; DİE Haber Bülteni, 29.06.2005.

¹⁴ TÜİK’in 2004 verileri, 2003 yılında tüm belediyelerin toplam katı atık miktarı, toplam içme ve kullanma suyu miktarı ile toplam atıksu miktarının her birinin %95’ini oluşturan 1911 belediyeye uygulanan anketlere dayanmaktadır.

Örneğin son yıllarda hizmet sunulan yerleşim yerleri sayısının artmış olmasına rağmen, kanalizasyon hizmetinden yararlanan nüfusta buna koşut bir büyüme meydana gelmiş değildir. 2001 yılında toplam nüfusun %59,3'ü kanalizasyon hizmetlerinden yararlanırken, söz konusu rakam 2002'de küçük bir artışla ancak %61,8'e, 2003 yılında ise %64'e yükselmiş; TÜİK'in 2004 yılı istatistiklerine göre ise bu rakam %63 olarak saptanmıştır.¹⁵

Buna benzer bir saptamayı atıksuların arıtılması sorunu için de yapabiliriz. Aşağıdaki çizelgeden de görülebileceği gibi, miktar açısından tesislerin durumunda bir iyileşme göze çarpmakta, 2001'de 112 olan arıtma tesisi sayısı, 2003'te 158'e, 2004'te ise 165'e yükselmektedir. Ancak, elde edilen bu gelişme henüz gereksinimleri karşılamaktan uzaktır. TÜİK 2004 verilerine göre Türkiye'de belediye nüfusunun yaklaşık yarısı (%47) bu hizmetten yararlanmakta ise de, Türkiye geneline bakıldığında, arıtma tesislerinden yararlanan nüfusun genel nüfusa oranı yalnızca %37 dolaylarındadır. OECD üyesi ülkelerde bu değer ortalama %64 düzeyinde olduğunu belirtmek gerekir.¹⁶ AB ülkeleri arasında ise -Malta dışında bırakılırsa- en kötü durumda olan Türkiye'dir. Özellikle turizm işletmeleri ile yazlık konutların yoğun olarak bulunduğu kıyı bölgelerinde atıksuyun arıtılmaması önemli sorunlar yaratmaktadır.

Çizelge 6: Belediyelere ait Atıksu Arıtma Tesisi Sayısı (2001-2003)

	2001	2002	2003
Fiziksel Arıtma	44	43	36
Biyolojik Arıtma	65	94	118
İleri Arıtma	3	3	4
Toplam	112	140	158

Kaynak: DİE, **Belediye Çevre Envanteri**.

Türkiye'de kanalizasyon hizmetlerinin yürütülmesinden sorumlu başlıca kurumlar, belediyeler, DSİ, İller Bankası ve büyükşehir belediyelerine bağlı su ve kanalizasyon genel müdürlükleridir. Kırsal kesimin kanalizasyon hizmetlerini gören Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün kaldırılmasının uygulamada ne gibi sonuçlar doğuracağı henüz belli değildir.¹⁷ Kırsal kesimde sorunları artıran bir diğer nokta da, yerleşim yerlerinin dağınıklığı ve hizmet bedelinin karşılanamamasıdır. Yukarıda değinildiği gibi, içme ve kullanma suyunda

¹⁵ TÜİK'in 2004 verileri, 2003 yılında tüm belediyelerin toplam katı atık miktarı, toplam içme ve kullanma suyu miktarı ile toplam atıksu miktarının her birinin %95'ini oluşturan 1911 belediyeye uygulanan anketlere dayanmaktadır.

¹⁶ OECD, "Selected Environmental Data", **Environmental Data Compendium**, (<http://www.oecd.org/dataoecd/11/15/24111692.PDF>), (Ekim 2005).

¹⁷ KHGM'nün kaldırılmasına ilişkin eleştiriler için Bkz. TMMOB, **Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Gerçeği**, Ankara, 2005.

karşılaşılan sorunların benzerleri atıksu konusunda da karşımıza çıkmaktadır. Kentleşme ve nüfus hızını karşılayacak mali ve teknik gücün bulunamaması, kentleşmenin bir plan çerçevesinde gerçekleşmemesi, turizm ve göç hareketleriyle kimi yerleşim yerlerinin aşırı büyümesi, kurumlar arasında görev ve sorumlulukların çakışması ya da işbirliği ve eşgüdümün yeterince sağlanamaması, kaçak su nedeniyle hizmetin bedelinin tam olarak alınamaması bunlardandır. Kuşkusuz, sektörde özelleştirme ve dış kaynaklı finansmanın artmasını da buna eklemek gerekir. Hizmeti sunmak için gereken işgücü ve malzemenin bir bölümünün de yurtdışından sağlandığı bu yöntemin 2-3 kat daha pahalıya mal olduğu hesaplanmaktadır.¹⁸

2.1.5. Katı Atık Yönetimi

En genel tanımıyla katı atık, hammaddelerin çıkarılması, işlenerek ürüne dönüştürülmesi ve tüketilmesi sonucunda oluşan maddelerdir. Türkiye’de tarım, ormancılık ve inşaat sektöründen kaynaklanan katı atıklarla ilgili bir çalışma yapılmadığından toplam katı atık miktarı hakkında bir veriye sahip değiliz. Eldeki veriler yalnızca belediyelere ve imalat sanayi işyerlerine ilişkin sayılardan oluşmaktadır.

TÜİK’in 2003 yılı Belediye Katı Atık İstatistikleri Anketi sonuçlarına göre, 3215 belediyeden 3018’inde katı atık hizmeti verilmektedir. 2003 yılı yaz mevsiminde 12,86 milyon ton, kış mevsiminde 13,26 milyon ton ve yıllık 26,12 milyon ton katı atık toplanmıştır. Bu sonuçlara göre kişi başı günlük ortalama katı atık miktarı, yaz mevsimi için 1,37 kg, kış mevsimi için 1,38 kg, yıllık ortalama ise 1,38 kg’dır. TÜİK’in 2004 yılında 1911 belediyede yaptığı araştırmaya göre, 1889 belediyede katı atık hizmeti verilmektedir. 2004 yaz mevsiminde 12,38 milyon ton, kış mevsiminde ise 11,86 milyon ton katı atık toplanmıştır. Kişi başına düşen günlük katı atık miktarı ise yaz mevsimi için 1,34 kg, kış mevsimi için ise 1,33 kg’dır.

2003 yılında katı atık hizmeti veren belediyelerden toplanan 26,12 milyon ton katı atığın %45,3’ü belediye çöplüğünde, %28,5’i düzenli depolama sahalarında, %15,2’si büyükşehir belediyesi çöplüğünde, %2,9’u başka belediye çöplüğünde, %2,3’ü gömülerek, %1,2’si kompost tesislerinde, %1,0’ı açıkta yakılarak, %0,9’u dereye ve göle dökülerek bertaraf edilmiştir.¹⁹

¹⁸ Çevre Mühendisleri Odası, **Atıksu Arıtma Tesisleri Mevzuat Kılavuzu**, Ankara, 2005.

¹⁹ **DİE Haber Bülteni**, 29 Haziran 2005, S.105.

Çevreyi ilgilendiren diğer bütün sektörlerde olduğu gibi katı atık hizmetlerinde de mevcut durumu gösteren rakamlarda bir artış gözlenmektedir. Geniş bir zaman aralığını kapsamasa da, aşağıdaki çizelgeden sektördeki büyüme eğilimini kestirmek olanaklıdır. Ancak burada da, yine içme ve kullanma suyu sağlama konusunda olduğu gibi, belediyelerin ellerindeki olanakların giderek artan talebi karşılayacak durumda olmadığını görüyoruz.

Çizelge 7: Belediyelerde Katı Atık Göstergeleri (2001-2003)

	2001	2002	2003
Toplam belediye sayısı	3 215	3 215	3 215
Katı atık hizmeti verilen belediye sayısı	2 915	2 984	3 018
Katı atık hizmeti verilen nüfusun toplam nüfusa oranı	%77,44	%76,34	%76,5
Katı atık hizmeti verilen nüfusun belediye nüfusuna oranı	%98,3	%96,9	%97,1
Toplanan katı atık miktarı (bin ton/yıl)	25 133,7	25 373,1	26 118
Kişi başı ortalama katı atık miktarı (kg/kişi-gün)	1,31	1,34	1,38
Kişi başı yaz mevsimi ortalama katı atık miktarı (kg/kişi-gün)	1,28	1,32	1,37
Kişi başı kış mevsimi ortalama katı atık miktarı (kg/kişi-gün)	1,32	1,34	1,38
Katı atık bertaraf tesisleri			
Düzenli depolama tesisi sayısı	12	12	15
Kapasitesi (bin ton)	261 282	277 195	278 015
Bertaraf edilen katı atık miktarı (bin ton/yıl)	8 304,2	7 047,0	7 432
Kompost tesisi sayısı	3	4	5
Kapasitesi (bin ton)	299,3	664,3	667
Bertaraf edilen katı atık miktarı (bin ton/yıl)	218,1	383,1	326
Yakma tesisi sayısı	3	3	3
Kapasitesi (bin ton)	43,9	43,9	44
Bertaraf edilen tıbbi atık miktarı (bin ton/yıl)	11	9	14

Kaynak: DİE, **Türkiye İstatistik Yılı**, 2004; DİE, **Haber Bülteni**, 29.06.2005

Buna benzer biçimde, kişi başına düşen katı atık miktarında da 10 yıllık zaman dilimi içinde kısmi bir iyileşme sağlanabilmiştir. Sözelimi, Türkiye 1991 yılında kişi başına 590 kg katı atık üretirken, bu rakam 2001 yılında 580 kg düzeyine inmiştir. OECD ortalamasının 550 kg olduğunu belirtmek gerekir.²⁰ Özellikle nüfusun, sanayi kuruluşlarının, turizm etkinliklerinin yoğunlaştığı bölgelerde sorun daha büyük boyutlarda yaşanmaktadır.

Yerel yönetimlerin geleneksel işlevlerinden biri olan katı atık hizmetlerinin yavaş yavaş, içme ve kullanma suyu sağlama ve atıksuların arıtılmasında olduğu gibi, özelleştirme sürecinin bir parçası haline geldiğini görüyoruz. Yerel yönetimlerin katı atık hizmetlerini sağlıklı biçimde sürdüreceği mali donanımına sahip olmamaları da bu eğilimi güçlendirmektedir. Henüz ülke bütünü için bir genelleme yapılamasa da, uluslararası şirketlerin sektöre girmeye başladığı bilinmektedir. Örneğin bir çalışmaya göre belli

²⁰ OECD, "Selected Environmental Data", **Environmental Data Compendium**, (<http://www.oecd.org/dataoecd/11/15/24111692.PDF>), (Ekim 2005).

büyüklerdeki ihalelere katılan şirketlerin %60'ı yabancıdır.²¹ Bu eğilime koşut biçimde yeni projelerin önemli bir bölümünde de dış kredi kullanılmaktadır.

Aynı bölgede çok sayıda yerel yönetim biriminin bulunması diğer altyapı hizmetlerinde olduğu gibi katı atık hizmetlerinde de işbirliği ve eşgüdümü zorunlu kılmaktadır. Son zamanlarda yeni yasal düzenlemelerle de²² teşvik edilen birlik modeli uygulamaları, yerel düzeydeki çevresel hizmetlerin gerçekleştirilmesini kolaylaştırıcı bir yapı olarak dikkat çekmektedir. Benzer çevre sorunlarıyla karşı karşıya bulunan belediyelerin ortaklaşa kurdukları birliklerin uygulamaları zamanı ve finansman kaynaklarını daha verimli kullanmak açısından dikkate değerdir. Bu çerçevede, mahalli idare birlikleri tarafından yürütülen katı atık projelerinin arttığı görülmektedir.

Ayrıca, bölgesel kalkınma politikaları kapsamında, bölgesel ölçekli çevre sorunlarının çözülmesinde de hizmet birlikleri modellerinin kullanılması öngörülmektedir. Bu çerçevede, AB destekli bölgesel kalkınma projelerinde hizmet birliklerinin kurulmasının önerildiğini de belirtmek gerekir.²³

Sanayi etkinliklerinden ya da yerleşim yerlerinden kaynaklanan katı atıkların yeniden kazanılması konusunda yerel yöneticilerin ve halkın bilinçli olmaması, önemli ölçüde bir ekonomi kaynağının değerlendirilememesi anlamına gelmektedir. Kimi belediyelerde başlatılan pilot çalışmaların bütün ülkede yaygınlaştırılması zorunlu görünmektedir.

Türkiye'de katı atık sorununa çözüm olarak en sık başvurulan yöntem, çöplerin uygun görülen bir alana yığılmasıdır; düzenli depolama, kompostlaştırma, yakma ya da geri kazanma yöntemleri yaygın değildir. Çöp depolama alanları için yer seçimi de önemli sorunlardan biri olarak göze çarpmaktadır. 2001 yılında yapılan bir araştırmaya göre, Türkiye'de çöp alanlarının %93'ü dere yataklarında kurulmuştur. Düz araziye göre, daha uzun süre sorun çıkarmadan kullanılabilirdiği, buralar için kamulaştırma yapmaya gerek kalmadığı, kısacası ucuz ve kolay bir yöntem olduğu için bu yola başvurulmaktadır.²⁴ Büyük kentlerde yerleşim yerlerinin içinde kalan büyük çöp depolama alanları da konunun bir başka boyutunu oluşturmaktadır. Çöplerin herhangi bir işleme tabi tutulmaksızın boş alanlara dökülmesinin türlü sağlık ve çevre sorunlarına yol açtığı, kimi zaman da yangınlara, patlamalara neden olduğu bilinmektedir.

²¹ B. Ayman Güler (Der.), **Çöp Hizmetleri Yönetimi**, TODAİE, Ankara, 2001, s.64.

²² 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu, **RG**, 11.06.2005, S. 25842.

²³ Bkz. 2003 yılı **Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı**, 2003.

²⁴ Güler, **a.g.y.**, s.146.

Tehlikeli atıklar, hastane atıkları ve özel nitelikli katı atıklar da önemli sorunlar yaratmaya devam etmektedir. Tıbbi Atıkların Kontrolü Yönetmeliği ve Tehlikeli Atıkların Kontrolü Yönetmeliği gereği gibi uygulanmamakta, kimi zaman hastane atıkları evsel atıklarla birlikte toplanmaktadır. Tıbbi atık yakma üniteleri yeterli sayıda değildir. Son dönemde İzmit, İstanbul ve Ankara gibi kimi büyükşehir belediyelerinde gelişmeler olmuşsa da Türkiye geneli için aynı şeyi söylemek olanaklı değildir.²⁵ Aşağıdaki çizelgeden de görülebileceği gibi tıbbi atıklar için özel bir yöntem izlenmemekte, belediye çöplüğüne dökme yaygın bir uygulama olmaktadır.

Çizelge 8: Ayrı Toplanan Tıbbi Atıkların Bertaraf Yöntemine Göre Miktarı (2003)

	Belediye Sayısı*	Tıbbi Atık Miktarı (ton/yıl)
Büyükşehir belediyesi çöplüğü	11	5 676
Belediye çöplüğü	249	20 476
Başka belediye çöplüğü	15	271
Düzenli depolama	14	14 042
Yakma tesisi	42	13 909
Gömerek	78	8 459
Yakarak	109	5 090
Dereye dökerek	4	24
Türkiye	522	67 947

*Büyükşehir belediyeleri tarafından hizmet verilen ilçe belediyeleri sayıya dahil edilmiştir.

Kaynak: DİE, **Haber Bülteni**, 29 Haziran 2005.

Tehlikeli atıkların yönetimi bertaraf/yakma sistemlerinin bölgesel ölçekte kurulması Türkiye’de önemli konulardan biridir. Bölgesel tehlikeli atık bertaraf tesislerinin kurulmasının planlanması bu yönde atılmış bir adım olabilir.²⁶ AB uyumu çerçevesinde, Türkiye’de İZAYDAŞ’ın yer aldığı Marmara Bölgesinin yanı sıra, Tekirdağ, Ege Bölgesi, İç Anadolu ve Akdeniz bölgelerinde tehlikeli atık yönetimi bertaraf sistemlerinin kurulması öngörülmektedir.

Yukarıdaki veriler ve değerlendirmeler bir anlamda, VIII. Plan’da değinilen katı atık yönetiminde ulusal düzeyde uygulamaya dönük bir politika oluşturma zorunluluğunun halen güncelliğini korumakta olduğunu göstermektedir.

²⁵ A. Beba, “Katı Atıklar”, **Türkiye’nin Çevre Sorunları: 2003**, TÇV, Ankara, 2003, s.373.

²⁶ C. Zambak, “Türkiye’de Makro Düzeyde Sanayi Atıkları Yönetim Sorunları: Miktar Tahminleri, Çözüm Önerileri ve Maliyet Boyutları”, **Synopsis**, 22, 23 Mayıs 1997.

2.1.6. Toprak Kirliliği

Toprak kirliliği, toprağın, insan etkinlikleri sonucu oluşan çeşitli bileşikler tarafından bulaştırılmasını takiben, toprakta yaşayan canlılar ile yetişen ve yetiştirilen bitkilere veya bu bitkilerle beslenen canlılara toksik etkide bulunacak ve zarar verecek düzeyde anormal fonksiyonda bulunmasını, toprağa eklenen kimyasal materyalin toprağın özümleme kapasitesinin üzerine çıkması, toprağın verim kapasitesinin düşmesi şeklinde tanımlanabilir. Toprak sistemi ilişkili olduğu su ve hava sistemlerinin içerdiği kirletici unsurlar için son depolanma noktasıdır. Diğer taraftan toprak, karasal ekosistemin taşıyıcı unsurudur ve toprak kalitesindeki değişim gerek doğal ve gerekse tarım ekosisteminin verimliliğini etkilemektedir. Topraklar kirli hava ve suyun taşımış oldukları unsurlar tarafından kirlendiği gibi, tarımsal uygulamalar ve endüstriyel aktivitelerle de yaygın veya yerel ölçeklerde nitelik değiştirmektedir.

Ülkemiz topraklarına yönelik mevcut toprak kirliliği ile ilgili tespit çalışmaları ne yazık ki yapılamamıştır. Avrupa Birliği mevzuatının üstlenilmesi için uyum programı sürecinde toprak koruma politikasının geliştirilmesi yolunda, öncelikle toprağa yönelik tehditlerin belirlenip, toprak özelliklerine ve sınıflarına bağlı kullanma ve işletme potansiyelinin ortaya konması gerekmektedir.

Avrupa Birliği, üye ve aday ülkelerin ulusal bazda toprak koruma stratejilerini geliştirmesinde ilk adım olarak ülkelerin mevcut yasa ve yönetmeliklerini birliğin toprak koruma stratejilerine göre uyarlamalarını ve toprağı ilgilendiren tüm sektörleri entegre bir biçimde dikkate alan yeni toprak koruma politikası oluşturma çalışmalarını başlatmalarını öngörmektedir. AB'ye adaylık sürecinde bulunan ülkemizde toprak kaynaklarının korunmasına yönelik ulusal stratejik plan çalışmalarının zaman geçirmeksizin başlatılması gerekmektedir.

Toprağın ve mevcut kirliliğin karakterizasyonu için kriterlerin tanımlanması, metodolojilerin oluşturulması, örnekleme ve analiz standartlarının Avrupa Birliği'nin kriterlerine uygun saptanması ileriye yönelik olarak uyumun sağlanabilmesi açısından önemlidir.

Toprak kirliliğinin tespiti, giderimi ve önlenmesi kapsamalarının genişletilmesi, uygulama ve yaptırımlarına ilişkin çalışmaların artırılması gerekmektedir. Kirlenmiş alanların belirlenmesi, kayıt altına alınması, incelenmesi, sınıflandırılması ve kirlenmiş sahaların,

toprakların yeniden iyileştirilmesinde uygulanan metodlar ve teknikler konusunda ülkemiz için ulusal bir program oluşturulmalıdır.

Alıcı ortam olarak toprak kirlenmesinin önlenmesi, kirliliğin giderilmesi, arıtma çamurlarının ve kompostun toprakta kullanımında gerekli tedbirlerin alınması esaslarını sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle uyumlu bir şekilde ortaya koymayı amaçlayan Toprak Kirliliğinin Kontrolü Yönetmeliği 31 Mayıs 2005 tarih ve 25831 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Söz konusu Yönetmeliğin kapsamı, toprak kirliliğine neden olan faaliyetler ile tehlikeli maddeler ve atıkların toprağa deşarjına, atılmasına, sızmasına yönelik teknik, idari ve cezai yaptırımlar açısından yetersizdir. AB Çevre Genel Müdürlüğü’nün koordinasyonu ile yapılan Toprak Koruma Stratejisi çalışmaları, Toprak Kirliliğinin Kontrolü Yönetmeliği’nin tam anlamıyla kirlilik boyutuyla ele alınmasını ve yeniden düzenlenmesini gerektirmektedir.²⁷

2.1.7. Hava Kirliliği

Türkiye’de yaşanan yoğun kentleşme ve sanayileşmenin olumsuz sonuçlarından birinin hava kirliliği olduğu biliniyor. Daha somut olarak belirtmek gerekirse, evsel ısınma amacıyla daha çok kömür oranı yüksek kömür ve fuel-oil yakılması, motorlu taşıt sayısının artması, sanayide atık gazların gerekli önlemler alınmadan bırakılması sorunun temel nedenidir denebilir. Bunlara hiç kuşkusuz, sanayide yanlış yer seçimi ve meteorolojik koşulların olumsuz etkisi gibi başka etmenler de eklenebilir.²⁸

Türkiye’de hava kirliliğini ölçüm çalışmaları ilk kez Sağlık Bakanlığı’nca Ankara’da başlatılmıştır. 2003 yılı sonuna kadar 71 il ve 7 ilçede 191 yarı otomatik ölçüm aracı ile hava kirliliği düzeyi (kükürtdioksit ve partiküler madde-duman) ölçülmüş, ancak bugün söz konusu otomatik istasyonların sayısında azalma olmuştur. Çevre ve Orman Bakanlığı’nca 2005 yılı içerisinde 31 ilimize SO₂ ve partiküler madde ölçümü yapan tam otomatik hava kalitesi ölçüm istasyonu kurulmuştur. 2006 yılında tüm illere tam otomatik hava kalitesi ölçüm istasyonu kurulması hedeflenmiştir. Henüz, hava kirliliğinde kökürtdioksit ve partiküler madde kadar önemli olan kurşun, sülfür, azot oksitler, karbon monoksit gibi diğer maddelerin ölçümü yapılmamaktadır. Ancak, Ankara’da NO_x ölçümüne 1994’de başlanmış olduğunu belirtmek gerekir.²⁹

²⁷ Çevre ve Orman Bakanlığı, Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü.

²⁸ G. Güllü, “Hava Kirliliği”, **Türkiye’nin Çevre Sorunları: 2003**, TÇV, Ankara, 2003, s.30.

²⁹ Çevre ve Orman Bakanlığı, **Türkiye Çevre Atlası**, Ankara, 2004, s.55, 56.

Çizelge 9: Kükürtdioksit ve Partiküler Mad. Ort. Göre İl ve İlçe Merkezleri (2004-2005)

µg/m ³ (mikrogram/metreküp) (Kış Sezonu)			
Kükürtdioksit (SO ₂)		Partiküler Madde (Duman)	
Kütahya	234	Kütahya	182
Çanakkale (Merkez)	152	Kayseri	125
Kayseri	151	Zonguldak	109
Uşak	143	Isparta	108
Tekirdağ	137	Bursa (Orhangazi)	101
Erzurum	132	Çorum	96
Çorum	131	Erzurum	93
Kırıkkale	130	Balıkesir	78
Bingöl	111	Sivas	76
Bursa (İnegöl)	105	Aksaray	75

Kaynak: DİE, **Haber Bülteni**, 27 Haziran 2005.

Yukarıda çizelgeden de görülebileceği gibi, 2004-2005 kış sezonunda kükürtdioksit (SO₂) ortalamalarının en yüksek bulunduğu il ve ilçe merkezleri, kirlilik sırasına göre Kütahya, Çanakkale (Merkez), Kayseri, Uşak ve Tekirdağ'dır. Aynı dönemde partiküler madde (duman) ortalamalarının en yüksek bulunduğu il ve ilçe merkezleri ise kirlilik sırasına göre Kütahya, Kayseri, Zonguldak, Isparta ve Bursa (Orhangazi)'dir.

Hava kirliliği ile mücadelede Ankara örnek gösterilebilir. Özellikle kömürün yerine doğalgaza geçilmesiyle, yanma sonucu ortaya çıkan SO₂ miktarında büyük bir azalma meydana gelmiş; böylece, Ankara, havası kirli bir kent olarak anılmamaya başlanmıştır. Buna benzer biçimde doğalgazın yaygınlaşmaya başlaması ile birlikte kimi kentlerin havasında iyileşmeler gözlenmiştir.

Türkiye'de hava kirliliğinin iyileştirmesinde yaşanan sorunlar şöyle özetlenebilir: Ucuz olmasından dolayı, düşük kaliteli kömürlerin evsel ısıtmada kullanılmasının önüne geçilememektedir; motorlu taşıtlardan kaynaklanan kirlilik giderek artmaktadır; genel olarak bütün sektörlerde enerji verimliliği düşük olduğu için daha çok yakıt tüketilmektedir; enerji santralleri gerekli salım (emisyon) kontrol önlemleri alınmadığı için önemli sorunlar yaratmaya devam etmektedir; kurşunsuz benzin gibi daha uygun yakıtların kullanılmasını sağlayacak bir fiyatlandırma sistemine geçilmemiştir; kentsel hava kirliliğini izleyecek veri toplama istasyonları yeterli değildir.³⁰

Sanayi tesislerinden kaynaklanan hava kirliliği ile ilgili temel düzenleme 1986 yılında çıkarılan Hava Kalitesinin Korunması Yönetmeliğiydi. Ancak, 7 Ekim 2004'de yürürlüğe

³⁰ DPT, **Türkiye Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı**, Düzeltilmiş 2. Baskı, Ankara, 1999, s. 34.

giren, “Endüstriyel Kaynaklı Hava Kirliliğinin Kontrolü Yönetmeliği”³¹ ile konu yeniden düzenlenmiştir. Yönetmelikte, tesislerin kurulması ve işletilmesi için gerekli izinler, tesisten kaynaklanan salımlar ve kullanılan yakıtlarla ürünlerin nitelikleri düzenlenmektedir. Buna benzer biçimde, “Isınmadan Kaynaklanan Hava Kirliliğinin Kontrolü Yönetmeliği”³² de Ocak 2005’de çıkartılmıştır. Mart 2005’de yönetmelikte yapılan değişiklik ile güneş, jeotermal, ısı pompaları gibi yenilenebilir enerji kaynakları ile doğalgazın ısınma amaçlı kullanımının teşvik edilmesinin amaçlandığını da eklemek gerekir. AB çevre mevzuatında, taşıtlarda kullanılan dizel motorlar, yeni araçların yakıt sistemleri, enerji verimliliğinin artırılarak karbondioksit salımının izlenmesi, yolda kullanılmayan (taşıtlar dışında) diğer araçların yarattığı kirlilik gibi konulardaki hükümler Türkiye çevre mevzuatında yer almamaktadır.³³

Bu arada, AB’nin hava kalitesi konusundaki düzenlemelerinin iç hukuka yansıtılması ve uygulanmasına destek olmak üzere Türkiye ile Almanya arasında “AB Hava Kalitesi Eşleştirme Projesi”nin gerçekleştirildiğini belirtmek gerekir.³⁴

2.1.8. İklim Değişikliği

İklim değişikliği, fosil yakıtların yakılması, arazi kullanımı değişiklikleri, ormansızlaştırma ve sanayi süreçleri gibi insan etkinlikleriyle atmosfere salınan sera gazlarının doğal sera etkisini kuvvetlendirmesi sonucunda yerküre ikliminde oluşan değişiklikleri ifade etmektedir. Atmosferdeki CO₂ ve diğer sera gazı birikimlerinde sanayi devriminden sonra başlayan hızlı artışa paralel olarak, küresel ortalama yüzey sıcaklıklarında da belirgin ısınma eğilimleri gözlenmektedir. Son küresel değerlendirmelere göre, ortalama yüzey sıcaklıkları geçen yüzyılda yaklaşık 0,6 °C oranında artmıştır. Yağışlar ise, geçen yüzyılda kuzey yarımkürenin orta ve yüksek enlem bölgelerinde %5-10 arasında artarken, subtropikal karaların önemli bir bölümünde yaklaşık %3 oranında azalmıştır.³⁵

Gelişmiş iklim modelleri, küresel ortalama yüzey sıcaklıklarının 1990-2100 döneminde 1,4-5,8 °C arasında artacağını öngörmektedir. Sıcaklıklardaki artışa bağlı olarak, hidrolojik döngünün değişmesi, kara ve deniz buzullarının erimesi, kar ve buz örtüsünün alansal

³¹ RG, 07.10.2004, S.25606.

³² RG, 13.01.2005, S.25699.

³³ G. Güllü, “Hava Kirliliği”, **Türkiye’nin Çevre Sorunları: 2003**, TÇV, Ankara, 2003, s.30.

³⁴ A. Bayram, “Türkiye’de Hava Kirliliği Sorunu ve Çözüm Önerileri”, **Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye’de Çevre Yönetimi**, Sücaattin Kırımhan (Düzenleme), Ak-Tel Mühendislik, Ankara, 2005, s.113.

³⁵ M. Türkeş, U.M. Sümer, G. Çetiner, “Küresel İklim Değişikliği ve Olası Etkileri”, **T.C. Çevre Bakanlığı, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi Seminer Notları** (13 Nisan 2000, İstanbul Sanayi Odası), 7-24, ÇKÖK Gn. Md., Ankara, 2001.

daralması, deniz seviyesinin yükselmesi, şiddetli hava olaylarının frekansının ve şiddetinin artması, kuraklık, çölleşme, salgın hastalıkların ve zararlıların artması gibi, dünya ölçeğinde sosyoekonomik sektörleri, ekolojik sistemleri ve insan yaşamını doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyecek önemli sonuçlarının olacağı beklenmektedir.

Türkiye'de kentleşmenin de etkisiyle uzun yıllardır özellikle gece sıcaklarında olmak üzere gözlenen ısınma eğilimleri, kış yağışlarındaki azalma eğilimleri ile son yıllarda yaşanan ekstrem sıcaklıklar, yağış yetersizliğine bağlı yaygın ve şiddetli meteorolojik kuraklıklar ve sıklıklarında giderek artış gözlenen taşkınlar ve seller gibi öteki doğal afetler de dikkate alındığında, Türkiye'nin küresel iklim değişikliğine ve onun olası etkilerine karşı çok duyarlı olduğu söylenebilir. Türkiye, iklim değişikliğinin, özellikle su kaynaklarının zayıflaması, orman yangınları, kuraklık, erozyon, çölleşme ve bunlara bağlı ekolojik bozulmalar, ısı dalgalarına bağlı ölümler ve vektör kaynaklı hastalıklarda artışlar gibi öngörülen olumsuz yönlerinden etkilenebilecektir.³⁶

2.1.8.1 Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Kyoto Protokolü

Sera gazlarının atmosferik birikimlerini insanın iklim sistemi üzerindeki olumsuz etkilerini en aza indirecek bir düzeyde durdurmayı sağlayabilecek en önemli ve tek hükümetlerarası çaba Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BM/İDÇS ya da Sözleşme) ve onun Kyoto Protokolü'dür (KP ya da Protokol). BM/İDÇS'de, ülkelerin ortak fakat farklı sorumlulukları, ulusal ve bölgesel kalkınma öncelikleri, amaçları ve özel koşulları dikkate alınarak, tüm Taraflara, insan kaynaklı sera gazı salımlarının azaltılması, iklim değişikliğinin önlenmesi ve etkilerinin azaltılması, vb. alanlarda ortak yükümlülükler verilmiştir. İnsan kaynaklı sera gazı salımlarını 2000 yılına kadar 1990 düzeyine çekme yükümlülüğü Ek-I Taraflarına (OECD ve ekonomileri geçiş sürecinde olan ülkeler); gelişme yolundaki ülkelere mali kaynak ve teknoloji aktarılması, onların özel gereksinimlerinin karşılanması vb. konularındaki ana yükümlülükler ise Ek-II Taraflarına (sadece OECD ülkeleri) bırakılmıştır.³⁷

BM/İDÇS'nin sera gazı azaltım hedefiyle ilgili yükümlülüklerini yerine getirme bakımından (sera gazı salımlarını 2000 yılına kadar 1990 düzeylerine çekme), Sözleşmenin Ek-I listesinde yer alan ülkeler, 2000 yılı itibarı ile toplam sera gazı salımlarını 1990 yılına

³⁶ DMİ, İDKK İklim Değişikliğinin Etkilerinin Araştırılması Çalışma Grubu Raporu, Ankara, 2004.

³⁷ M. Türker vd., "Kyoto Protokolü Esneklik Mekanizmaları", *Tesisat Dergisi*, S.52, İstanbul, 2000, s.84-100.

göre %6,5 oranında azaltmıştır. Bu azaltmada, salımları %40 oranında azalan ekonomileri geçiş sürecinde olan ülkelerin rolü büyüktür. Ek-II listesindeki ülkelerin salımları ise 1990 düzeylerine göre %7,5 oranında artış göstermiştir. AB-15'in toplam salımları 1990 düzeylerine göre 2000 yılında %3,5 oranında azalmıştır. Bu orana, büyük ölçüde İngiltere ve Almanya'daki özelleştirme, yakıt dönüşümü ve kimya sanayiinde alınan önlemler sayesinde ulaşılmıştır. Bununla birlikte, üye ülkelerin büyük bölümünün sera gazı salımlarında ciddi artışlar söz konusudur. Özellikle ulaştırmadan kaynaklanan sera gazı salımlarındaki hızlı artış büyük endişe kaynağı oluşturmaktadır.

Küresel sera gazı salımlarını 2000 yılı sonrasında azaltmaya yönelik yasal yükümlülükleri ise Aralık 1997'de kabul edilen ve 16 Şubat 2004 tarihinde yürürlüğe giren Kyoto Protokolü (KP) düzenlemektedir. KP, Ek-I Taraflarını, karbondioksit eşdeğeri sera gazlarını 2008-2012 döneminde, 1990 düzeylerinin toplam olarak en az %5 altına indirmekle yükümlü tutmuştur. Protokol'de her Ek-I Tarafının farklı salım azaltma yükümlülüğü bulunmaktadır. Bazı Taraflar, bu ilk yükümlülük döneminde sera gazı salımlarını artırma ayrıcalığı alırken (örneğin, Avustralya %8, İzlanda %10 ve Norveç %1 düzeyinde artırılabilecekler), Avrupa Birliği'nin birlik olarak %8'lik ve ABD'nin %7'lik salım azaltma yükümlülüğü bulunmaktadır. Buna karşın, Yeni Zelanda, Rusya Federasyonu ve Ukrayna'nın sera gazı salımlarında 1990 düzeylerine göre bir değişiklik olmayacaktır.

AB'nin Kyoto hedefi olan %8 oranındaki salım indirimine ulaşmadaki sorumluluğu, o dönemde üyesi olan 15 ülkeyi de kapsadığından, Topluluk daha çok kendisi için düzenlenmiş olan KP 4. Madde'den yararlanma yoluna gitmiştir. Bu Madde, ülke gruplarının ortak amacın korunması koşuluyla yükümlülüklerini kendi aralarında yeniden dağıtabileceklerini söylemektedir (genelde bu "balon" olarak adlandırılmaktadır). AB Balonu'nda ortak hedef olan %8 salım indirimi korunmak üzere, yükümlülükler, Haziran 1998'de, Konsey'de karar verilen "AB yük paylaşım" düzeneğine göre Üye Devletler arasında bölüştürülmüştür. Ekonomik büyüklük, salım indirimleri için kalan fırsatlar ve kişi başına salım gibi Üye Devletlerin koşulları dikkate alınarak, her Üye Devlet için farklı bir salım hedefi belirlenmiştir. Hedefler ülkeden ülkeye büyük farklılık göstermektedir. Örneğin, Lüksemburg'un salımlarını %28 oranında azaltması gerekirken, Portekiz'in %27 oranında artırmasına izin verilmiştir.³⁸

³⁸ G. Kılıç ve M. Türkeş, **Avrupa Birliği'nin İklim Değişikliği Politikaları ve Önlemleri**, Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü, Araştırma ve Bilgi İşlem Dairesi Başkanlığı, Nisan 2003, Ankara, 2003.

KP esneklik düzenekleri (Ortak Yürütme, Temiz Kalkınma Düzenegi ve Salım Ticareti), gelişmiş ülkelere, sera gazı salımlarını buna bağlı olarak da iklim değişikliğinin etkilerini azaltma etkinliklerini en düşük maliyetle yüklenmek için, ulusal sınırlarının dışına çıkma kolaylığı sağlamaktadır. Ayrıca CO₂ soğuran ormanlar ya da araziler/topraklar gibi “karbon yutakları” yaratma yoluyla Tarafların hedeflerini dengeleyebilecekleri düzenlemeler de bulunmaktadır.

2012 yılı sonrası yükümlülüklerin belirlenmesi için müzakereler, KP'de yer aldığı gibi, 28 Kasım-9 Aralık 2005 tarihlerinde gerçekleştirilen BM/İDÇS 11. Taraflar Konferansı ve KP 1. Taraflar Toplantısı çerçevesinde başlamıştır.

2.1.8.2 Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Türkiye

Türkiye, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BM/İDÇS)'nin eklerinde (Ek-I ve Ek-II) gelişmiş ülkeler arasında değerlendirildiği için ve bu koşullar altında özellikle enerji ilişkili CO₂ ve öteki sera gazı salımlarını 2000 yılına kadar 1990 düzeyine indirme, gelişme yolundaki ülkelere mali ve teknolojik yardım vb. konulardaki yükümlülüklerini yerine getiremeyeceği gerçeğiyle, Sözleşmeyi Rio'da imzalamamıştır. Bununla birlikte, kendisine daha uygun bir konumun sağlanmasına yönelik çeşitli değişiklik önermelerinde bulunarak Taraf olma girişimlerini sürdürmüştür. 2001 yılında Marakeş'teki 7. Taraflar Konferansı'nda Türkiye'nin adı Ek-II listesinden çıkarılmış ve Taraflar, Türkiye'nin Sözleşme'ye taraf olmasından sonra geçerli olmak üzere, onu Ek-I listesindeki diğer Taraflardan farklı yapan özel koşullarını kabul etmeye davet edilmiştir. Türkiye Sözleşme'ye taraf olmak için gerekli resmi süreci tamamlayarak, 24 Mayıs 2004 tarihi itibarı ile BM/İDÇS'ye Taraf olmuştur.

Türkiye'nin Sözleşmedeki temel yükümlülükleri, sera gazı salımlarını kontrol altına almak; sera gazı yutaklarını ve haznelerini korumak ve artırmak; bu amaçlara yönelik ulusal politikalar kabul etmek ve uygun önlemler almak; ve BM/İDÇS Sekreteryasına düzenli olarak bunlarla ilgili bildirimde bulunmaktır. Ayrıca, her yıl, sera gazlarının kaynaklar itibarıyla salımları ile yutaklar itibarıyla uzaklaştırılmalarını ve bunlarla ilgili öngörülerini içeren ulusal envanterini Sözleşme Sekreteryasına bildirmesi gerekmektedir.

Türkiye'de iklim değişikliği konusunda sürdürülen bilimsel ve teknik çalışmaların yanı sıra ulusal çalışmaların daha etkin bir şekilde yürütülmesi, eşgüdümün sağlanması, strateji belirlenmesi ve kararların bir uzlaşmaya dayanarak alınması amacıyla bir Başbakanlık

Genelgesi ile ilgili kuruluşların üst düzey temsilcilerinden İklim Değişikliği Koordinasyon Kurulu (İDKK) oluşturulmuştur. İDKK altında, uzman kurumların koordinatörlüğünde çalışmalarını sürdüren 8 adet çalışma grubu bulunmaktadır:

1. İklim değişikliğinin etkilerinin araştırılması çalışma grubu,
2. Sera gazları salım envanteri çalışma grubu,
3. Sanayi, konut, atık yönetimi ve hizmet sektörlerinde sera gazı azaltım çalışma grubu,
4. Enerji sektöründe sera gazı azaltım çalışma grubu,
5. Ulaştırma sektöründe sera gazı azaltım çalışma grubu,
6. Arazi kullanımı, arazi kullanım değişikliği ve ormancılık çalışma grubu,
7. Politika ve strateji geliştirme çalışma grubu,
8. Eğitim ve kamuoyunu bilinçlendirme çalışma grubu.

Türkiye, BM/İDÇS kapsamında ilk ulusal bildirimini, 2006 yılı ortalarında sunmaya hazırlanmaktadır. Türkiye'yi diğer Ek-1 Taraflarından farklı kılan özel koşullarını ortaya koyma bakımından çok önemli olan Ulusal Bildirimin hazırlıkları Ağustos 2005 itibarıyla, Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü'nün eşgüdümünde, finansmanı GEF'den (Küresel Çevre Fonu) sağlanan ve UNDP'nin ortak kuruluş olduğu bir proje kapsamında sürdürülmektedir.

2.1.8.3. Ulusal Sera Gazı Salımları

Türkiye'nin sera gazları salım envanterleri ile ilgili hesaplama çalışmaları Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yürütülmektedir.³⁹

Çizelge 10: Türkiye'de Sektörlere Göre CO₂ Salımları

Sektörlere Göre CO ₂ Salımları (Gg)					
	1990	1994	1997	2000	2003
Elektrik Üretimi	30324,89	42459,39	53231,94	72319,57	66295,24
Sanayi	41223,94	41798,50	61954,40	67875,91	75313,65
Ulaştırma (Toplam)	26419,65	29945,67	34226,92	36227,68	37373,38
Diğer	29205,40	29571,26	37140,62	34975,57	33343,90

Kaynak: TÜİK

Salım hesaplamaları incelendiğinde, elektrik üretimi ve sanayi sektörünün 1990-2003 döneminde CO₂ salımlarındaki artışlara en fazla katkıda bulunan sektörler olduğu görülür.

³⁹ Hesaplamalarda IPCC Metodolojisi 1.Yaklaşımı (Tier 1) kullanılmaktadır. Yaklaşımına göre salımların hesaplanmasında IPCC Metodolojisinin önerdiği salım faktörleri ülke faktörü olarak kullanılmaktadır. Bkz. DİE, **İDKK Sera Gazları Salım Envanteri Çalışma Grubu Raporu**, Ankara, 2004.

Uluslararası Enerji Ajansı'nın (IEA) temel dünya enerji istatistiklerine göre, Türkiye, CO₂ salımı ile ilgili sıralama istatistiklerinde arka sıralarda bulunmaktadır.

Çizelge 11: Temel CO₂ Göstergelerine Göre Türkiye'nin Dünya Sıralamasındaki Yeri

	1995	1999	2003
Toplam CO ₂ Salımı (Mt CO ₂)	25	23	23
CO ₂ /Nüfus(t CO ₂ /kişi)	80	75	76
CO ₂ /GSYİH(kg CO ₂ /95 US\$)	63	60	59
CO ₂ /GSYİH (satın alma gücü paritesi)(kg CO ₂ /95 US\$)	81	55	65

Kaynak: IEA, 2005.

Çizelge 12: Yakıt Tüketiminden Kaynaklanan CO₂ Salımlarının Karşılaştırılması

Göstergeler (2003)	Türkiye	Dünya	OECD
Kişi başı enerji temini (Tep/kişi)	1,12	1,69	4,67
Kişi başı elektrik tüketimi (kWh/kişi)	1654	2429	8044
Yakıt tüketiminden kaynaklanan toplam CO ₂ salımı (Mt CO ₂)	202,87	24983	12794
Yakıt tüketiminden kaynaklanan kişi başı CO ₂ salımı (tCO ₂ /kişi)	2,87	3,99	11,08

Kaynak: IEA, 2005.

Tüketim ve projeksiyon değerleri için yakıt tüketiminden kaynaklanan sera gazı salımlarının sektörel dağılımı karşılaştırıldığında, bazı sektörlerin payı artarken, bazılarının payında belirgin bir azalış görülmektedir. 2000 yılında CO₂ salımlarının %34'ü elektrik üretimi, %32'si sanayi, %17'si ulaştırma ve %7'si diğer (konut, tarım ve ormancılık) sektörlerden kaynaklanırken, 2020'de %36'sının elektrik üretimi, %32'sinin sanayi, %18'inin ulaştırma ve %14'ünün diğer sektörlerden kaynaklanacağı tahmin edilmektedir. (TÜİK)

2.1.8.4. Türkiye'de Enerjinin Durumu

Sera etkisine ve dolayısıyla küresel ısınmaya en büyük katkıyı yapan CO₂ salımlarının yaklaşık %90'ının yakıt tüketiminden kaynaklanması nedeniyle enerji üretimi ve tüketimi ile enerji politikalarındaki değişimler sera gazı salımları üzerinde etkin bir role sahiptir.

Türkiye'de 1990 yılında 53 milyon TEP (ton eşdeğer petrol) olan birincil enerji tüketimi, yılda ortama %4.5 artarak 2004 yılında 87.8 milyon TEP olarak gerçekleşmiştir. Bu tüketimin %94'ünü karbon kökenli yakıtlar; petrol, doğalgaz, kömür, odun ve bitki hayvan artıkları oluşturmaktadır.

Türkiye birincil enerji tüketiminde 2004 yılında en büyük pay, önceki yıllarda olduğu gibi, %38 ile petrole aittir. Petrolden sonra en çok tüketilen birincil enerji kaynağı %26 payla kömürdür (linyit+taşkömürü). Üçüncü sırada ise %23 ile doğal gaz gelmektedir. Hidroelektriğin payı ise %4 civarındadır.

Birincil enerji tüketiminin 2020 yılında, günümüze oranla yıllık ortama %6 artış hızı ile 222 milyon TEP'e ulaşması beklenmektedir. Kömür, petrol ve doğal gazın birincil enerji istemi içindeki toplam payı ise %87 civarında olacaktır. En yüksek artışın kömür ve doğalgazda olması planlanmaktadır. Sonuç olarak, enerji sektörü mevcut yapısını koruyacaktır.

Türkiye elektrik enerjisi kurulu gücü 2004 yılı itibarı ile 36 824 MW olup, elektrik enerjisi tüketimi 150 698 GWh olarak olarak gerçekleşmiştir. Üretilen elektrikte, doğal gaz %41, hidrolik %30, kömür %23 ve jeotermal ve rüzgar enerjisi %0,1 pay almıştır. 2020 yılında ise üretilen elektriğin 483 240 GWh olması öngörülmektedir. Hidrolik enerji dahil olmak üzere yenilenebilir kaynaklardan elektrik enerjisi üretim miktarının 2020 yılı itibarıyla yaklaşık 3 kat artmasına karşın toplam üretimdeki paylarının düşeceği beklenmektedir.

2.1.8.5. Sera Gazı Salımlarının Kontrolü

Türkiye, BM/İDÇS'deki ortak fakat farklı yükümlülükler ilkesi doğrultusunda, kalkınma önceliklerini/hedeflerini ve artan nüfusun gereksinimlerini gözeterek, iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinin azaltılmasına yönelik yürütülen küresel mücadelede yerini almayı amaçlamaktadır. Enerji isteminde oluşan artışlar ve geleceğe yönelik öngörüler, Türkiye'de enerjinin doyma noktasına ulaşmadığını ve gelecek birkaç on yılda da ulaşmayacağını ortaya koymaktadır. Bu yüzden enerji tasarrufu, enerjinin yeterli ve verimli kullanımı, yeni teknolojilerin ve yenilenebilir enerji kaynaklarının yaygınlaştırılması ile ormanlar gibi karbon yutaklarının artırılması, Türkiye'nin sera gazı salımlarını azaltma bakımından gelecekte en fazla yararlanabileceği politika araçlarının ve teknolojik olanakların başında gelmektedir. Türkiye'de bugüne kadar, doğrudan sera gazı salımlarını azaltmaya ve/veya kontrol etmeye yönelik herhangi bir düzenlemeye gidilmemiş olmasına karşın, sera gazı salımlarını dolaylı olarak azaltan çok sayıda yasal düzenleme ve önlem bulunmaktadır. Sanayi sektöründe enerji yönetimi sisteminin büyük ölçüde oluşturulması, binalardaki ısı yalıtımı düzenlemeleri, elektrikli ev aletlerinde ve aydınlatma ekipmanında enerji verimliliği etiketleme sistemi, doğal gaz kullanımının yaygınlaştırılması, kojenerasyon uygulamaları, kentiçi raylı toplu

taşımacılık projeleri, 20 yaşın üzerindeki binek taşıtlarının trafikten çekilmesi, atıklarla ilgili düzenlemeler, yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik üretiminin desteklenmesi, enerjinin verimli kullanılmasıyla ilgili düzenlemeler bunlara örnek olarak verilebilir.

2.1.9. Gürültü Kirliliği

Teknolojinin gelişmesinin, hızlı sanayileşmenin ve düzensiz kentleşmenin doğurduğu bir başka sorun da gürültüdür. Türkiye’de diğer çevre sorunları kadar gündeme gelmese de, sanayi tesislerinden, araçlardan, uçaklardan vb. kaynaklanan gürültünün önemli bir sorun olduğu bilinmektedir. Gürültü, işitme sisteminin bozulması, stres, iş veriminde düşme gibi sorunlara yol açabilmektedir.⁴⁰ Genel olarak halkın gürültü konusunda fazla duyarlı ve eğitilmiş olmadığı, aşırı bir rahatsızlık olmadıkça gürültüyü sorun olarak görmediği söylenebilir.

Türkiye’de gürültü kirliliği için gerçekleştirilen temel yasal düzenleme, 11 Aralık 1986 tarihli “Gürültü Kontrol Yönetmeliği”ydi. Yönetmelik, demiryolu, karayolu, havayolu taşıma araçları ile sanayi yol ve inşaat makinelerinden kaynaklanan gürültü ile yerleşim yerleri için önleyici hükümler getirmekteydi. Konuyla ilgili son düzenleme 1 Temmuz 2005 tarihinde çıkarılan “Çevresel Gürültünün Değerlendirilmesi ve Yönetimi Yönetmeliği”dir.⁴¹ AB 2002/49 direktiflerine uygun olarak yapılan düzenleme ile kabul edilebilir ses düzeyleri sınırı yeniden belirlenmiştir. Yerel yönetimlere gürültü haritaları hazırlama zorunluluğu getiren yönetmelikte, çevresel gürültü, “ulaşım araçları, kara yolu trafiği, demir yolu trafiği, hava yolu trafiği, deniz yolu trafiği, açık alanda kullanılan teçhizat, şantiye alanları, sanayi tesisleri, atölye, imalathane, işyerleri ve benzeri ile rekreasyon ve eğlence yerlerinden çevreye (dışarıya) yayılan, istenmeyen veya zararlı açık hava seslerinin bütünü ile yapı içindeki mekanik sistemler ve diğer kaynaklardan doğan ve diğer bir mekan içinde bulunan insanları olumsuz etkileyen yapı içi gürültüleri” biçiminde tanımlanmaktadır. Bunun yanında, Çevre Kanunu, ÇED Yönetmeliği, Medeni Kanun, Türk Ceza Kanunu, Umumi Hıfzısıhha Kanunu gibi düzenlemelerde de gürültü kirliliğini önleyici kurallar öngörülmektedir. Bu konuda eksikliği görülen, vurgulanması gerekli bir nokta ise ÇED Yönetmeliği dahil, yasal ve yönetsel düzenlemelerde konuya ilişkin yetkin uzmanlara yer verilmemiş olmasıdır.

⁴⁰ Çevre ve Orman Bakanlığı, *Türkiye Çevre Atlası*, Ankara, 2004.s.439, 440; TÇV, *Türkiye’nin Çevre Sorunları: 2003*, TÇV, Ankara, 2003, s.438-441.

⁴¹ RG, 01.06.2005, S.25862.

AB'ye uyumlu olarak hazırlanan Çevresel Gürültünün Değerlendirilmesi ve Yönetimi Yönetmeliği'nin örnek uygulamasını görmek ve yönetmeliğin uygulaması konusunda kapasite geliştirmek amacıyla 2003 Yılı AB Mali İşbirliği kapsamında Çevre ve Orman Bakanlığı bir proje yürütmektedir.

Avrupa Birliği uyum çalışmaları çerçevesinde Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın 23 Aralık 2003'de çıkardığı iki yönetmelikten burada söz etmek gerekir. Bunlardan birincisi, "Gürültü Yönetmeliği"⁴² adını taşımakta ve işçilerin gürültüye maruz kalmaları sonucu sağlık ve güvenlik yönünden oluşabilecek risklerden korunmaları için alınması gerekli önlemleri belirlemeyi amaçlamaktadır. Aynı gün çıkarılan "Titreşim Yönetmeliği"nin⁴³ amacı ise işçilerin mekanik titreşime maruz kalmaları sonucu ortaya çıkabilecek sağlık ve güvenlik risklerinden korunmalarını sağlamak için alınması gerekli önlemleri saptamak biçiminde belirlenmiştir.

2.1.10. Biyolojik Çeşitlilik ve Koruma Alanları

Asya, Avrupa ve Afrika gibi üç kıtanın, Akdeniz ve Karadeniz gibi iki denizin ortasında yer alan Türkiye, coğrafi konumu sayesinde zengin bir biyolojik varlığa sahiptir. Söz konusu zenginlikte, görece küçük bir yüzölçümü içinde "iklim farklılıkları, topoğrafik çeşitlilikler, jeolojik ve jeomorfolojik çeşitlilikler, deniz, göl ve akarsu gibi değişik su ortamı çeşitlilikleri, 0-5000 metreler arasında değişen yükseklik farklılıkları ve üç değişik bitki coğrafyası bölgesi"nin bulunması rol oynamaktadır.⁴⁴ Bir anlamda Türkiye'nin bir ülkeden çok bir kıta özelliği gösterdiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Türkiye'de 132 memeli, 450 kuş, 105 dolayında sürüngen bulunmaktadır. Türkiye'yi çevreleyen denizlerde ise toplam 1787 hayvan türü bulunmaktadır. (Aynı rakam, Akdeniz bütünü için 5000, Karadeniz içinse 1700 dolayındadır.) Denizlerde yaşayan balıkların sayısı 450, iç sularda yaşayanlarınsa 127'dir. Paleartik bölgedeki dört önemli kuş göç yolundan ikisi (Batı Paleartik ve Afrika arasındaki) Türkiye üzerinden geçmektedir. Ülkemizde bulunan sulak alanların 200'ü uluslararası öneme sahip olup bunlardan 12'si Ramsar Sözleşmesi Listesine dahil alanlardır.

Son otuz yıl içinde yerli ve yabancı soyların kullanılmasıyla geliştirilip kaydedilen 95 buğday, 91 mısır, 22 arpa, 19 pirinç, 16 süpürgearası, 11 yulaf, 2 de çavdar olmak üzere

⁴² RG, 23.12.2003, S.25325.

⁴³ RG, 23.12.2003, S.25325.

⁴⁴ T. Ekim, "Bitkiler", **Türkiye'nin Biyolojik Zenginlikleri**, Türkiye Çevre Vakfı, Ankara, 2005, s.167.

toplam 256 tahıl çeşidi bulunmaktadır. Türkiye, endemik türlerin zenginliği açısından da dünyada önemli bir yere sahiptir. Örneğin endemik bitki sayısının 3 000'den fazla olduğu hesaplanmaktadır. Bu sayı Türkiye'deki bütün bitki türlerinin %33'üne denk gelmektedir. Avrupa kıtasında bulunan bitki türlerinin %75'ine Türkiye de ev sahipliği yapmaktadır.⁴⁵

Türkiye, tür çeşitliliği açısından zengin olmasına karşılık varolan türlerin miktarı için aynı şeyleri söylemek olanaklı değildir.⁴⁶ Bunun nedeni de kuşkusuz doğal çevre üzerindeki baskının sonucunda doğal yaşam ortamlarının bozulması ve kimi canlıların da nesillerinin tehlikeye girmesidir. Kentleşme ve sanayileşmeye koşut olarak biyolojik çeşitlilik üzerindeki tahribin yoğunluğu artmış, ülkenin doğal varlıkları, flora ve faunası ile birlikte önemli ölçüde baskı altında kalmıştır. Sözgelimi, eski SSCB ülkeleri bir yana bırakıldığında, Avrupa ve Ortadoğu'nun en zengin sulak alanlarına sahip olan Türkiye'de 1960'lı yıllarda yaklaşık 200.000 hektarlık alan kurutma nedeniyle kaybedilmiştir;⁴⁷ denizlerimizde bulunan yaklaşık 450 balık türünden 50'sinin neslinin tükenme tehlikesi bulunmaktadır;⁴⁸ Kuzeydoğu Anadolu'daki yaşlı ormanların %80'den fazlası yok edilmiştir;⁴⁹ ülke genelinde 15 memeli, 46 kuş, 18 sürüngen ve 5 kurbağa türü yok olmak tehlikesi altındadır.⁵⁰ Kuşkusuz örnekleri artırmak mümkündür.

Çizelge 13: Türkiye Flora ve Faunasının Görünümü

Bitki ve Hayvan Grupları	Tanımlanmış Türler	Endemik Türler
Bitkiler		
Eğreltiler	90	2
Açık-Tohumlular	22	-
Tek-çenekliler	1771	300
Çift-çenekliler	7593	2589
Omurgasız Hayvanlar	60.000-80.000	
Omurgalı Hayvanlar		
Memeliler	132	
Kuşlar	450	
Amfibiler	28	
Sürüngenler	105	
Balıklar (İçsular)	127	
Balıklar (Denizler)	450	

Kaynak: Bitkiler için **Flora of Turkey and East Aegaen Islands**, 2000, Vol.11; hayvanlar için TÜBİTAK, **Türkiye Omurgalıları Listesi**, 1996 temel alınmıştır.

⁴⁵ a.g.y., s.43.

⁴⁶ K. Işık, "Ormanlar ve Milli Parklar", **Türkiye'nin Biyolojik Zenginlikleri**, Türkiye Çevre Vakfı, Ankara, 2005, s.233.

⁴⁷ Çevre Bakanlığı, **Türkiye Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Stratejisi Eylem Planı**, 2001.

⁴⁸ Çevre Bakanlığı, **Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi: Johannesburg 2002, Türkiye Ulusal Raporu**, Ankara, 2002, s.44.

⁴⁹ G. Tuncer, "Su Kirliliği", **Türkiye'nin Çevre Sorunları: 2003**, TÇV, Ankara, 2003, s.144.

⁵⁰ Çevre ve Orman Bakanlığı, "Türkiye'nin Biyolojik Çeşitliliği", (<http://www.cevreorman.gov.tr/bc.htm>), (Ekim 2005).

Bu kadar zengin bitki örtüsü ve hayvan varlığına sahip olan Türkiye'nin biyolojik zenginliğini ortaya koyan çalışmaların geçmişi 40-50 yıldan fazla değildir.⁵¹ Böyle olmakla birlikte, son dönemde bitki ve hayvan varlığının dökümünü yapmak üzere geliştirilen araştırma ve projelerin sayısında bir artış gözlenmektedir. Türkiye'nin biyolojik çeşitliliği envanteri yapmak üzere TÜBİTAK tarafından desteklenen ve 2003 yılında kullanıma açılan TÜBİVES (Türkiye Bitkileri Veri Servisi) buna örnek verilebilir.⁵²

2.1.10.1. Koruma Alanları

Biyolojik çeşitlilik açısından önemi yadsınamaz olan koruma alanlarının Türkiye'deki genel durumuna bakıldığında, öncelikle konuyu düzenleyen çok sayıda yasal düzenlemenin bulunduğundan söz etmek gerekmektedir; bunların yanı sıra önemli sayıdaki uluslararası sözleşme de unutulmamalıdır. Bu kadar çok sayıda düzenlemenin uygulamaya yansımaları, koruma alanlarında çok fazla kurumun yetki ve sorumluluk sahibi olması biçiminde gerçekleşmektedir. Kimi koruma bölgeleri için özel yönetim biçimleri öngörülmesini, bu alanlarda farklı kamu kurumlarının ve türlü gönüllü örgütlerin de söz sahibi olmasını eklediğimizde tablo daha da karmaşık bir hal almaktadır. Üstelik sözü edilen çok sayıda örgütlenme arasında uygun bir eşgüdüm de kurulabilmiş değildir. Koruma alanları yönetiminde sorunlar bulunmakta, benzer özelliklere sahip alanlar farklı koruma statülerine sahip olabilmektedir. Buna benzer biçimde, koruma alanlarının belirlenmesi işlemi de her zaman doğru biçimde yapılmamakta, örneğin, tabiatı koruma alanı ya da tabiat parkı olarak düzenlenmesi gereken bir alan milli park olarak nitelenebilmektedir.⁵³

2.1.10.2. Ulusal Doğa Tarihi Müzesi ve Botanik Bahçeleri

İlk kez İtalya'da 1543 yılında kurulan botanik bahçeleri, 1600'lere değin bütün Avrupa'ya, ardından da ABD ve dünyanın diğer ülkelerine yayılmışlardır. İlk kuruluş amaçları daha çok tıbbi bitkileri halka tanıtmak olan bu kurumlar sonraki yıllarda, halka doğayı tanıtmaya ve koruma bilincinin yerleşmesi konusunda önemli işlevler edinmişlerdir. Botanik bahçeleri, 1980'li yıllardan itibaren de yok olmakta olan bitkilerin yetiştirilmesi ve

⁵¹ Türkiye Çevre Vakfı, **Türkiye'nin Biyolojik Zenginlikleri**, Ankara, 2005, s.ix.

⁵² <http://www.tubitak.gov.tr/tubives/index.php>. (Kasım 2005)

⁵³ Orman Bakanlığı, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilatı, **Ulusal Ormanlık Programı Raporu (1.Taslak)**, Ankara, 2003, s.19.

nesillerinin güvence altına alınması çalışmalarının yürütüldüğü yerler durumuna gelmişlerdir. Bu bahçelerin bir diğer önemli özelliği de, özellikle 1900'lü yıllardan itibaren kimi ülkelerin florasının araştırıldığı, bilimsel çalışmaların yapıldığı yerler olmasıdır. Örneğin Türkiye Florası bu bahçelerden birisi olan Edinburg Kraliyet Botanik Bahçesinde yazılmıştır. Doğa tarihi müzeleri ise, botanik bahçelerine göre daha geç (1600'lü yıllarda) kurulmakla birlikte, günümüzde hemen hemen bütün gelişmiş ülkelerde var olduğu söylenebilir. Botanik bahçelerine benzer yapıda olan bu kuruluşlar çalışmalarını daha çok hayvanlar ve Jeolojik kalıntılar (fosiller) üzerinde yoğunlaştırmışlardır.

Doğa tarihi müzesi ve botanik bahçelerinde çalışan uzmanların, ülkelerinin biyolojik sorunları ile ilgili etkin çalışmalar yapmalarının yanı sıra kendilerine verilen diğer görevleri - biyolojik çeşitlilik ile ilgili uluslararası toplantılarda devletlerini temsil etmek gibi- yerine getirmekle yükümlü olduklarını da eklemek gerekir. Daha çok enstitü biçiminde düzenlenen bu kuruluşlar son dönemde ülkelerindeki ve dünyadaki canlıların envanterlerini çıkarmak işlevini de edinmişlerdir.

Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte, uygar dünyanın bütün kurumlarının ülkemize kazandırılmış olmasına karşın, ulusal doğa tarihi müzesinin ve botanik bahçelerinin hala kurulmamış olmaları büyük bir eksiklik olarak değerlendirilmektedir.

2.1.10.3. Hayvanat Bahçeleri

Doğal yaşam ortamlarının ve bu ortamlarda varlıklarını göstermekte olan canlıların yerinde korunması esas ilke olmasına karşın, hala birçok büyük yerleşim yerinde varlıklarını sürdüren "Hayvanat Bahçeleri" bulunmaktadır. Bu alanlarda zorla barındırılmaya çalışılan yabancı hayvanlar, doğal olmayan zor koşullarda yaşamlarını sürdürme çabası vermektedirler. "Hayvanat Bahçeleri" mevcut görünümleri itibarıyla "Hayvan Esir Kampları" biçimindedir. Daha da önemlisi, kentsel ortamlarda insan sağlığını tehdit eder durumdadır. Bir zamanlar, yabancı hayvanların tanıtımı amacıyla yerleşim yerlerinde kurulan bu toplama alanları, günümüzdeki bilgi ve teknolojik gelişmelerin ve korumacılık yaklaşımlarının gerisinde kalmıştır.

Hayvanların rahat yaşamlarını ve hayvanlara iyi ve uygun muamele edilmesini temin etmek, hayvanların acı, ıstırap ve eziyet çekmelerine karşı en iyi şekilde korunmalarını, her türlü mağduriyetlerinin önlenmesini sağlamak amacıyla çıkarılan 5199 Sayılı "Hayvanları Koruma Kanunu" 01.07.2004 tarih ve 25509 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Aradan

geçen süreye karşın, hayvanları belirtilen amaca uygun olarak korunduğunu söylemek mümkün olmadığı gibi, Kanun'un uygulanmakta olduğunu gösteren gelişmeler de görülmemektedir.

2.1.10.4. Biyolojik Çeşitliliğin Korunmasında Yaşanan Sorunlar

Biyolojik çeşitliliğin korunmasına ilişkin karşılaşılan sorunlar şöyle özetlenebilir: Büyük ölçekli baraj projeleri, suların akış yönünün değiştirilmesi, sınai ve evsel kirlilik, kurutma ve ıslah çalışmaları, aşırı ve yasadışı balıkçılık, bilinçsiz avlanma, denetimsiz saz kesimi ve yakılması ile turizm etkinliklerinden kaynaklanan baskı, sulak alanlara ve dolayısıyla biyolojik çeşitliliğe büyük zarar vermektedir. Yerleşim yerlerinden ve sanayi tesislerinden kaynaklanan deniz kirliliği de önemli sorun alanlarından birini oluşturmaktadır. Kuşkusuz buna en iyi örnek, Haliç, İzmir ve İzmit Körfezlerindeki canlı türlerinin azalmasıdır. Sulama sistemlerinin yerleştirilmesi, tarla açma, zararlılarla mücadele ilaçlarının kullanılması, aşırı otlatma gibi tarım ve hayvancılık etkinlikleri biyolojik değerler üzerinde önemli baskılarda bulunmaktadır. Baraj, santral, otoyol, havaalanı, köprü, fabrika, gibi büyük projelerin hazırlık aşamalarında biyolojik çeşitliliğe vereceği zarar yeterince hesaba katılmamaktadır. ÇED yönetmeliğinden daha önce kurulanlar için ÇED yapılmamışken, yapılanlarda da biyolojik değerler gerektiği ölçüde dikkate alınmamıştır. Özellikle Akdeniz ve Ege'de kıyı bölgelerinde yoğunlaşan ikinci konutlar, verimli tarım toprakları ve doğal denge üzerinde büyük baskılar yaratmaktadır. Denizlerimizdeki kazalar, petrol sızıntıları, turizm tesisleri, yol çalışmaları, biyolojik çeşitliliği tehdit eden diğer gelişmelerdendir. Avlanma, saptanan kurallara bağlı olarak yürütülmemekte, avlanmada uygun olmayan araçlar kullanılmakta, ağ gözü genişliğine dikkat edilmemekte ve nesli tükenmekte olan türler avlanmaktadır.⁵⁴ Bitki ve hayvan türlerinin yurtdışına kaçırılması bugüne değin üzerinde fazla üzerinde durulmayan bir konudur. Genetiği değiştirilmiş organizmalar (GDO) Türkiye'nin yeni tanıştığı sorun alanlarından birini oluşturmaktadır. Özellikle mısır, buğday, soya fasulyesi gibi ürünlerde yeni büyük bir pazar olarak algılanan Türkiye'nin bu konuda yaptığı hazırlıklar yeterli değildir. Henüz olumsuz etkilerinin tam olarak bilinemediği bu üretim yöntemine ilişkin yönetsel, hukuksal ve teknik önlemlerin geliştirilmesi gerekmektedir.⁵⁵ “Ulusal doğa tarihi müzesi”, “botanik bahçeleri” ya da genetik kaynakların, özellikle de ticari

⁵⁴ A. Kocataş vd., “Deniz Faunası”, **Türkiye'nin Biyolojik Zenginlikleri**, Türkiye Çevre Vakfı, Ankara, 2005, s.39-55.

⁵⁵ Çevre Bakanlığı, **Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi: Johannesburg 2002, Türkiye Ulusal Raporu**, Ankara, 2002, s.44.

değerlerini kaybetmiş olan türlü yerli meyve tohumlarının koruma altına alınması için yararlı olabilecek “koruma bahçeleri” bugüne değin kurulmuş değildir. Özetle söylemek gerekirse Türkiye, sahip olduğu bu doğal varlıkları ne tam değerlendirebilmekte, ne de tam koruyabilmektedir.

2.1.10.5. Uluslararası Yükümlülüklerimiz

Türkiye, 1992 yılında Rio Çevre ve Kalkınma Konferansı’nda imzaya açılan Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi’ne taraf olarak, biyolojik çeşitliliğin küresel ve ulusal ölçekte korunması için taahhütte bulunmuştur. Bunun bir sonucu olarak, “Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı” ile “Biyolojik Çeşitlilik Ulusal Stratejisi ve Eylem Planı” hazırlanmış, kalkınma planlarında, tüzel düzenlemelerde bu konuya yer verilmiş, türlü uluslararası sözleşmelere imza atılmıştır. Ayrıca bunların yanında, “Türkiye Çölleşme ve Kuraklıkla Mücadele Ulusal Eylem Programı”⁵⁶ ve “Akdeniz Eylem Planı Biyolojik Çeşitlilik Stratejik Eylem Planı” çalışmalarını da saymak gerekir.

Ülkemizde çevrenin ve biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımı ile bitki, hayvan ve insan sağlığı ve yaşamının korunmasına yönelik olarak 4898 sayılı Kanun’la⁵⁷ onaylanan Birleşmiş Milletler Cartagena Biyogüvenlik Protokolü de dikkate alınarak, modern biyoteknoloji kullanılarak elde edilen genetiği değiştirilmiş organizmalar ve ürünleri ile ilgili faaliyetleri düzenlemek, denetlemek, izlemek üzere biyogüvenlik sistemini kurmak, geliştirmek ve uygulanmasını sağlamak amacıyla, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı tarafından “Ulusal Biyogüvenlik Kanun Taslağı” hazırlanmış ve tartışmaya açılmıştır. Taslak, araştırma ve geliştirme, muamele, kullanım, taşıma, ithalat ve ihracatı da kapsayan ticari işlemler de dahil olmak üzere GDO ve ürünlerini içeren faaliyetlere, bu faaliyetlerle ilgili gerçek kişiler ile kamu ve özel hukuk tüzel kişilerine dair hükümleri kapsamaktadır. Söz konusu taslak, çoğu kesimler tarafından oldukça yoğun tepkilerle karşılaşmıştır. En önemli tepkiler; GDO’ların doğal ve tarımsal biyolojik çeşitliliği olumsuz yönde etkileyeceği ve insan sağlığı riski üzerinde yoğunlaşmaktadır. Taslak üzerindeki değerlendirmeler devam etmektedir.

⁵⁶ Çevre ve Orman Bakanlığı, **Çölleşme ile Mücadele Türkiye Ulusal Eylem Programı**, Ankara, 2005.

⁵⁷ **RG**, 24.06.2003, S. 25148.

Tarımsal biyolojik çeşitliliğin korunması bugüne değin fazla üzerinde durulmayan bir konudur. Bu konuda Türkiye, “Uluslararası Bitki Genetik Kaynakları Kurulu” ile “Tahıl Genetik Kaynaklarının Muhafazası ve Değişimi İçin Avrupa İşbirliği Programı Üyesi Ülkeler Arasındaki Anlaşma ve Uluslararası Bitki Koruma Sözleşmesi”ne taraf olmuştur.

2.1.10.6. Biyolojik Çeşitliliğin Korunması İçin Atılan Adımlar (1992-2002)

Biyolojik çeşitliliğin korunması konusunda durum pek iç açıcı olmasa da son dönemde bu alanda kimi gelişmeler de yaşanmadı değil. Örneğin, 2002 Johannesburg Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi için hazırlanan Türkiye Ulusal Raporu’nda bu konuda kaydedilen gelişmeler şöyle sıralanmaktadır:⁵⁸

Uluslararası Alanda Yapılanlar

- AB Mevzuat Uyumu çalışması önemli bir değerlendirme rolü de oynadı. Bu süreçte kapasite artırımına yönelik çalışmalar gerçekleştirildi.
- Avrupa Orman Süreci’ne katıldı ve Strasbourg, Helsinki, Lizbon kararlarının ulusal eşgüdümü sağlandı.
- Avrupa Peyzaj Sözleşmesine taraf olundu.
- Ramsar Sözleşmesi onaylandı.
- Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesine taraf olundu ve Ulusal Koordinasyon Birimi kuruldu.
- Biyolojik Güvenlik (Cartegana) Protokolüne taraf olundu.
- CITES Sözleşmesi’ne taraf olundu.
- Çölleşmeyle Mücadele Sözleşmesi’ne taraf olundu ve Ulusal Koordinasyon Birimi kuruldu.

Kurumsal/Yasal Düzenlemeler:

- CITES Yönetmeliği çıkarıldı.
- CITES Yönetmeliği uyarınca Dış Ticaret Müsteşarlığı’na İhracat Tebliği yayımlandı, İthalat Tebliği ilgili kuruluşların görüşüne sunuldu.
- Sulak Alanlar Yönetmeliği çıkarıldı.
- Mera Kanunu çıkarıldı.
- Organik Tarım Kanunu çıkarıldı.
- 4915 sayılı Kara Avcılığı Kanunu çıkarıldı.

Strateji Hazırlıkları:

- Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı (UÇEP) hazırlandı.
- Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Stratejisi ve Eylem Planı hazırlandı.
- Ulusal Çölleşme ile Mücadele Eylem Programı hazırlandı.

⁵⁸ a.g.y., s.51-52.

- Türkiye Bitki Genetik Çeşitliliğinin Yerinde Korunması (*in-situ*) Ulusal Planı hazırlandı.
- Ulusal Gündem 21 belgesi katılımcı bir süreçle tamamlandı.

Uygulama Çalışmaları:

- Özel çevre koruma bölgelerinin alanı, yeni bölgelerin ilanıyla %58 artırıldı.
- Milli Parklar Kanunu çerçevesinde ilan edilen koruma alanlarının sayısı artırıldı; 12 Milli Park (343.288 ha.), 58 Tabiat Anıtı (452.05 ha.), 9 Tabiat Parkı (57.211) ve 12 Tabiatı Koruma Alanı (28.850 ha.) daha ilan edildi.
- Milli Park ilan edilen koruma alanlarında uzun dönemli gelişme planlarının hazırlanması sürerken, bunlardan 10'u tamamlandı.
- RAMSAR Sözleşmesi'nin imzalanmasının ardından dokuz yeni Ramsar Alanı ilan edildi.
- Karadeniz Ulusal Eylem Planı hazırlandı (GEF) ve Karadeniz Komisyonu kuruldu.
- Karadeniz'in ekolojik rehabilitasyon çalışmaları başlatıldı (GEF).
- Türkiye Flora Veri Tabanı hazırlandı.
- Kurumsal kapasite artırımı, bilinçlendirme ve katılım çalışmalarına devam edildi.
- STK'lar tarafından ekolojik üretim ve tüketimle ilgili çalışmalar yürütüldü.
- GEF/SGP tarafından desteklenen biyolojik çeşitlilik projelerinin sayısı 60'a ulaştı.
- Soyu tehdit/tehlike altındaki türlerin korunmasına yönelik çalışmaların sayısı arttı.
- Kamuoyunu bilinçlendirmeye yönelik katılımcı projelerin sayısı arttı.
- Milli Eğitim Bakanlığı tarafından geliştirilen ders programlarında genelde çevreye, özde biyolojik çeşitliliğe daha fazla yer verilmeye başladı.

Diğer Çalışmalar

- Ulusal Orman Programı hazırlık çalışmaları (NFAP)
- Ulusal Biyogüvenlik Düzenlemelerinin Geliştirilmesi Projesi
- Akdeniz Stratejik Eylem Programı (SAP-MED)
- Türkiye Biyoçeşitlilik Veri Tabanı Projesi
- Johannesburg Türkiye Ulusal Raporu'nda, Türkiye'de biyolojik çeşitliliğin belirlenmesi ve korunmasına yönelik olarak sürdürülen projeler şöyle sıralanmaktadır:

Tür Çeşitliliğinin-Genetik Çeşitliliğin Yerinde Korunması:

- Gen Kaynaklarının Yerinde Korunması Projesi (GEF-I)
- Bitkisel Biyolojik Çeşitlilik ve Korunması Projesi
- Tehdit Altındaki Bitki Türlerinin Buldukları Ekosistemlerinde Korunması ve Yönetimi Projesi
- Geçit Bölgesi Genetik Çeşitliliğinin In-Situ (Çiftçi şartlarında) Muhafaza Olanaklarının Araştırılması Projesi

Ekosistem-Alan:

- Manyas Gölü Ekolojik Risk Analizi ve Yönetim Planı Projesi
- Milli Parklar ve Koruma Alanları Yönetimi, Biyolojik Çeşitliliğin Korunması ve Kırsal Kalkınma Projesi
- Biyolojik Çeşitlilik ve Doğal Kaynak Yönetimi Projesi (GEF- II)
- Sulak Alanların Korunması Projeleri

- SAP-BİO Projesi
- Akdeniz’de Caulerpa Türlerinin Araştırılması Projesi
- Güneydoğu Anadolu Bölgesi Biyolojik Çeşitlilik Araştırma Projesi

Biyolojik Güvenlik ve Organik Tarım

- Bitkisel Araştırma Projesi ve Hayvancılık Araştırma Projesi
- Biyogüvenlik Araştırma ve Geliştirme Projesi
- Organik Tarım Projesi.

Hazırlıkları Bitmiş, Bütçesi Temin Edilmiş, Başlamak Üzere Olan Projeler:

- Kazdağları Eko-Turizm Projesi
- Katılımcı Yaklaşım Yoluyla Milli Parkların Sürdürülebilir Yönetimi Projesi
- Küre Dağları GEF Projesi

2.1.11. Biyogüvenlik Politikaları ve Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar

Biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımının sağlanması için biyoteknoloji uygulamalarından kaynaklanabilecek olumsuzlukların önlenmesine yönelik olarak hazırlanan ve 2003 yılından bu yana yürürlükte olan “Birleşmiş Milletler Biyogüvenlik (Cartagena) Protokolü”, genetiği değiştirilmiş organizmaların (GDO’lar) araştırılması aşamasından, çevreye salım ve transit geçiş aşamasına kadar çevre ve insan sağlığına gelebilecek risklerin önlenmesinde kapsamlı ve etkili bir hukukî belgedir. Protokolün kapsamı; insan sağlığı üzerindeki riskler de göz önünde bulundurularak, biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımı üzerinde olumsuz etkilerde bulunabilecek tüm değiştirilmiş canlı organizmaların⁵⁹ sınırötesi hareketi, transit geçişi, muamelesi ve kullanılması için geçerlidir.

Türkiye Biyogüvenlik Protokolü’ne taraftır. Türkiye’nin söz konusu Protokole taraf olması, transgenik ürünlerin riskini de baştan kabul etmiş olduğunu göstermektedir. Bu durumda Türkiye’nin GDO’lar konusunda kararlı bir politika sergilenmesi, bu politikaları yansıtan ve uygulamaya yönelik yaptırımları içeren ulusal mekanizmaları bir an önce kurması gerekmektedir.

Ülkemizde transgenik bitkilerin ithalâtı konusunda hukukî ve kurumsal alanda ciddi boşluklar, bilimsel ve teknik açıdan da önemli ölçüde yetersizlikler bulunmaktadır. Türkiye’de GDO içeren yerli ürün üretimi yoktur, ancak ithal edilen bazı ham ve işlenmiş ürünlerin GDO içerip içermediği gıda güvenliği açısından fiilen denetlenememektedir.

⁵⁹ Değiştirilmiş Canlı Organizma: Living Modified Organism (LMO)

GDO'lu tohumların Türkiye'de satışı yasaklanmış olsa da, bu tip ürünlerin ithalâtının kontrolü yapılamamakta, girişler sadece beyana dayalı olarak ve gümrüklerde kontrolsüz olarak cereyan etmektedir.

Her ne kadar GDO ve ürünlerinin çevreye kontrolsüz salımına resmen izin verilmemekte ise de, Türkiye'de GDO'ların hukukî olmayan yollarla ekimini kontrol eden denetim mekanizmalarının varlığından söz etmek mümkün değildir. Bu alandaki araştırma-geliştirme çalışmalarının çok yetersiz olması ve teknik altyapının eksikliği de (uzman, laboratuvar vb.) bilinen bir gerçektir. Ayrıca, GDO'ların çevreye bilinçli olarak salımı ve pazara sürülmesi konusunda Türkiye'deki mevcut hukukî düzenlemeler bugünkü haliyle AB mevzuatı ile uyumlu değildir.

Türkiye'nin özellikle, mısır, buğday, soya fasulyesi gibi tarım ürünlerinin üretim ve tüketiminde, GDO uygulamaları açısından çokuluslu şirketler tarafından iyi bir pazar olarak görüldüğü dikkate alındığında; tarım, çevre ve teknoloji politikalarının bütünleşik bir anlayışla değerlendirildiği ulusal bir biyogüvenlik politikasına olan ihtiyaç giderek ortaya çıkmaktadır.⁶⁰

2.2. Yönetmel Sorunlar

Bu bölümde Türkiye'de çevre yönetiminin içinde bulunduğu yapısal sorunlar üzerinde durulacak, ardından da son dönemde AB adaylığı süreci ile birlikte gündeme gelen yeni düzenlemelerin değerlendirmesine gidilecektir.

Türkiye'de çevre yönetiminin içinde bulunduğu yönetmel sorunlar aslında öteden beri dile getirilen ve merkezi yönetimden yerel yönetimlere, gönüllü örgütlerden üniversitelere değin bütün ilgili kesimlerin üzerinde hemen hemen görüş birliğine vardığı konulardan oluşmaktadır. Bu açıdan, bu bölümde öne çıkarılan sorunların, yöneltelen eleştirilerin, yıllardan beri yapılan değerlendirmelerden çok da uzakta olmadığını belirtmek gerekir.

Türkiye'de yaşam alanlarında karşılaşılan sorunların giderilmesinde çevre yönetiminin yeterince etkili olabildiği söylenemez. Bunda, tüzel düzenlemelerin yetersizliğinin, sorun alanları için birden fazla sorumlu örgüt bulunmasının, turizm, sanayi, tarım, enerji gibi sektörlerde izlenen yanlış politikaların payının bulunduğu yadsınamaz. Ancak, karşılaşılan

⁶⁰ Talu, N., "Biyogüvenlik (Cartagena) Protokolü ve Türkiye'de Durum", **Biyogüvenlik Protokolü ve Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'nde Teşvikler**, TÇV Yayını, Ankara, 2005, s. 11-29.

sorunların kaynağında yasaların yetersizliğinden çok, var olan düzenlemelerin etkin biçimde yaşama geçirilememesinin bulunduğu söylenebilir.

Türkiye'deki çevre yönetimi düzeneği planlı, bütünlüklü bir yaklaşımın ürünü değildir. İzlenen politikalar, getirilen kurallar, kurulan kurumlar ya da gerçekleştirilen eylemler daha çok, ortaya çıkan bir soruna ya da uluslararası gerekliliklere yanıt olmak üzere geliştirilmiştir. Bundan dolayıdır ki, Türkiye'de çevre politikaları ya da çevre yönetimi değerlendirilirken öncelikle yetki ve görev geçişmesinden kaynaklanan yönetsel karmaşadan söz etmek gerekecektir.

Yönetimde Çokbaşlılık

Aynı alanı düzenleyen çok sayıda yasal belgenin varlığı, kimi zaman birden fazla kurumun aynı konuda yetki sahibi olmasına, kimi zaman sorumlulukların çakışmasına, kimi zaman da yetki boşluğuna yol açabilmektedir. Sözü edilen yönetim birimleri arasında kurulması gerekli olan işbirliği ve eşgüdüm bugüne değin sağlanabilmiş değildir.

Sözü edilen sorun yalnızca yönetim birimleri ve yetkilerinde gözlenmemekte, yönetim alanları arasında da önemli çakışmalar bulunmaktadır; aynı alandan çok sayıda yönetim birimi sorumlu kılınabilmekte, aynı alan birden fazla statü içinde yer alabilmekte ya da birden fazla plan belgesinin içinde bulunabilmektedir.

Çevre yönetiminde ilk derecede söz sahibi olan büyüklü küçüklü çok sayıda yerel yönetim birimi arasında eşgüdümü ve işbirliğini sağlayacak düzenekler oluşturulamamıştır. Özellikle küçük yerel birimlerin karşılaşılan sorunlarla mücadele edebilecek parasal güce, yeterli donanım ve çalışana sahip olmaması sözü edilen işbirliğini daha da gerekli kılmaktadır.

Planlama Süreci

Gerçekleştirilen yasal düzenlemeler bütünlüklü bir politikanın ürünü olmadığı ve planlama sıradüzeninde büyük sorunlar yaşandığı için uygulamada çoğunlukla başarısızlıkla karşılaşmaktadır. Ulusal ve uluslararası belgeler ışığında ortaya çıkan planların yaşama geçirilmesi için gerekli yönetsel ve akçal araçlar oluşturulamamakta, planlar yalnızca toplumsal, ekonomik, ekolojik durumu ortaya koyan, yol gösterici belgeler olarak kağıt üzerinde kalmaktadır. Burada söz edilmesi gereken bir başka konu ise, çevre düzeni planları

da dahil olmak üzere, çeşitli meslek gruplarından uzmanların bu kapsamda görev almalarının sağlanmasının gerekliliğidir.

Kamu Yönetiminin Yeniden Yapılanması

Büyük ölçüde Avrupa Birliği'ne adaylık sürecinin bir yansıması olarak Türkiye ekonomisi, hukuku ve yönetimi büyük bir dönüşümden geçiyor. Bütün yaşamsal etkinliklerin odağında bulunan “çevre” de bu değişim rüzgarının dışında kalmış değil. Gerçekleştirilen her yasal düzenleme bir biçimde çevresel ve kentsel değerleri etkilemektedir. Çok sayıda yasal düzenlemenin kısa bir zaman aralığına sığdırılması söz konusu girişimlerin sonuçlarını değerlendirmeyi güçleştirse de, bu aşamada bir ön değerlendirme yapmak olanaklıdır.

Kamu yönetiminde dönüşümü bir an önce sağlama arzusuyla, getirilen yeniden düzenleme önerileri genelde kamuoyuna yeterince tanıtılmadan, demokratik kitle örgütlerinin, üniversitelerin ve uzman çevrelerin görüşleri fazla dikkate alınmadan yasama faaliyetine geçilmektedir. Buna benzer bir sorun da, çevre ve kalkınma sektörlerinin uyumlaştırılmasını ilgilendiren bir çok yasa tasarısının TBMM’de çevre komisyonunun incelemesine sunulmamasıdır.⁶¹ Örneğin bu Yasama Döneminde (22. Yasama Dönemi) TBMM Çevre Komisyonunun gündeminde yer almamış olan çevre ile doğrudan ya da dolaylı ilgili kanunlar şunlardır: 5195 sayılı Endüstri Bölgeleri Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun,⁶² 4999 sayılı Orman Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun,⁶³ 5192 sayılı Orman Kanununun Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun,⁶⁴ 5226 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun,⁶⁵ 4957 sayılı Turizm Teşvik Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun,⁶⁶ 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu,⁶⁷ 5377 sayılı Türk Ceza Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun,⁶⁸ 5326 sayılı Kabahatler Kanunu,⁶⁹ 4916 sayılı Çeşitli Kanunlarda ve Maliye Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik

⁶¹ N. Talu, **TBMM’de Çevre Siyaseti**, Nobel, Ankara, 2004, s.61.

⁶² RG, 01.07.2004, S.25509.

⁶³ RG, 18.11.2003, S.25293.

⁶⁴ RG, 03.07.2004, S.25511.

⁶⁵ RG, 27.07.2004, S.25535.

⁶⁶ RG, 01.08.2003, S.25186.

⁶⁷ RG, 12.10.2004, S.25611.

⁶⁸ RG, 08.07.2005, S.25849.

⁶⁹ RG, 31.03.2005, S.25772.

Yapılması Hakkında Kanun⁷⁰ ve 5346 sayılı Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Amaçlı Kullanımına İlişkin Kanun.⁷¹

Kamu yönetimini yeniden düzeltim çalışmalarında çevre yönetimi en çok etkileyen düzenlemenin Çevre ve Orman Bakanlıklarının birleştirilmesi olduğu söylenebilir. Aslında ilk bakışta iki bakanlığın birleşmesi, yönetimde parçalanmayı gideren, bütünleşik yönetimi sağlama yönünde bir aşama ya da çevre sorunlarını daha kavrayıcı, kapsamlı bakış açısıyla ele alacak bir yeniden yapılanma arayışı olarak değerlendirilebilir. Kuşkusuz aynı yaklaşımla Kültür ve Turizm Bakanlıklarının birleşmesi için de benzer bir yorumda bulunulabilir. Ancak, kuramsal düzeyde yanlışılanamayacak, kağıt üstünde iyi sonuçlar verecekmiş gibi duran bu düzeltim çabalarının çevre yönetimindeki çok başlılığın giderilmesine ne ölçüde katkıda bulunduğu kuşkuludur.⁷²

Çevre ve Orman Bakanlıklarının birleştirilmesi, kamu yönetiminde etkinliğin artırılması politikaları çerçevesinde benimsenen “bakanlıkların sayısının azaltılması” noktasında olumlu bir yaklaşım gibi gözükebilir. Ancak konuya, Çevre Bakanlığının bir başka Bakanlıkla (ya da Bakanlıklarla) birleştirilmesi “Türkiye’de çevre yönetimini güçlendirebilir mi?” düşüncesiyle bakmak lazımdır. Çevre meselelerinin çok disiplinli bir özellik taşıması nedeniyle Çevre Bakanlığı hangi Bakanlığa ya da bir kaç Bakanlığa bağlanırsa bağlansın, doğaldır ki hepsi ile ortak bir kesişme ve etkileşim alanı bulunacaktır.

Bu açıdan, sorunların temeline inmek ve Türkiye’de çevre yönetiminde etkinliğin artırılması ve yeniden yapılanma çalışmalarında ele alınması gereken konuları iyi belirlemek daha akılcı bir yaklaşım olacaktır. Bunlar:

- Çevre, sektörel kalkınma politikalarıyla uygulamada bütünleştirilememiştir.
- Kuruluşlar arasında çevre konusunda görev, yetki ve sorumluluk çatışması ve karmaşası yaşanmaktadır.

Yukarıdaki bu temel sorunlar, çevre kurumsallaşmasındaki sıkıntıları özellikle artırmaktadır. Çevre konularının hemen her sektörle ilişkili olması, bu alandaki tüm sorumluluğun tek bir kuruluşa verilmemesi mantığını da beraberinde getirmektedir. Bununla beraber, Türkiye’de “politika belirleyici” ve “uygulayıcı” olmak üzere iki kategoride sınıflandırılan bir çok kamu kuruluşunun çevre ile ilgili yetki ve görevlerinin belirginleşmesinin siyasi iradenin tercihinde olduğu da unutulmamalıdır.

⁷⁰ RG, 19.07.2003, S.25173.

⁷¹ RG, 18.05.2005, S.25819.

⁷² B. Duru, “Küreselleşme, Avrupa Birliği ve Türkiye Çevresi”, **Birikim**, S.191, Mart 2005, s. 63-72.

Kamu yönetimini yeniden düzenlemeyi hedef alan söz konusu yasal düzenlemelerin (Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı) çevre yönetimini belki de en çok etkileyen hükmü Çevre ve Orman Bakanlığı'nın taşraya ilişkin yetkilerinin il özel idarelerine devredilmesi ile ilgili olanıdır. Aslında, "çevre" gibi sorunların yerel düzeyde ele alınmasının zorunlu olduğu bir alanda yetkileri, bir yerel yönetim kurumuna bıraktığı için, Tasarı olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Ancak, yetkilerin devredileceği yerel birimlerin, kendisine devredilecek yeni hizmetleri yerine getirebilecek olanaklarla donatılması ve halk katılımını sağlayacak bir ortamın yaratılması zorunludur.

Belediye ve il özel idaresi ile ilgili düzenlemelerde yer alan "ihtisas komisyonları" çevre yönetiminin örgütlenmesinde önem taşımaktadır. Belediye Kanunu'nda doğrudan anılmayan ancak, İl Özel İdaresi ve Büyükşehir Belediyesi Kanunlarında, eğitim, kültür, sosyal hizmetler, imar gibi konularda kurulması zorunlu olan komisyonlardan biri olarak geçen "çevre ve sağlık komisyonu" yerel yönetimler için yeni bir düzenlemedir. Her ne kadar "çevre"yi başlı başına bir sorun alanı olarak algılamayan, sağlık hizmetlerinin bileşeni olarak gören anlayış tarafından geliştirilen bir düzenek olsa da, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının, üniversitelerin, sendikaların ve sivil toplum örgütlerinin temsilcilerinin katılım görüş bildirebilmelerini olumlu bir gelişme olarak değerlendirmek gerekir.⁷³

Yeniden yapılanma çalışmalarının çevre hizmetlerinin büyük bölümünden sorumlu olan yerel yönetimlere getirdiği yeni bir düzenleme de dış borçlanmaya ilişkindir. Bir açıdan, uluslararası piyasalardan kredi almanın yerel özerkliği artıracığı, hizmetlerin sunum düzeyini yükselteceği düşünülebilir. Ancak, geçmiş yıllardaki uygulamalar anılan olumlu niteliklerin ön plana çıkmadığını, dış borçlanmanın daha çok uluslararası finans örgütlerinin yönetim yapısına müdahalesini artırdığını göstermektedir.⁷⁴

Yönetime Katılım

Belediye Kanunu'nda "kent konseyleri" ya da her iki yasada da yer alan halkın hizmetlere gönüllü katılımını öngören düzenlemeler için de aynı şeyler söylenebilir. Toplumun tüm kesimlerini bu tür düzeneklere katacak araçlar geliştirilmedikçe anılan düzenlemelerin kağıt üzerinde kalacağı düşünülmektedir. Bu noktada Türkiye'de çevre alanında faaliyet gösteren STK'ların özelliklerine bakmak gerekmektedir. Aslında, Türkiye'de son yıllarda kurulan çevreci STK'ların önemli bir bölümünün üç büyük kentin

⁷³ a.g.y.

⁷⁴ B. Ayman Güler, "Devlette Reform", **Kamu Yönetimi Dünyası**, Ocak-Mart 2003, S.13, s. 24.

dışında olması; daha az gelişmiş kentlerde ve taşrada çevreci örgütlenme bilincinin gelişmekte olduğunu göstermektedir. Çalışma tarzlarına ve yaptıkları işlere bakıldığında, çevreci STK'ların çoktan aza doğru; kamuoyu oluşturma, ağaçlandırma ve protestoya yönelik eylem yapma, atık toplama, "şenlik" başlığı altında söylenebilecek eylemler düzenleme, bilimsel çalışmalar, proje çalışmaları, eğitim çalışmaları ve restorasyon çalışmaları gibi faaliyetler gerçekleştirdikleri gözlemlenmektedir.

Son dönem STK'ların en önemli niteliği, ülke çapında daha geniş bir yaygınlık göstermeleri ve bu gelişmeye paralel bir biçimde ilgi alanlarının çeşitlenerek, eyleme ve kamuoyuna verilen ağırlığın artmasıdır. Bu dönemde, Türkiye'de kalkınma karşıtı eylemler, soyu tükenen canlıların, hayvanların korunması, sulak alanların, kıyıların korunması, ulusal biyogüvenlik/GDO politikalarına karşı eylemler gibi faaliyetler yaygınlık kazanmıştır.

Bu gibi faaliyetler her ne kadar Türkiye'de çevre yönetiminin demokratik bir anlayış ve çaba ile gelişmesine fayda sağlıyor olsa da, STK'ların karşı karşıya olduğu temel bazı sorunlar nedeniyle gelişmeler istenilen ölçüde olmamaktadır. Bu sorunların başında mali kaynak sıkıntısı gelmektedir. STK'ların hemen her konuda kapasitelerinin geliştirilmesi de önemli bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Bu kuruluşlar özellikle proje hazırlama, yönetme ve uygulama konusunda sürekli bir kapasite desteğine ihtiyaç duymaktadır. Son zamanlardaki AB katılım süreciyle gelen yeni hareketlilik ve STK'lara verilen önemin artması, bu eksikliği daha çok hissettirmektedir. STK'lar açısından bir başka temel sorun, zaten yetersiz olan çevre ile ilgili bilgilere yeterince ulaşamamalarıdır.

Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) Süreci

Ekonomik gelişmeyi sağlamak ve yatırımları hızlandırmak için ÇED sürecine getirilen yeniliklere de burada değinmek gerekmektedir. ÇED yönetmeliğinde yapılan değişikliklerle, daha önce toplam 117 gün süren ÇED süreci 35 güne düşürülmüştür.⁷⁵ Bunun yanında, daha önce "ÇED ön araştırması"na bağlı tutulan projeler için rapor hazırlama yükümlülüğü kaldırılmış, bu kümeye giren faaliyetler için yalnızca "proje tanıtım dosyası"nın hazırlanması yeterli görülmüştür. Buna benzer biçimde Endüstri Bölgeleri Kanunu'nda⁷⁶ Çevre ve Orman Bakanlığı'nın, Çevresel Etki Değerlendirmesi raporu ile ilgili inceleme, değerlendirme ve karar verme süresi de "en geç 2 ay" olarak saptanmıştır. ÇED için "olumlu" veya "gerekli değildir" kararı alınan etkinlikler için başka hiçbir işleme gerek kalmaksızın 15 gün içinde

⁷⁵ 06.06.2002 tarihli ÇED yönetmeliği, 16.12.2003 tarihinde değiştirilmiştir.

⁷⁶ RG, 01.07.2004, S.25509.

gereken bütün izin ve onayların verileceği, bütün bu işlemlerin de üç ay içinde tamamlanacağı belirtilmiştir. Maden Kanunu'nda değişiklik yaparak, orman alanları, koruma bölgeleri, sit alanları, su havzaları, kıyı alanları, turizm bölgeleri gibi türlü ulusal ve uluslararası düzenlemelerle koruma altına alınıp özel önlemler getirilen yerleri maden faaliyetlerine açan 5177 sayılı yasa da⁷⁷ konumuz açısından önem taşımaktadır. Yeni düzenleme, ÇED ve diğer izin işlemlerinin ilgili kuruluşlar tarafından üç ayda bitirilmesi zorunluluğunu getirmekte, bir anlamda, bu sürecin bir an önce tamamlanarak madencilik faaliyetlerinin başlatılmasını istemektedir. Ayrıca, petrol, jeotermal kaynak ve maden arama faaliyetleri, ÇED kapsamı dışında tutulmaktadır. Çevre Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısının da, petrol, jeotermal kaynaklar ve maden arama faaliyetlerini ÇED kapsamı dışında tuttuğunu belirtmek gerekmektedir. Mera Kanunu'nda yapılan değişiklik de benzer biçimdedir: 8 Haziran 2004 ve 20 Mayıs 2005'deki düzenlemeler ile mera alanlarının maden, petrol, turizm, yerleşim ve askeri amaçlar için kullanımının önü açılmış bulunmaktadır.

Çevresel Etki Değerlendirme çalışmalarının yabancı firmalar eliyle yapılması ve gereken hassasiyetin gösterilmemesi giderek artan oranda eleştirilebilir bir nitelik kazanmaktadır. Firmalarca gerçekleştirilen ÇED raporlarının özellikle sosyo-ekonomik analizlere yüzeysel yer vermesi hatta hiç vermemesi, baraj, yol, elektrik hattı, taş ocağı vb ÇED çalışmaları başta olmak üzere halkın yer değiştirmesi ve/veya bulunduğu yerde yaratılan stres ortamına ilişkin bilgiler ve alternatif önlemlere hiç değinilmediği dikkati çekmektedir. ÇED raporlarında sosyal boyutlara ve önlem planlamasına yer vermeme AB raporlarında da öne çıkmaya başlamıştır.

Çevre Kanunu'nda Değişiklik

Önümüzdeki dönemde yasalaşması beklenen Çevre Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısının kimi hükümlerini de bu bölümde değerlendirmek gerekmektedir: Öncelikle, çevre yönetimi alanındaki uluslararası sözleşmelerin ve AB ölçütlerinin gereklerini yerine getirmek üzere tasarlanan ve çevre yönetiminin temel yasasında değişiklik yapan bu düzenlemenin kamuoyunda yeterince tartışıldığı, getirilmesi düşünülen kuralların katılımcı bir ortamda biçimlendiği söylenemez. Sürdürülebilir kalkınma, katılımcı yönetim, kamu-özel sektör-sivil toplum örgütleri arasında eşgüdüm ve işbirliği, çevre ile uyumlu teknolojilerin kullanımının desteklenmesi, kirleten öder gibi ilkeler üzerine kurulu olan yeni düzenlemenin,

⁷⁷ Maden Kanununda ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun, RG, 5.6.2004, S.25483.

petrol, jeotermal kaynaklar ve maden arama faaliyetlerini ÇED kapsamı dışında tuttuğu yukarıda belirtilmişti. Bugüne değin türlü platformlarda düzenlemeye yöneltilen eleştirilerse şöyle özetlenebilir:⁷⁸ Tasarıya merkeziyetçi bir yaklaşım egemendir; Bakanlık ve Yüksek Çevre Kurulu arasındaki ilişki net biçimde tanımlanmış değildir; katılım hakkının nasıl yaşama geçirileceği belli değildir; stratejik çevresel değerlendirme açık biçimde tanımlanmamıştır, bu biçimiyle çevreye önemli zararlı etkilerde bulunabilecek büyük projelerin ÇED’den kaçırılması sonucunu doğurabilir; yapay çevrenin ve tarihi-kültürel varlıkların korunmasına ilişkin hükümleri yeterli değildir; kuruluşlar için öngörülen denetleme görevlilerinin kimlerden oluşacağı, nasıl çalışacağı açık biçimde belirtilmemiştir; kimi maddeler yanlış anlaşılmalara ya da belirsizliklere neden olacak biçimde kaleme alınmıştır; Bakanlık yasayı uygulayabilecek altyapı ve insan kaynağına sahip değildir.

2.3. Mali Sorunlar

İstikrarlı bir ortamda sürdürülebilir büyümenin sağlanması, ekonomik rekabet gücünün artırılması ve çevre yönetiminin etkin ve verimli bir biçimde çalışması için tutarlı ve rasyonel bir çevre finansman politikasının oluşturulması gerekmektedir. Etkin bir çevre finansman politikasının olmaması nedeniyle, yatırım öncelikleri sağlıklı belirlenememekte; bu durum iç kaynakların etkin olarak, zamanında ve doğru alanlara aktarılmasını engellemektedir. Dış kaynak kullanımının etkin planlanmaması, hibe ve kredilerin zamanında değerlendirilememesi kaynak kaybına yol açmaktadır.

Çevre finansman mekanizma ve modellerinin geliştirilmesinde en önemli konu, çevre yatırımlarında özel sektörün rolünü artırmaktır. Özellikle çevresel altyapı yatırımlarında özel sektörü özendirilecek mekanizma ve modeller zayıftır. Bu nedenle kamu kesiminden beklenen, bu konudaki yasal ve kurumsal yapının yeniden gözden geçirilmesi ve geliştirilmesidir. Bu yaklaşımın ardında, çevre sektörüne yapılacak yatırımların nihai hedefinin Türk ekonomisine katkı sağlayacağı düşüncesi bulunmaktadır.

Çevre maliyetlerinin üretimden tüketime her aşamada muhasebeleştirilmemiş olması bugüne kadar çevre maliyet analizlerinin sağlıklı bir şekilde yapılamaması sonucunu doğurmuştur. Muhasebeleştirilmeye çevresel maliyetlerin de dahil edilmesi, yatırım

⁷⁸ Daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Çevre Mühendisleri Odası, **5 Haziran 2005 Dünya Çevre Günü Değerlendirme Raporu**, Ankara, 2005; ODTÜ Mezunları Derneği, **Çevre Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı Üzerine ODTÜ Mezunları Derneği Görüşü** (http://www.odtumd.org.tr/calismagr/cevre/cevre_kanunu_gorus.htm); “Çevre Kanunu Tasarısına Eleştiri”, Birgün, 30 Mayıs 2005.

projelerinin doğru planlanmasını ve finansal kaynakların etkin, verimli bir biçimde kullanılmasını sağlayacaktır. Doğal kaynak muhasebesi, bir yandan çevre ve ekonomik sektörlerin bütünleştirilmesini kolaylaştırırken, bir yandan da AB sürecinde istenilen standartlarda projelerin geliştirilmesine altyapı oluşturacaktır

Türkiye’de çevresel yatırımlarla ilgili tüm kurumların proje hazırlama kapasitesi çok yetersizdir. Bu durum gerek ulusal gerek uluslararası kaynaklardan yerince yararlanılamaması sonucunu doğurmaktadır. AB ve diğer kredi verici kuruluşlarının destek politikalarında uluslararası ölçülerde proje hazırlama konusu önemli bir yer edinmektedir. Çevresel yatırımlara ağırlıklı olarak yerel düzeyde ihtiyaç olduğu dikkate alındığında, öncelikli hedef kitlenin yerel yönetimler olduğu ortaya çıkacaktır. Öncelikle bu kuruluşlara çevresel yatırım projeleri için kapasite geliştirme eğitimi verilmesi gerekmektedir. Böylece, proje üreten kuruluşlar uluslararası standartlara yaklaşacak, bunun yanı sıra ulusal düzeydeki ihtiyaçlara ve önceliklere cevap veren doğru teknolojilerin seçimi sağlanmış olacak ve çevre yatırımları hız kazanacaktır.

2.4. Uluslararası Yükümlülükler ve Taahhütler

Avrupa Topluluğunun taraf olduğu çevre ile ilgili uluslararası sözleşmelere ilişkin ülkemizin durumu ve izleyeceği süreç aşağıdaki çizelgede gösterilmektedir.⁷⁹

Avrupa Topluluğunun Taraf Olduğu Çevre İle İlgili Anlaşmalar	RG Tarih ve Sayısı	Açıklamalar
Türkiye Cumhuriyetinin Avrupa Çevre Ajansı ve Avrupa Bilgi ve Gözlem Ağına Katılımı Anlaşması	18.03.2003 -25052	
Akdeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunmasına Dair Sözleşme (Barselona, 16.02.1976) Değişikliği, 10.06.1995	12.06.1981-17368 22.08.2002-24854	Akdeniz'in kirliliğe karşı korunmasına yönelik olarak 1975-1980 yılları arasında MED POL I. Fazı'nın, 1981-1995 yılları arasında MED POL II. Fazı'nın, 1996-2005 yılları arasında MED POL III. Fazı'nın ve 2006-2013 yılları arasında MED POL IV. Fazı'nın, kesintisiz yürütülmesi Sözleşmeye imza koyan ülkelerce kabul edilmiştir. Denizlerde Kirlilik İzleme (MED-POL) Projesi Türkiye'nin de taraf olduğu Barselona Sözleşmesi ve Ek Protokolleri'nin uygulanabilmesi amacıyla Akdeniz Eylem Planı kapsamında proje alanında yürütülen çalışmalarla uyumlu olarak gerçekleştirilmektedir. Projede elde edilen ölçüm sonuçları UNEP/MAP veri tabanında toplanmaktadır. Bu veriler kullanılarak Akdeniz ve Ege'de belirlenen istasyonlarda mevcut kirlilik ve ötrofikasyon durumu belirlenmektedir. Kirlilik izleme çalışmaları UNEP/MAP çerçevesinde yürütülen uluslararası bilimsel ve teknik izleme çalışmalarının Akdeniz ve Ege'deki bölümünü oluşturmaktadır.
Akdeniz'in Gemilerden ve Uçaklardan Vaki Olan Boşaltma Sonucunda Kirlenmeden Korunmasına Dair Protokol (Barselona, 16.02.1996) Değişiklik, 10.06.1996	12.06.1981-17368 22.08.2002-24854	
Fevkalade hallerde Akdeniz'in Petrol ve Diğer Zararlı Maddelerle Kirlenmesinde Yapılacak Mücadele ve İşbirliğine ait Protokol (Barselona, 16.02.1976)	12.06.1981-17368	Acil Müdahale Protokolü (2002)'nin yürürlüğe girmesiyle bu protokol yürürlükten kalkmıştır.
Gemilerden Kaynaklanan Kirliliğin Önlenmesi ve Fevkalade Hallerde Akdeniz'in Kirlenmesinde Yapılacak Mücadele ve İşbirliğine Ait Protokol (Yeni Protokol) (Acil Müdahale Protokolü2002)	20.05.2003-25113	Acil Müdahale Protokolü kapsamındaki çalışmalar Bakanlığımız ile, Akdeniz için Bölgesel Acil Müdahale Merkezi (REMPEC) aracılığıyla sürdürülmektedir. Acil Müdahale Protokolünün hazırlanmasına yönelik olarak hazırlanan REMPEC Stratejileri dokümanı Barselona Sözleşmesi 14. Akit Taraflar Toplantısı'nda imza altına alındıktan sonra ülkeler uygulamaya alacaktır.

⁷⁹ **Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı**, 2003. (<http://www.abgs.gov.tr/up2003/up.htm>)'deki bilgiler güncellenerek hazırlanmıştır. Daha ayrıntılı bilgi için Bkz. N. Algan ve A. Kaya Dündar, **Türkiye'nin Çevre Konusunda Verdiği Sözler**, TÜBA, Ankara, 2003.

Avrupa Topluluğunun Taraf Olduğu Çevre İle İlgili Anlaşmalar	RG Tarih ve Sayısı	Açıklamalar
Akdeniz'in Kara-kökenli Kaynaklardan Kirlenmeye Karşı Korunması Protokolü (Atina, 17.05.1980) Değişikliği, 8.03.1996	18.03.1987-19404 22.08.2002-24854	Söz konusu protokolün amacına ulaşabilmesi amacıyla eylem planları, programları ve önlemleri, uygulama zaman çizelgeleri ve önceliklerinin tüm taraf ülkeler için aynı standartlarda belirlenmesi amacıyla kabul edilen Stratejik Eylem Programı (SAP) gereğince "Kara Kökenli Kirleticilere İlişkin Ulusal Eylem Planı" hazırlanması çalışmaları 1997 yılından bu yana Çevre ve Orman Bakanlığı koordinatörlüğünde ilgili kurum ve kuruluşların katılımı ile tamamlanmıştır.
Akdeniz'de Özel Olarak Korunan Alanlara Ait Barselona Sözleşmesi Protokolü (Cenevre, 3.4.1982)	12.10.1988-19968	
Akdeniz'de Özel Olarak Korunan Alanlara ve Biyolojik Çeşitliliğe Ait Barselona Sözleşmesi Protokolü (Barselona, 10.6.1995)	22.08.2002-24854	
Uzun Menzilli Sınırlar Ötesi Hava Kirliliği Sözleşmesi (Cenevre, 13.11.1979)	23.03.1983-17796	
Özellikle Afrika'da Ciddi Kuraklık ve/veya Çölleşmeye Maruz Ülkelerde Çölleşme ile Mücadele için Birleşmiş Milletler Sözleşmesi	16.05.1998-23344	
Avrupa'da Hava Kirliliğinin Takibi ve Değerlendirmesi İçin İşbirliği Programının uzun vadeli Finansmanına Ait Uzun Menzilli Sınırlar Ötesi Hava Kirliliği Sözleşmesi Protokolü (Cenevre, 28.9.1984)	23.7.1985-18820	
Ozon Tabakasını İncelten Maddelere Dair Montreal Protokolü, 1987 Londra Değişikliği, 29.06.1990 Kopenhag Değişikliği, 25.11.1992 Montreal Değişikliği, 17.9.1997 Pekin Değişikliği, 3.12.1999	28.12.1994-22155 28.12.1994-22155 29.09.1995-22419 07.06.2003-25131 17.06.2003,-25141	
Ozon Tabakasının Korunmasına Dair Sözleşme Viyana, 22.3.1985	28.12.1994-22155	
Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi Rio, 5.6.1992	27.12.1996-22860	
Avrupa'nın Yaban Hayatı ve Doğal Yaşama Ortamlarının Korunması Sözleşmesi, Bern, 1979	20.02.1984-18318	
Tehlikeli Atıkların Sınırlanması ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Basel Sözleşmesi, 1989	15.5.1994-21935	
Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi Biyogüvenlik Protokolü (Cartagena Protokolü), Montreal, 29.1.2000	24.06.2003-25148	

Avrupa Topluluğunun Taraf Olduğu Çevre İle İlgili Anlaşmalar	RG Tarih ve Sayısı	Açıklamalar
Türkiye Karadeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunması Sözleşmesi. (Bükreş Sözleşmesi)	06.03.1994 -21869	Türkiye'nin de taraf olduğu Karadeniz'in Kirliliğe Karşı Korunması Sözleşmesi ve Ek Protokolleri'nin uygulanabilmesi amacıyla Karadeniz Stratejik Eylem Planı kapsamında proje alanında yürütülen çalışmalarla uyumlu olarak "Karadeniz'de Kirlilik İzleme Projesi" yapılmaktadır. Ülkelerin SAP programı kapsamında belirtilen aktiviteleri yerine getirme zorunluluğu getirilmiştir. Karadeniz Stratejik Eylem Planı'na uygun olarak ülkemiz Karadeniz kıyısı boyunca açık denizde, kıyıda ve nehir ağzında kirlilik miktarının izlenmesi ve bir yönteme başvurulması, bölge için ileride yapılacak çalışma ve yatırım kararlarında etkili olacak, çevreye duyarlı projelerin hazırlanması, çevre yönetiminin yönlendirilmesi ve sürdürülebilir kalkınma ilkesi hedeflerinin elde edilmesi için araç olacaktır. Bu sebeple, Karadeniz'de Kirlilik İzleme Programı'nın her yıl yapılması ülkemizi uluslararası platformda yükümlülüklerini yerine getiren ülke konumuna getireceği için önem taşımaktadır.
Karadeniz Deniz Çevresinin Kara Kökenli Kaynaklardan Kirlenmeye Karşı Korunmasına Dair Protokol	06.03.1994 -21869	Kara Kökenli Kirliliğe Karşı Ulusal Eylem Planının Hazırlanması Projesi 2003 yılında Karadeniz kısmı yapılmış ve tamamlanmıştır. Bu projede denizlerin kirliliğine sebep olan karasal kaynaklı kirlilik etmenleri sektörel bazda tespit edilmiştir. Proje kapsamında sıcak nokta olarak tespit edilen 10 istasyonda analizler yapılmıştır. Diğer yerleşim alanlarındaki veriler analizlere dayanmamakla birlikte istatistiki çalışmalarla elde edilmiştir. Proje kapsamında 30 sektör belirlemesi yapılmış ve bu sektörlerin kirliliğe olan katkıları belirlenmiştir. Söz konusu protokolün amacına ulaşabilmesi amacıyla eylem planları, programları ve önlemleri, uygulama zaman çizelgeleri ve önceliklerinin tüm taraf ülkeler için aynı standartlarda belirlenmesi amacıyla kabul edilen Stratejik Eylem Programı (SAP) gereğince "Kara Kökenli Kirlenmeye İlişkin Ulusal Eylem Planı" hazırlanması çalışmaları Çevre ve Orman Bakanlığı koordinatörlüğünde ilgili kurum ve kuruluşların katılımı ile tamamlanmıştır. Sözleşme kapsamında söz konusu protokolün revize edilmesi kararı alınmış ve çalışmalar devam etmektedir.
Karadeniz Deniz Çevresinin Petrol ve Diğer Zararlı Maddelerle Kirlenmesine Karşı Acil Durumlarda Yapılacak İşbirliğine Dair Protokol	06.03.1994 -21869	Karadeniz Acil Müdahale Planı 27-29 Ekim 2003 tarihinde 10. Karadeniz Komisyonerler Toplantısı'nda Türkiye, Romanya, Bulgaristan tarafından imzalanmıştır. Diğer Karadeniz ülkeleri olan Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Gürcistan ise iç mevzuatlarını tamamlamalarına müteakip Karadeniz Acil Müdahale Planı'nı imzalayacaklardır.

Avrupa Topluluğunun Taraf Olduğu Çevre İle İlgili Anlaşmalar	RG Tarih ve Sayısı	Açıklamalar
Karadeniz Deniz Çevresinin Boşaltmalar Nedeniyle Kirlenmesinin Önlenmesine İlişkin Protokol	06.03.1994 -21869	
“Karadeniz Bölgesi’nde Biyoçeşitlilik ve Peyzajın Korunması Protokolü”.	12.08.2005 -25551	
İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, New York, 9.05.1992		
İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi Kyoto Protokolü		Sözleşmeye taraf olunması süreci devam etmektedir. Bunu takiben, ülke şartları çerçevesinde Protokol değerlendirmeye alınabilecektir.
Bazı Tehlikeli Kimyasalların Uluslararası Ticaretinde Uygulanacak Ön Bildirimli Kabul (PIC) Sistemine İlişkin Rotterdam Sözleşmesi Rotterdam, 10.9.1991		Sözleşme 1998 yılında imzalanmış olup, öncelikle Tehlikeli Kimyasallar Yönetmeliğinin, 67/548/EEC ve 99/45/EEC sayılı Direktiflere uyumunun sağlanmasından sonra onay işlemine başlanacaktır.
Bazı Kalıcı Organik Kirlenici Kimyasalların (POP’s) Çevresel Açından Etkin Yönetimi Üzerine Stokholm Sözleşmesi		Sözleşme 2001 yılında imzalanmış olup, konuyla ilgili eylem planının hazırlanmasını ve PIC Sözleşmesine taraf olunmasını takiben onay sürecine başlanacaktır.
Azotoksit Emisyonlarının veya Sınır Ötesine Taşınmasının (flux) Kontrolüne Ait Uzun Menzilli Sınırlar Ötesi Hava Kirliliği Sözleşmesi Protokolü Sofya, 31.10.1988		Anılan Protokolün içeriği desteklenmekle birlikte, gereklerinin yerine getirilebilmesi önemli ölçüde altyapı yatırımlarını gerektirmekte ve finansman ihtiyacı bulunmaktadır. Bu itibarla, bu Ulusal Program döneminde bir değerlendirmeye gidilememektedir.
Uçucu Organik Bileşiklerin Emisyonlarının veya Sınır Ötesine Taşınmasının (flux) Kontrolüne Ait Uzun Menzilli Sınırlar Ötesi Hava Kirliliği Sözleşmesi Protokolü (Cenevre, 18.11.1991)		Anılan Protokolün içeriği desteklenmekle birlikte, gereklerinin yerine getirilebilmesi önemli ölçüde altyapı yatırımlarını gerektirmekte ve finansman ihtiyacı bulunmaktadır. Bu itibarla, bu Ulusal Program döneminde bir değerlendirmeye gidilememektedir.
Kükürt Emisyonlarının Daha da Azaltılmasına Ait Uzun Menzilli Sınırlar Ötesi Hava Kirliliği Sözleşmesi Protokolü (Oslo, 13.6.1994)		Anılan Protokolün içeriği desteklenmekle birlikte, gereklerinin yerine getirilebilmesi önemli ölçüde altyapı yatırımlarını gerektirmekte ve finansman ihtiyacı bulunmaktadır. Bu itibarla, bu Ulusal Program döneminde bir değerlendirmeye gidilememektedir.
Ağır Metaller Ait Uzun Menzilli Sınırlar Ötesi Hava Kirliliği Sözleşmesi Protokolü (Aarhus, 24.6.1998)		Anılan Protokolün içeriği desteklenmekle birlikte, gereklerinin yerine getirilebilmesi önemli ölçüde altyapı yatırımlarını gerektirmekte ve finansman ihtiyacı bulunmaktadır. Bu itibarla, bu Ulusal Program döneminde bir değerlendirmeye gidilememektedir.
Dayanıklı Organik Kirlenicilere Ait Uzun Menzilli Sınırlar Ötesi Hava Kirliliği Sözleşmesi Protokolü (POPs) (Aarhus, 24.6.1998)		Anılan Protokolün içeriği desteklenmekle birlikte, gereklerinin yerine getirilebilmesi önemli ölçüde altyapı yatırımlarını gerektirmekte ve finansman ihtiyacı bulunmaktadır. Bu itibarla, bu Ulusal Program döneminde bir değerlendirmeye gidilememektedir.

Avrupa Topluluğunun Taraf Olduğu Çevre İle İlgili Anlaşmalar	RG Tarih ve Sayısı	Açıklamalar
Omurgalı Hayvanların Deneysel veya Diğer Bilimsel Amaçlı Kullanımlardan Korunmasına Dair Sözleşme (Strasburg, 18.3.1986)		Sözleşme 5 Eylül 1986 tarihinde imzalanmıştır.
Yabani Hayvanların Göçmen Türlerinin Korunmasına Dair Sözleşme (Bonn, 23.6.1979)		Çevre ve Orman Bakanlığının eşgüdümünde taraf olunması değerlendirilmektedir.
Sınır Ötesi Kapsamda Çevresel Etki Değerlendirilmesine Ait Sözleşme (Espoo, 25.2.1991)		Üyelikle birlikte değerlendirilecektir.
Sınırşan Sular ve Uluslararası Göllerin Korunması ve Kullanılması Sözleşmesi (Helsinki, 17.03.1992)		Üyelikle birlikte değerlendirilecektir.
Endüstriyel Kazaların Sınır Ötesi Etkilerine İlişkin Sözleşme (Helsinki, 17.3.1992)		Çevre ve Orman Bakanlığı tarafından değerlendirilmektedir. Sözleşme gereklerinin yerine getirilebilmesi önemli ölçüde altyapı yatırımlarını gerektirmekte ve finansman ihtiyacı bulunmaktadır.
Uluslararası Tropik Kereste Anlaşması (Cenevre, 26.1.1994)		Bu Ulusal Program döneminde öncelikli değerlendirilmemektedir.
Afrika-Avrasya Göçmen Su Kuşlarının Korunmasına İlişkin Anlaşma (Lahey, 15.6.1995)		Bu Ulusal Program döneminde öncelikli değerlendirilmemektedir.
Çevresel Konularda Bilgiye Erişim Karar Alma Sürecine Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesi (Aarhus,25.6.1998)		Üyelikle birlikte değerlendirilecektir.

2.5. Güçlü ve Zayıf Yönler, Tehditler ve Fırsatlar (GZTF) Analizi

Güçlü Yanlar

- Doğal kaynak zenginliği ve biyoçeşitlilik
- Çevre bilimi ve teknolojisi konusunda eğitimli insan kaynağı
- Çevre bilincinin yerleşmeye başlamış olması
- Çevre korumaya halkın destek sağlaması
- Çevre koruma sistem/ekipman üretim kapasitesinin varlığı
- Çevre standartlarının (ISO 14000) iş yerlerinde uygulanmasının artması
- Çevre konularına verilen önemin artış göstermesi
- Çevre bilincini oluşturma gayretlerinin varlığı, bu gayretlerin 1970'li yılların sonuna doğru gündeme gelmiş olması
- Büyük sanayi kuruluşlarında çevre bilincinin gelişmekte olması
- VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda sorunların belirlenmeye başlamış olması
- Ulusal çocuk sağlığı eylem planı hazırlanmış olması
- 1972'den sonra çevre ile ilgili kurumsallaşmanın başlaması; mevzuat konusunda birikimli olunması
- Çoğu uluslararası yükümlülüklerin akit altına alınmış olması
- Çocuklarda ve gençlerde çevre bilincinin gelişmesi

Fırsatlar

- AB ile ilişkilerin zorlamaları
- Çevre ile ilgili AB mevzuatı
- Yenilenebilir enerji kaynakları potansiyeli
- Çevre koruma yönünde güçlü dini öğretisi
- AB uyum çalışmalarına verilen önem nedeniyle "çevre" sektöründe artan bilinç
- Çevrenin, uygun koşullu finansman sağlayan uluslararası kuruluş ve fonların büyük ilgi gösterdiği bir sektör olması
- Yüksek enerji tasarrufu potansiyeli
- Çevre kirliliğinin henüz son noktasına ulaşmamış olması

Tehditler

- Endüstriyel kimyasallarda artış ve denetimsizlik
- Hızlı nüfus artışı ve göç
- Milli servet olan doğal kaynakların çevresel açıdan hazineye gelir amaçlı kullanılması, rasyonel olmayan siyasi tercihlere konu olması ve bu konuda teamül oluşması
- Uzmanlık alanlarına siyasi görüşlerin olumsuz etkisi
- Çarpık kentleşme
- Kamu çevre altyapı yatırımları için özel sektörü özendirerek ve teşvik edecek politikaların, yasaların bulunamaması
- Tarımsal kaynaklı kirleticilerin artışı
- Tarım alanlarının amaç dışı kullanımı
- Orman ve mera arazilerinin amaç dışı kullanımı
- Boğazlarda artan tanker trafiği
- GDO'ların üretimi ve kullanımı
- GDO'ların beklenmeyen ve istenmeyen yan etkilerinin bilinmemesi ve denetlenmemesi

- Yenilenebilir enerji karşıtı lobiler
- Uluslararası ticarete çevre konulu tarife dışı engeller ve bunlara hazırlıksız olmamız
- Tüketim kalıplarının, alışkanlıkların değişmesi
- Çevre mevzuatı geçiş sürecinin olmaması nedeniyle uluslararası ticaretin engellenmesi

Zayıf Yönler

- Ülke genelinde planların yapılmamış olması
- Çevre ve Orman Bakanlığı'nın kurumsal kapasitesinin zayıflığı
- Ulusal sera gazı salımları
- Proje hazırlayacak bilgi birikimine sahip personel ve deneyim yetersizliği
- Mevcut altyapı tesislerinin enerji yüksekliği ve eleman yetersizliği yüzünden işletilememesi
- Ekonomik ve sosyal kararlar alınırken çevre ile ilgili değerlendirmelerin karar mekanizmasında yeterince yer almaması
- Yasal düzenlemeler arasındaki uyumsuzluk, karmaşıklık
- Mevzuatın hızla oluşturulması, buna karşın denetimin yeterince yapılamaması
- Üniversiteler de dahil çevre enstitüleri gibi uzman kurum eksikliği
- Karar vericilerde çevre bilinç ve bilgisinin eksikliği
- Ekonomik yetersizlikler, ulusal kaynakların yeterli olmaması
- Yerel yönetimlerin çevre konusunda yetersiz kurumsal alt yapısı
- STK'ların sayısal azlığı ve mevcut çalışmalarının yetersizliği
- Çevresel yargı kararlarının uygulanmaması
- İnsan kaynağının yeterince değerlendirilmemesi
- İlgili kurumların (yerel ve merkez) görev tanımlarının net olmaması
- Kurumların istisna ve muafiyetler arkasında gizlenmesi, yasal bütünleşiklik olmaması
- Siyasi irade ve kararlılığın zayıflığı
- Yerel yönetimlere ve yerelle güvensizlik
- Yapılabilir kılmaya ilişkin yönetmeliklerin farkındalığının olmaması
- İşletmelerin çevre uyum kapasitelerini artırmaya yönelik devlet destek ve teşviklerinin yetersiz olması
- Çevre koruma için yapılan harcamaların (yatırım ve işletme) düşüklüğü
- Çevre finansman politikalarının zayıflığı
- Doğal su havzalarının korunamaması
- Çevre yatırımları ile altyapı yatırımlarının paralel yürütülememesi
- Çevre düzeni planlamasının yetersizliği
- Ulusal sera gazı salımlarının eksiksiz hesaplanamaması
- Denetimlerde kamu ve özel işletmeler arasında ayrımcılık yapılması
- Dış kaynaklı finansman seçiminde bilgisizlik ve bilinçsizlik
- Çevre standartlarının AB ile uyumsuz olması
- Yetersiz denetimlere bağlı olarak sanayi sektöründe haksız rekabet ortamının oluşması
- Sanayi atıkları yönetimi için altyapı hizmet tesislerinin eksikliği ve kurumları için mevcut bürokratik engellerin varlığı
- Yatırımlarda kamu disiplininin zayıflığı
- Envanter ve veritabanının yetersiz olması
- Çevresel bilgiye erişim zorlukları ve/veya olmaması
- Biyoçeşitlilikte envanter eksikliği

- Arazi kullanımı, arazi kullanımı değişikliği ve ormancılıkla ilgili yeterli ve sağlıklı verilerin olmaması
- Katı atıkların toplanması ve değerlendirilmesi alt yapısı bilincinin çok eksik olması
- Planların gerçekleştirilmesi ile ilgili yönetsel ve kapasite zayıflıkları; izlenebilirliğin ve ölçülebilirliğin olmaması
- Sektörün ihtiyacı olan finansmanın yetersizliği
- Çevre için toplanan mali kaynağın çevre sorunlarının çözümü için harcanmaması
- Kişi başına GSMH'nin düşük olması
- Çevreye ilişkin yatırım maliyetlerinin yüksekliği
- Çevresel alt yapı eksikliği
- AB mevzuatı uyumlaştırılırken etki analizi yapılmaması
- Var olan çevre koruma tesislerinin yeterince işletilememesi
- Arıtma tesislerinin işletme maliyetinin yüksek olması nedeniyle işletilmemesi
- Belediyelerce atık suların direkt akarsulara deşarj edilmesi
- Çevre hekimliği konusunda çalışmaların yeni başlamış olması
- Kamu, özel kesim, STK'lar ortaklığında çevresel proje üretilememesi
- Çevre ile ilgili STK'ların mali açıdan güçlü olmaması
- Çevre ve sağlık etkileşimi konusundaki çalışmaların yetersizliği
- Katılımcılığın sağlanamaması

3. AB'ye Katılım Sürecinin Etkileri

3.1. İlgili Alanda/Sektörde Genel Hatlarıyla AB Müktesebatı

Türkiye'de çevre yönetiminin gelişim doğrultusunu büyük ölçüde AB üyelik sürecinde atılacak adımların belirleyeceği söylenebilir. Çevre korumanın diğer birlik politikaları ile bütünleştirilmesini, önleyiciliği, kirleten öder ilkesini ve çevre kirliliğinin kaynağında yok edilmesini temel alan AB çevre politikası, yatay mevzuat, su ve hava kirliliği, atık ve kimyasalların yönetimi, biyoteknoloji, doğa koruma, endüstriyel kirlilik ve risk yönetimi, gürültü ve radyasyondan korunma gibi konuları içeren 300'ün üzerinde hukuki düzenlemeyi kapsamaktadır.⁸⁰

Henüz yürürlüğe girmese bile Avrupa'da geleceğin çevre politikasının gelişme doğrultusunu belirleyecek olan Avrupa Anayasası'na bakmak yararlı olacaktır. Avrupa Anayasası'nda, Birlik'in çevre politikasının, (a) çevre kalitesinin muhafaza edilmesi, korunması ve geliştirilmesi; (b) insan sağlığının korunması; (c) doğal kaynaklardan sağgörü ve makul biçimde faydalanılması; (d) bölgesel veya dünya çapında çevre sorunlarının üstesinden gelebilmek için uluslararası düzeyde tedbirlerin teşvik edilmesi hedeflerinin gerçekleştirilmesine katkıda bulunmak üzere oluşturulduğu belirtilmektedir. Anayasa'ya göre, "Birlik'in çevre politikası, Birlik'in çeşitli bölgelerindeki durumların farklılığının dikkate alınarak, yüksek düzeyde bir koruma hedefler. Bu politika, ihtiyati ilkeye ve önleyici tedbirlerin alınması, çevre hasarının bir öncelik olarak kaynağında düzeltilmesi ve kirletici unsurun cezasını çekmesi gerektiği ilkelerine dayanır." (m.III-233) Anayasa'da ayrıca çevre koruma gerekliliklerinin diğer politika kararlarına dahil edilmesi gerektiği de belirtilmektedir. (m.III-119) Anayasa'da çevrenin 10 ortak yetki alanından biri olarak düzenlendiği de eklenmelidir.

Henüz bütün üye ülkelerce onaylanmasa da, Avrupa Anayasası ve diğer ilgili düzenlemeler göz önünde bulundurulduğunda Avrupa'da çevre politikasının şu ilkeler uyarınca belirlendiği söylenebilir: Önleyicilik, ihtiyatlılık, kaynağında önleme, kirleten öder, çevreyi diğer politikalarla bütünleştirme, komuta-kontrol ve teşvik et-özendir, beşikten mezara kontrol, yerellik/hizmette halka yakınlık (subsidiarity).

⁸⁰ A. Mengi ve N. Algan, **Küreselleşme ve Yerelleşme Çağında Bölgesel Sürdürülebilir Gelişme**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2003, s.189-195; DPT, **Türkiye'nin Avrupa Birliğine Katılım Sürecine İlişkin 2004 Yılı İlerleme Raporu ve Tavsiye Metni**, Ankara, 2004, s.117; AB'nin çevre politikalarının gelişim sürecinin kapsamlı bir değerlendirmesi için Bkz. S. Kırımhan, **Çevre Yönetimi: Nüfus, Kaynak ve Çevre İlişkileri**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2005, s.297-334.

Avrupa çevre politikasını oluşturan diğer düzenlemelere biraz daha yakından bakmak gerekirse:

- Tüzükler (regulation): Genel nitelikli, ülke kanunlarına uyarlanmaksızın geçerli olan, bağlayıcı düzenlemelerdir.
- Yönergeler-Direktifler (directive): İçerik olarak üye devletleri bağlayan ancak uygulanması için iç hukukta düzenlemelerin yapılması gereken metinlerdir.
- Kararlar (decision): Türlü düzenlemelerin gerçek, tüzel kişilere ya da üye devletlere doğurduğu sonuçlarla ilgili özel nitelikli düzenlemelerdir.
- Tavsiye Kararı ve Görüşler (recommendation, opinion): Yasal bağlayıcılığı olmayan, daha çok devletler için yol gösterici nitelik taşıyan düzenlemelerdir.⁸¹

AB çevre hukukunda, çevresel enformasyon, Avrupa Çevre Ajansı ve Çevresel Etki Değerlendirmesi, LIFE ve Raporlama mevzuatının “yatay mevzuat”, hava kalitesi, atık yönetimi, sanayi kirliliği denetimi ve risk yönetimi, gürültü kirliliği, su kalitesi, doğal kaynakların korunması, kimyasallar, iklim değişikliği, nükleer güvenlik ve radyasyonla ilgili mevzuatın da “dikey mevzuat” olarak adlandırıldığını belirtmek gerekir.

3.2. AB Müktesebatına Uyumun Mevcut Düzeyi

Genel olarak bakıldığında, Türkiye'nin AB'ye hazırlık süreci içinde en çok zorlanacağı konunun "çevre" olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Üyelik görüşmelerine başlanacağı bu dönemde tarım ve çevrenin iki önemli engel olarak görülmesi boşuna değildir. Uyum süreci yalnızca Birlik düzenlemelerinin iç hukuka yansıtılmasından ibaret değildir; uygulama düzeneklerinin kurulması ve yatırımların gerçekleştirilmesi de bu sürecin bir parçasıdır. Ancak, bütün siyasal ve ekonomik kararlarda çevre boyutunun göz önünde bulundurulmasının bunlardan daha da önemli olduğunu belirtmek gerekir.⁸² AB adaylığı sırasında ortaya çıkan belgelere bakıldığında, Türkiye'nin yasal düzenlemeleri gerçekleştirme konusunda çok önemli güçlükler yaşamadığı,⁸³ asıl sorunun yasaları yaşama geçirme, çevresel politikaları diğer politikalarla uyumlaştırma ve kurumsal kapasiteyi güçlendirme gibi alanlarda ortaya çıktığı görülecektir. Bir anlamda, Türkiye, öngörülen yasal düzenlemeleri hızla kabul etmekte ancak

⁸¹ Topluluk hukukunun kaynakları için Bkz. S. Budak, **Avrupa Birliği ve Türk Çevre Politikası**, Buke Yayınları, İstanbul, 2000, s.255, 256.

⁸² N. Talu, “AB Çevre Uyum ve Türkiye’de Değişim”, **Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye’de Çevre Yönetimi**, (Düzenleme: Sücaattin Kırmhan, Mustafa Tel, Zülküf Afet), Ak-Tel Mühendislik, Ankara, 2005, s.27.

⁸³ Sözelimi, Avrupa Çevre Ajansına ve Avrupa Bilgi ve Gözlem Ağına Türkiye'nin katılımı için gereken hukuksal altyapı hazırlanmıştır. Bkz. TC, **Ön Ulusal Kalkınma Planı (2004-2006)**, Ankara, 2003, s.139.

aynı kararlılığı, düzenlemelerin uygulanması için elverişli bir ortam yaratmada göstermemektedir.

Türkiye’de çevre yönetiminin AB müktesebatına uyumu konusunda elimizde iki temel belge bulunmaktadır: 9 Kasım 2005’de yayınlanan İlerleme Raporu ve Katılım Ortaklığı Belgesi. AB ile aramızdaki ilişkileri tanımlayan, üyelik için, siyasi-ekonomik ölçütler açısından Türkiye’nin durumunu belirleyerek üyelik yükümlülüklerini sergileyen söz konusu metinler ışığında çevre yönetiminin AB müktesebatı karşısında durumu şöyle özetlenebilir:

2005 yılı İlerleme Raporu’nda⁸⁴ Türkiye’de çevre yönetiminin AB’ye uyumu konusunda yapılan genel değerlendirmelerde, yalnızca, atık yönetimi, doğanın korunması ve gürültü alanlarında bazı ilerlemeler gerçekleştirildiğine değinilmektedir. Rapora göre, atık yönetimi ve gürültü dışında, çevreyle ilgili müktesebatın iç hukuka aktarımın düzeyi düşüktür; çevreye ilişkin müktesebatın yaşama geçirilmesi ve uygulanması alanlarındaki zayıflık halen önemli bir endişe kaynağıdır. Birliğin çevreyle ilgili yasal düzenlemelerinde ve uluslararası sözleşmelerde belirtilen sınıraşan sorunlara özel önem verilmesi; çevre koruma gereksinimlerinin diğer politikalarla bütünleştirilmesi ve sürdürülebilir kalkınmanın teşvik edilmesi için adımlar atılması; yönetsel kapasiteyle çevre politikalarının uygulanması sürecinde yer alan kurumlar arasındaki eşgüdümü sağlayan mekanizmaların güçlendirilmesi; çevre müktesebatının uygulanmasının sağlanması için önemli ölçüde yatırımların yapılması ve bütün yeni yatırım projelerinin AB çevre müktesebatı ile uyumlu olması Rapor’un değindiği başlıca konular arasında yer alıyor.

2005 yılı İlerleme Raporu’nun üzerinde durduğu konulara daha yakından bakmak gerekirse:

Yatay Mevzuat

-Yatay mevzuat alanında önemli bir ilerleme sağlanamamıştır. Yatay mevzuatın iç hukuka aktarımı ve uygulanmasında sorunlar bulunmaktadır. Türkiye *Kyoto* Protokolünü hala onaylamamış, *Espoo* ve *Aarhus* Sözleşmelerine taraf olmamıştır. Sera gazı salımı tahsis ticareti cetvelinin oluşturulmasının yanı sıra salım ticaretine ilişkin mevzuatın kabulü konularında ek çaba harcanması gerekmektedir. ÇED ile ilgili mevzuatta müktesebat ile büyük ölçüde uyum sağlanmış gibi görünmekle birlikte, sınıraşan konularda iç hukuka aktarıma ve kamusal danışmanın ele alınmasına daha fazla dikkat gösterilmesi gerekmektedir. Stratejik Çevresel Değerlendirme Direktifinin iç hukuka aktarılması çok erken bir aşamadır ve özel dikkat gösterilmesi gerekmektedir.

⁸⁴ Avrupa Toplulukları Komisyonu, **Türkiye 2005 İlerleme Raporu**, [COM(2005) 561 final], Brüksel, 9 Kasım 2005.

Hava Kalitesi

-Hava kalitesi ile ilgili olarak sınırlı bir ilerleme kaydedildiği söylenebilir. Endüstriyel ve evsel hava kirliliği ile ilgili yönetmelikler kabul edilmiştir. Bununla birlikte, hava kalitesi çerçeve mevzuatının iç hukuka aktarımı pek ilerlemiş değildir. Motorlu taşıt kaynaklı hava kirliliğine ilişkin mevzuatın iç hukuka aktarımı oldukça ileri seviyededir. Tüketici Bilgi Direktifi tam olarak iç hukuka aktarılmış ve Petrol ve Dizel Yakıtların Kalitesi Direktifi hemen hemen tamamen iç hukuka yansıtılmıştır. Bununla birlikte, özellikle sıvı yakıtlardaki sülfür miktarı ve değişken organik bileşik salımlar konularındaki direktiflerin iç hukuka aktarımı olmak üzere ilave mevzuat kabul edilmesi ve hava kalitesinin artırılmasının izlenmesini ve şekillendirilmesi dahil olmak üzere uygulamaya başlanması için adımlar atılması gerekmektedir. Hava kalitesinin izlenmesinde, “Çevre ve Orman Bakanlığı” ile “Sağlık Bakanlığı”nın yetki ve sorumluluklarında belirli bir örtüşme bulunmaktadır. Genel olarak bakıldığında, hava kalitesine ilişkin mevzuatın iç hukuka aktarımı ve uygulanması için önemli ilave adımlar atılması gerekmektedir.

Atık Yönetimi

-Kullanılmış pil ve akülere ilişkin yönetmelikte yapılan değişikliğin, tıbbi atıkların kontrolü yönetmeliğinin, katı atıklara ilişkin bir uygulama yönetmeliğinin ve bitkisel atık yağlar ve tehlikeli atıklar konusunda uygulama yönetmeliklerinin kabul edilmesiyle birlikte atık yönetimine ilişkin *müktesebatın* iç hukuka aktarılmasında bir miktar ilerleme sağlandığı söylenebilir. Atık sularla ilgili olarak toprak kirliliğinin kontrolüne ilişkin uygulama yönetmeliği Mayıs 2005’te yürürlüğe girmiştir.

-Çerçeve Direktif dahil birçok direktifin iç hukuka yansıtılması açısından atık yönetimi alanındaki mevzuat ileri düzeydedir. Poliklorine bifeniller ve hurda taşıtlar direktiflerinde sağlanan ilerleme ise zayıftır. Elektrik ve elektronik atıklara ilişkin mevzuat ise hazırlık aşamasındadır. Bazı tehlikeli maddeler içeren elektrik ve elektronik aletlerin kısıtlanması direktifi konusunda herhangi bir ilerleme kaydedildiği söylenemez. Düzenli depolama ve atıkların yakılması direktiflerinin iç hukuka tam olarak aktarılması için hala ilave çaba harcanması gerekmektedir. Lisans verme, gözetleme, teftiş ve uygulamaya ilişkin Çevre ve Orman Bakanlığı’nın kapasitesinin güçlendirilmesi gerekmektedir. Bu sektöre yeterli mali kaynak sağlanmalıdır. Genel olarak bakıldığında, uygulama için daha fazla çaba harcanması ve ulusal atık yönetimi planının kabul edilmesi gerekmektedir.

Su Kalitesi

-Su kalitesi konusunda sınırlı bir ilerleme gerçekleştirildiği söylenebilir. İçme suyu konusunda uygulama yönetmelikleri ve iyi tarımsal uygulama kuralları kabul edilmiştir. Su kalitesi *müktesebatının* bazı yönlerini Türk mevzuatı zaten içermekle birlikte, nitrat ve içme suyu direktifleri hariç, bu alanda iç hukuka aktarma düşük düzeyde kalmaktadır. Su çerçeve direktifi ile ilgili değişiklikler konusunda herhangi bir ilerleme kaydedildiği söylenemez ve tam uyumu sağlamak amacıyla bu alanda katılıma kadar önemli çaba harcanması gerekmektedir. Su çerçeve direktifi ve Topluluğun taraf olduğu uluslararası sözleşmeler doğrultusunda sınıraşan sularla ilgili işbirliğinin geliştirilmesi henüz başlangıç aşamasındadır. Su yönetimine ilişkin kurumsal çerçeve karmaşık ve zayıftır. Uygulamaya geçirme konusunda yeterince güven vermemektedir ve henüz havza tabanlı yönetim temelinde örgütlenilmemiştir. Olası görev örtüşmelerinin, gereksiz tekrarların ve karışıklığın önlenmesi açısından su yönetimi konusunda ilgili kuruluşlar arasındaki sorumlulukların paylaşımına özel önem verilmesi gerekmektedir. Bu sektörde önemli ölçüde yatırım yapılmalıdır. Genel olarak bu alanda iç hukuka aktarım ve uygulamaya geçilmesi hala endişe kaynağıdır. Katılıma kadar tam uyum ve uygulamaların sağlanması için önemli ölçüde çaba gerekmektedir.

Doğa Koruma

-Doğanın korunması alanında bazı ilerlemelerin kaydedildiği söylenebilir. Yaban yaşamının korunması ve geliştirme alanlarının kurulmasına ilişkin ve yaban soğanlı bitkilerin uluslararası ticaretine ilişkin bir dizi yönetmelik kabul edilmiştir. Bunlara ek olarak Doğu Anadolu'da bir ulusal park kurulmuş ve uluslararası düzeyde önemli üç sulak alan (RAMSAR alanları) oluşturulmuştur. Doğanın korunması amacıyla bazı düzenlemelerin kabul edilmesine ve koruma bölgelerinin ilanına karşın, yasal uyum ve uygulama çok düşük düzeyde kalmıştır. Yaşam alanlarının hızlı bir biçimde yok olması endişeye yol açmaktadır. Doğanın korunması konulu çerçeve yasa ile kuşlar ve habitat konulu uygulama yönetmeliğinin kabul edilmesi gerekmektedir. Doğa koruma ile ilgili diğer politika alanlarındaki mevzuata özel dikkat gösterilmesi gerekmektedir. Kurumsal çerçeve karmaşık olup, çeşitli kurumlar arasında bölünmüştür. İlgili kurumlar arasındaki sorumluluk paylaşımına özel önem verilmesine gereksinim duyulmaktadır. Sonuç olarak *müktesebatın* iç hukuka aktarımı, uygulanması ve uygulatılması konularında önemli ölçüde ilerleme sağlanması gerekmektedir.

Endüstriyel Kirlilik

-Endüstriyel kirlenmenin kontrolü ve risk yönetimine ilişkin bir ilerleme sağlandığı söylenemez. İç hukuka aktarım ve uygulama çok düşük düzeyde kalmış olup sadece Seveso Direktifinin bazı koşullarına ilişkin değişikliklerde sınırlı ilerleme kaydedilmiştir. Genel olarak, tam uyum ve uygulama için kayda değer çaba harcamak gerekmektedir.

Kimyasallar ve Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar

-Kimyasal maddeler ile ilgili herhangi bir gelişme olduğu söylenemez. Hayvan deneyleri direktifi dışındaki diğer alanlardaki uyum düzeyi çok düşüktür. Mevcut kapasite etkin uygulama için yetersiz olup geliştirilmesi gerekmektedir.

-Genetiği değiştirilmiş organizmalar konusunda ilerleme kaydedildiği söylenemez.

Gürültü

-Gürültü ile ilgili ilerleme sağlandığı söylenebilir. Çevre gürültüsünün değerlendirilmesi ve yönetimine ilişkin uygulama yönetmeliği kabul edilmiştir. Genel olarak uyum düzeyi ileri seviyededir, ancak uygulama için daha fazla çaba harcanmasının yanı sıra gürültü haritasının ve eylem planlarının hazırlanması gerekmektedir.

Ormancılık

-Ormancılık alanında sınırlı bir ilerlemeden söz edilebilir. Çevre ve Orman Bakanlığı'nca çölleşme ile mücadele ulusal planının uygulanmasına ilişkin bir bildiri yayımlanmıştır ve ulusal ormancılık stratejisi geliştirilmiştir. Türkiye orman konularıyla ilgili gelişmiş, iyi bir yapıya sahiptir. Bununla birlikte, uygulama konusunda yoğun çaba harcamak gerekmektedir.

3.2.1. AB Sürecinde Atılması Gereken Adımlar

Türkiye'nin AB sürecinde atması gereken kısa ve orta vadeli adımlarla müktesebata uyum için alınması gereken önlemleri içeren 2005 Katılım Ortaklığı Belgesi'nde⁸⁵ yer alan konular şöyle:

Kısa Vadeli öncelikler

-Müktesebatın aktarılması ve uygulanması için gözden geçirilmiş bir program kabul edilmesi. Yatırım finansmanı için bir plan geliştirilmesi.

-Çerçeve mevzuat, uluslararası çevre sözleşmeleri ve doğanın korunması, su kalitesi, entegre kirlilik önleme ve kontrolü ve atık yönetimi mevzuatı ile ilgili müktesebatın aktarılması ve uygulanmasına devam edilmesi. Tadil edilmiş çevresel etki değerlendirmesi direktifinin uygulanması ve takibi.

-Diğer sektörel politikaların da çevresel gerekliliklerle bütünleşmesinin takibi.

-Çevre mevzuatının uygulanması ve takibi, idari imkanlarının güçlendirilmesi için bir plan hazırlanması.

-Çerçeve su direktifi ile Avrupa Topluluğu'nun taraf olduğu uluslararası sözleşmeler doğrultusunda, sınıraşan sular alanında işbirliğinin geliştirilmesine devam edilmesi.

Orta Vadeli Öncelikler

-Veri toplanması da dahil olmak üzere, çevresel korumanın sağlanması için kurumsal, idari ve gözetim kapasitelerinin güçlendirilmesi ve müktesebatla uyumlaştırmaya devam edilmesi.

-Sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin sektörel politikaların tanımı ve uygulanmasına entegre edilmesi.

-Değiştirilmiş haliyle Stratejik Çevresel Değerlendirme direktifinin tamamen aktarılması ve tedricen uygulanmasının temin edilmesi.

-Ulusal atık yönetimi planının kabul edilmesi ve uygulanması.

3.3. Tam Olarak Uyum Sağlanması Halinde Beklenen Etkiler

AB mevzuatına bütünüyle uyum sağlandığında çevre ile ilgili sektörlerin bu durumdan nasıl etkileneceği' çözümü en zor soruların başında gelmektedir. Öncelikle, çevre gibi yaşamın bütün boyutlarını içinde barındıran ve bütün ekonomik sektörleri ilgilendiren bir alanda söz konusu soruyu yanıtlarken, ayrıntılı teknik araştırmalara dayanılması gerektiğini

⁸⁵ Katılım Ortaklığı Belgesi'nin henüz resmîyet kazanmadığını belirtmek gerekir. Bkz. Avrupa Toplulukları Komisyonu, **Türkiye ile Katılım Ortaklığı'nın Kapsadığı İlkeler, Öncelikler ve Koşullara Dair Bir Konsey Kararı İçin Öneri**, [SEC (2005) 1426] (gayri resmi tercüme), Brüksel, 9 Kasım 2005.

belirtmek gerekir. Bugüne değin müktesebatın üstlenilmesinin çevre sektörüne etkileri konusunda genel bir değerlendirme yapmaya olanak tanıyacak teknik analizler gerçekleştirilmiş değildir. Bundan dolayı, bu aşamada yapılabilecek en genel değerlendirme ancak, ‘özellikle yüksek maliyetli yatırım gerektiren Direktiflerin uygulanması konusunda yaşanabilecek zorlukları dikkate alarak, geçiş sürecinde koşullarımıza en uygun geçiş sürelerinin tanınmasını sağlamak için çaba harcamak’ biçiminde olabilecektir. Atık yönetimi, hava kalitesi, kimyasallar, endüstriyel kirlilik gibi konuları ayrı ayrı değerlendirebilecek, her biri için doyurucu yanıtlar verecek araştırmalar yapılmadan daha somut değerlendirmeler yapma imkanımız bulunmamaktadır.

3.4. Diğer Ülkelerin Talep Ettiği ve Aldığı Geçiş Süreleri (Derogasyonlar)

Çizelge 14: Genişleme Sürecinde Aday Ükelere Çevre Konusunda Tanınan Geçiş Süreleri

Mevzuat	Çek C.	Estonya	Güney Kıbrıs Rum Yönetimi	Leton.	Litv.	Mac.	Mal.	Pol.	Slovk.	Slvn.
94/63/EC		2006		2008	2007		2004	2005	2007	
94/62/EC	2005		2005	2007	2006	2005	2009	2007	2007	2007
76/464/EEC ve bağlı Direktifler							2007	2007	2006	
91/271/EEC	2010	2010	2012	2015	2009	2015	2007	2015	2015	2015
2000/76/EC									2006	
96/61/EC				2010				2010	2011	2011
2001/80/EC	2007	2015	*		2015	2004	2005	2017	2007	
99/32/EEC			*					2006		
259/93/EEC				*		*	*	*		
1999/31/EC		2009		2004				2012		
97/43/EC				2005				2006		
98/83/EC		2013		2015		*	2005			
79/409/EEC							2008*			
94/67/EC						2005			2006	
87/217/EEC				2004						
92/43/EC		2009*								

Kaynak: Burcu Durmaz, **Avrupa Birliğinde Çevre Politikası Alanında Muhtemel Müzakere Sürecine Yönelik Gerekli Hazırlıkların Örneklerle Çahılması (Uzmanlık Tezi)**, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Ankara, 2004.

Çizelgede yer alan geçiş süresi tanınan ve geçiş süresi talep edilen mevzuat:⁸⁶

- Akaryakıtın istasyonlarda depolanmasından ve terminallerden servis istasyonlarına dağıtım sırasında oluşan uçucu organik maddelerin kontrolüne ilişkin 20 Aralık 1994 tarih ve **94/63/EC** sayılı Konsey Direktifi
- Ambalajlama ve ambalaj atıklarına ilişkin 20 Aralık 1994 tarih ve **94/62/EC** sayılı Konsey Direktifi
- Bazı tehlikeli maddelerin su ortamlarına deşarjının yarattığı kirliliğe dair 4 Mayıs 1976 tarih ve **76/464/EEC** sayılı Konsey Direktifi
- Kentsel atıksu artımı konulu 21 Mayıs 1991 tarih ve **91/271/EEC** sayılı Konsey Direktifi
- Atıkların yakılmasına ilişkin 4 Aralık 2000 tarih ve **2000/76/EC** sayılı Avrupa Parlamentosu ve Konsey Direktifi
- Entegre kirlilik önleme ve kontrolü ile ilgili 24 Eylül 1996 tarih ve **96/61/EC** sayılı Konsey Direktifi (IPPC)
- Büyük yakma tesislerinden havaya yayılan bazı kirlitici maddelerin sınırlanması hakkında 23 Ekim 2001 tarih ve **2001/80/EC** sayılı Avrupa Parlamentosu ve Konsey Direktifi
- Bazı sıvı yakıtların kükürt oranının azaltılmasına ve 93/12/EEC sayılı Direktifin değiştirilmesine dair 26 Nisan 1999 tarih ve **99/32/EC** sayılı Konsey Direktifi
- Avrupa Birliği içinde veya dışında atıkların taşınımına dair 1 Şubat 1993 tarih ve **259/93/EEC** sayılı Konsey Tüzüğü
- Atıkların düzenli depolanmasına ilişkin 26 Nisan 1999 tarih ve **1999/31/EC** sayılı Konsey Direktifi
- Tıbbi olarak maruz kalmaya bağlı olarak iyonlama radyasyonunun tehlikelerine karşı bireylerin sağlıklarının korunması hakkında ve 84/466/Euratom sayılı direktifi kaldıran 30 Haziran 1997 tarih ve **97/43/Euratom** sayılı Konsey Direktifi
- İnsani tüketim amaçlı suyun kalitesi ile ilgili 3 Kasım 1998 tarih ve **98/83/EC** sayılı Konsey Direktifi
- Doğal yaşam ortamlarının yabancı fauna ve floranın korunmasına dair 21 Mayıs 1992 tarih ve **92/43/EEC** sayılı Konsey Direktifi
- Yabancı kuşların korunmasına dair 2 Nisan 1979 tarih ve **79/409/EEC** sayılı Konsey Direktifi
- Tehlikeli atıkların yakılmasına ilişkin 16 Aralık 1994 tarih ve **94/67/EC** sayılı Konsey Direktifi
- Asbestten kaynaklanan kirliliğin azaltılması ve önlenmesi 19 Mart 1987 tarih ve **87/217/EEC** sayılı Konsey Direktifi
- Dizel yakıt ve benzin kalitelerine ilişkin 13 Ekim 1998 tarih ve **98/70/EC** sayılı Avrupa Parlamentosu ve Konsey Direktifi
- Tarımsal kaynaklardan gelen nitratın sebep olduğu kirliliğe karşı suların korunmasına ilişkin 2 Aralık 1991 tarih ve **91/676/EEC** sayılı Konsey Direktifi
- Organik solventlerin kullanımından kaynaklanan uçucu organik bileşiklerin (VOC) emisyonuna dair **1999/13/EC** sayılı ve 11 Mart 1999 tarihli Direktif
- Yüzme sularının kalitesine dair 8 Aralık 1975 tarih ve **76/160/EEC** sayılı Konsey Direktifi
- Tehlikeli maddeleri içeren büyük kaza risklerinin kontrolüne ilişkin 9 Aralık 1996 tarih ve **96/82/EC** sayılı Seveso II Direktifi
- Balıkların yaşamını korumaya yönelik tatlı su kalitesine dair 18 Temmuz 1978 tarih ve **78/659/EEC** sayılı Konsey Direktifi
- Tehlikeli atıklar hakkında 12 Aralık 1991 tarih ve **91/689/EEC** sayılı Konsey Direktifi
- Atık yağların bertaraf edilmesine ilişkin 16 Haziran 1975 tarih ve **75/439/EEC** sayılı Konsey Direktifi
- Poliklorlu bifenil ve poliklorlu terfenillerin (PCB/PCT) ortadan kaldırılması hakkında 16 Eylül 1996 tarih ve **96/59/EC** sayılı Konsey Direktifi
- Bazı tehlikeli maddeler ihtiva eden piller ve akümülatörlere ilişkin 18 Mart 1991 tarih ve **91/157/EEC** sayılı Konsey Direktifi
- Ozon tabakasını inceleyen maddeler ilişkin 15 Aralık 1994 tarih ve **3093/94/EC** sayılı Tüzük
- Atıklara ilişkin 15 Temmuz 1975 tarih ve **75/442/EEC** sayılı Konsey Direktifi
- Üye devletlerde içme suyu için kullanılacak yüzey suyu kalitesine dair 16 Haziran 1975 tarih ve **75/440/EEC** sayılı Konsey Direktifi
- Hurda taşıtlara ilişkin 18 Eylül 2000 tarih ve **2000/53/EC** sayılı Direktif

⁸⁶ Ayrıntılı bilgi için Bkz. B. Durmaz, **Avrupa Birliğinde Çevre Politikası Alanında Muhtemel Müzakere Sürecine Yönelik Gerekli Hazırlıkların Örneklerle Çalışılması (Uzmanlık Tezi)**, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Ankara, 2004.

3.5. Ayrıntılı Etki Değerlendirmesi Yapılması Önerilen Müktesebat

Bilindiği üzere, çevre mevzuatı uygulama maliyetlerinin yüksekliği nedeni ile çevre bölümü zor müzakere başlıklarından biri olarak kabul edilmektedir.

Direktif yükümlülüklerinin karşılanması için uygulanması gereken projelerin sayısı ve buna bağlı olarak yatırımların büyüklüğü, çevre yatırımları konusundaki en büyük problemi oluşturmaktadır. Topluluğun çevre müktesebatına baktığımızda, alt sektörler çerçevesinde yüksek maliyetli yatırım gerektiren direktifler aşağıdaki çizelgede gösterilmektedir.

Çizelge 15: Yüksek Maliyetli Yatırım Gerektiren Çevre Direktifleri

İçme suyu Sağlanması ve Atıksu Arıtımı Kentsel Atıksu Arıtımı Direktifi İçme Suyu Direktifi Tehlikeli Maddelerin Su Ortamına Deşarjı Nitrat Direktifi	Atık Yönetimi Düzenli Depolama Sahalarına Dair Direktif Evsel Atıkların Yakılmasına Dair Direktif Tehlikeli Atıkların Yakılmasına İlişkin Direktif Ambalaj Atıkları Direktifi
Hava Kirliliğinin Kontrolü Büyük Yakma Tesisleri Direktifi Yakıt Kalitesine İlişkin Direktif Hava Kalitesi Direktifi	Endüstriyel Kirliliğin Kontrolü IPPC Direktifi Uçucu Organik Bileşikler Direktifi

Kaynak: European Commission, *The Challenge of Environmental Financing in The Candidate Countries*, COM (2001) 304, 2001, sf.6.

Türkiye'deki Çevre İle İlgili Mevzuatın Analizi Projesi, özellikle ağır yatırım gerektiren direktifler özelinde, Çevre ve Orman Bakanlığı tarafından koordine edilen AB destekli yüksek Maliyetli Çevre yatırımlarının planlanması projesi sonuçlarına göre kamu ve özel sektörde uyumun sağlanması için karşılanması gereken toplam maliyet yaklaşık 70 milyar Euro'dur. Bu maliyetin önemli bir bölümü olası üyelik tarihinden sonra alınacak geçiş sürelerini de kapsamı gerekli olacaktır.

Bu çerçevede, bir müzakere stratejisi oluşturulması ve bu pozisyonu güçlendirmek için müzakere sürecine yönelik direktif spesifik uygulama ve finansman planlarının hazırlanması gerekliliğinden hareketle şimdiden etki değerlendirme çalışmalarına başlanmasının önemi açıktır. Etki değerlendirme çalışmalarına, geçiş süresi talebinde bulunma olasılığımızın son derece yüksek olduğu, yüksek maliyetli yatırım gerektiren direktiflerden başlanması, muhtemel müzakere sürecinde taleplerimizin desteklenmesi açısından etkili olabilecektir. Etki analizi gerekebilecek diğer konuların belirlenmesi için ilgili kurumlara ve özel sektöre danışarak, müzakere sürecinde karşılaşılabileceğimiz sorunlu alanların tespit edilmesi öncelikli ele alınacak konulardan birini oluşturmaktadır.

Etki değerlendirmesi yapılması gereken alanlar yukarıda ifade edilen çerçevede tüm AB direktifleri ele alınarak belirlenmelidir. Komisyon çalışmaları sırasında çalışılabilecek alanlara ilişkin aşağıdaki öneriler örnek olarak geliştirilmiştir.

- Bazı Tehlikeli Maddelerin sınıflandırılması, etiketlenmesi, ambalajlanmasına ilişkin üye devletlerin mevzuatının yakınlaştırılması hakkında 27 Haziran 1967 tarihli Konsey Direktifi
- 99/45/EEC; Bazı tehlikeli maddelerin sınıflandırılması, etiketlenmesi, ambalajlanmasına ilişkin üye devletlerin mevzuatının yakınlaştırılması hakkında 31 Mayıs 1999 tarihli Konsey Direktifi
- 76/769/EEC; Bazı tehlikeli maddelerin ve müstahzarların pazarlanması ve kullanımına ilişkin sınırlamalar hakkında ilişkin üye devletlerin mevzuatının yakınlaştırılması hakkında 27 Temmuz 1967 tarihli Konsey Direktifi

Diğer taraftan henüz çalışılmamış olan birçok AB mevzuatı bulunmakta olup bunların etki değerlendirilmesi yapılması ihtiyacı ancak Direktiflerin incelenmesinden sonra belirlenecektir. Çevrenin sanayi ile kesişen mevzuatları özellikle bu kapsamda yer almakta olup buna ilişkin direktif örnekleri aşağıda sunulmuştur:

- Maden işletmelerinden kaynaklanan atıkların yönetimi konusunda, halen AB Komisyonunda son durumuna yakın halde bulunan "Ekstraktif Sanayi Faaliyetlerinde Atık Yönetimi Direktifi
- Maden İşletmelerinde Rehabilitasyon Yönetmeliği

4. Geleceğe Dönük Strateji

4.1. Dokuzuncu Kalkınma Planının ‘Çevre’ Vizyonu

Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013) döneminde Türkiye'nin çevre politikasının temel ilkelerini ve çevre yönetiminin gelişme doğrultusunu belirleme amacıyla hazırlanan bu raporda benimsenen vizyon şöyledir:

“Bugünkü ve gelecek kuşakların temel gereksinimlerinin sağlandığı, yaşam kalitesinin artırıldığı, biyolojik çeşitliliğin korunduğu, doğal kaynakların sürdürülebilir kalkınma yaklaşımıyla akılcı yönetildiği, sağlıklı ve dengeli çevrede yaşama hakkını gözeten politik-yönetimsel anlayışın egemen olduğu bir Türkiye.”

4.2. Vizyona Dönük Temel Amaç ve Politikalar

1. Çevre Politikası ve Yönetimi

Stratejik Amaç: Gelecek kuşakların ihtiyaçlarını gözeterek, doğal kaynakların koruma/kullanma koşullarının belirlenmesi ve bu kaynaklara herkesin adil ve sağlıklı ulaşımını sağlayacak çevre yönetiminin kurulması.

Öncelikle Yapılması Gerekenler:

- Çevre yönetimi alanında daha etkin bir sistemin oluşturulması için mevcut kurumsal yapının gözden geçirilerek yeniden düzenlenmesi.
- Uluslararası yükümlülükler çerçevesinde eylem planlarının hazırlanması ve etkin bir şekilde uygulanması.
- Çevre kalitesinin geliştirilmesi için katılımcılığı ve saydamlığı esas alan teşvik edici politikaların oluşturulması ve uygulanması.
- Çevre korumacı politikalarda sektörel bütünleşik çözümlere ve dayanışmaya özen gösterilmesi
- Yasal düzenlemelerin etkin biçimde yaşama geçirilmesi ve uygulamada saydamlığın sağlanması
- Yerel yönetimler arasında işbirliği ve eşgüdümün sağlanması.
- Doğal zenginliklere koruma-kullanma dengesi içinde sahip çıkılması ve bu amaçla yerel kapasitelerin güçlendirilmesi.
- Yeni teknolojik gelişmelerin çevre sorunlarının ortadan kaldırılması ve azaltılmasında kullanılmasının sağlanması ve bu yöndeki stratejilerin teşvik edilmesine ilişkin tedbirlerin alınması.

- Yenilenebilir enerji kullanımının ve enerji verimliliğinin artırılması, temiz üretimin desteklenmesi.
- Üretimden tüketime kadar etkin bir çevre yönetimi için uluslararası standartlarda, çevre teknolojilerini üreten yerli sanayinin desteklenmesi.
- Çevre yönetimi konusunda ilgili ve sorumlu kuruluşların, merkez ve taşra teşkilatları ile yerel yönetimlerin çevre bilimi ve teknolojisi konusunda eğitim almış yönetici ve teknik eleman eksikliğinin giderilmesi.
- Kıyı güvenliği ile ilgili, bütünlük kıyı yönetiminin kurumsal altyapısının oluşturulması.

Yasal Düzenlemeler:

- Çevre alanındaki mevzuat karmaşasının giderilmesi.
- Çevre alanındaki yargı kararlarının uygulanmasında ve yaptırımlarda kamu disiplininin sağlanması.
- İstisna muafiyet ve aflarla yasal düzenlemelerdeki sürekliliğin ve bütünlüğün bozulmamasına özen gösterilmesi.
- Çevre konulu yasal düzenlemelerde merkez-yerel arasındaki mali ilişkilere ilişkin oranların yerel yönetimler lehine düzenlenmesi.
- AB çevre mevzuatının ulusal mevzuata uyarılma ve uygulama takvimi hazırlanırken sanayi, ticaret, eğitim ve istihdam gibi alanlarda iyileştirme için gerekli kaynak ve zaman ihtiyacının belirlenmesinde ve ülke yararlarının göz önünde bulundurulması.
- GDO'ların üretim ve kullanımını düzenlemeye yönelik yasal sürecin hızlandırılarak tamamlanması.
- Koruma alanları sınıflandırmasının yeniden düzenlenmesi.
- Kyoto Protokolü için hazırlık yapılması.
- İklim Değişikliği Ulusal Eylem Planı'nın hazırlanması.
- Koruma ve kullanma dengesini sağlayacak Su Kanunu'nun en kısa zamanda çıkarılması.

Kurumsal Düzenlemeler:

- Çevresel altyapı sektöründe görev ve yatırım yapan kurum ve kuruluşları arasında eşgüdümün sağlanması, kurumlar arasındaki yetki karmaşasının giderilmesi.
- Arazi ve doğal kaynaklarla ilgili planlama, uygulama, değerlendirme, denetim ve eşgüdüm mekanizmalarının güçlendirilmesi.
- Çevresel izleme, değerlendirme ve denetlemeyi yapabilecek kurumsal düzenlemeye gidilmesi.
- Ulusal Doğa Tarihi Müzesi ve Botanik Bahçelerinin kurulması.
- Üniversiteler ve TÜBİTAK bünyesinde çevre konusunda, uluslararası kurumlarla işbirliği içerisinde, yeni AR-GE ve teknoloji merkezlerinin açılması.
- İklim Değişikliği Koordinasyon Kurulu (İDKK) yapısının etkinleştirilmesi ve bünyesinde Bilimsel Danışma Kurulu'nun oluşturulması.
- Su kaynaklarının korunmasından sorumlu merkezi ve yerel kuruluşların güçlendirilmesi.

Diğer Tedbirler:

- Toprak kaynaklarının mümkün olan en iyi şekilde korunması, kullanımı ve sürdürülebilir yönetiminin sağlanması.
- Tarım ve orman arazilerinin amaç dışı kullanımının engellenmesi.
- Tehlikeli atıkların, zararlı ve tehlikeli kimyasalların etkin biçimde denetlenmesi.
- Yenilenebilir enerji kaynaklarına öncelik verilmesi, ülke potansiyelinin araştırılması ve uygun olan yerlerde uygulamaya geçilmesi, bu amaçla ilgili kurumlarca gereken teşviğin sağlanması.
- Eski ve kirlenmiş yoğun teknolojilerin ülkeye girişinin önlenmesi.
- Yerli fosil yakıtlara dayalı enerji üretiminde verimliliği artırıcı, salım ve sera gazlarını azaltıcı teknolojilerin öncelikli olarak geliştirilmesi.
- Yurt içi ulaşımda demiryolu ve deniz yolu taşımacılığının yaygınlaştırılması.
- Ormanlaştırma, yeniden ormanlaştırma, erozyon kontrolü ve çayır/mera ıslahı için gerekli finansmanın sağlanması.
- Karbon tutucu yutak alanlarının korunması ve geliştirilmesi.
- ISO 14000 ve EMAS gibi çevre yönetim sistemlerinin yaygınlaştırılması.

2. Kamusal karar alma ve planlama süreci, Kamu-Özel Sektör-STK ilişkisi**Stratejik amaç:**

Ulusal, uluslararası yükümlülükler ve bilimsel veriler dikkate alınarak, uzmanlarca ülke genelinde hazırlanacak olan çevre düzeni planları, ulusal, bölgesel ve alt ölçekli planlar ile uyumlu olacaktır ve karar alma sürecinde sürdürülebilir kalkınma ilkesi çerçevesinde kamu, özel sektör ve STK'ların birlikteliği sağlanacaktır.

Öncelikle yapılması gerekenler:

- Ekonomik ve sosyal kararlar alınırken çevresel değerlerin göz önünde bulundurulması.
- Plan ve projeler hazırlanırken ekolojik verilerin dikkate alınması.
- Ülke genelinde arazi kullanım planları da dahil olmak üzere tüm plan ve programlarda, "Stratejik Çevresel Değerlendirme"nin yapılabilmesi için gerekli hazırlıkların oluşturulması.
- Aynı konuda birden fazla otoritenin yetkilendirilmesinin önlenmesi.
- Doğal varlıkların korunması ile ilgili politika ve uygulama kararlarının uzun vadeli olması ve kısa süreli amaçlarla değiştirilmemesi (af çıkarılmaması).
- Kamu kararlarına temel olan politikaların kamuoyu ile paylaşılması ve kamuoyunun sürekli bilgilendirilmesi.
- Çevre ile ilgili yasaların yapımında katılımın sağlanması.
- Karar vericilere, uygulayıcılara ve diğer tüm paydaşlara çevre ve çevre sağlığı eğitim ve öğretiminin verilmesi (yaygın, örgün, teknik ve mesleki eğitim, medya yolu ile), böylece çevre bilincinin her kesimde oluşumunun sağlanması.
- Dünyada ve bölgemizdeki çevre politikalarını oluşturan kararlara ülkemizin aktif

katılımının sağlanması.

- Sağlık personelinin çevre sağlığı konusunda bilgi donanımının artırılması ve çevre-sağlık etkileri konusunda çalışmaların özendirilmesi.
- Çevre ile ilgili karar alma süreçlerine özel sektör-STK ve halkın aktif katılımının sağlanması.
- Çevre bilincinin yerleşmesi ve güç kazanması için normatif alanda ihtiyaç duyulan gerekli yasal-kurumsal düzenlemelerin yapılması.
- Çevre eğitiminin aile içi eğitimden başlayarak eğitimin tüm kademelerinde ve hizmet içi eğitimde yer almasının sağlanması, eğitimin yaşam boyu eğitim haline gelmesi
- Kamusal ve özel işletmelerin çevreye uygunluk açısından aynı ilkeler doğrultusunda denetlenmesi ve yaptırımların uygulanması.
- Yerel kararların alınmasında mahalli çevre kurullarının güçlendirilmesi.
- Çevresel zararlardan korunmak için BM Binyıl Kalkınma Hedefleri'nin dikkate alınması.

Yasal düzenlemeler:

- Avrupa Birliği uyum çalışmaları çerçevesinde, çevre ile ilgili standartlara geçiş sürecinin belirlenmesi için mevcut sektörel ve teknolojik durumun esas alınması.
- Stratejik Çevresel Değerlendirme Yönetmeliği'nin çıkarılması.
- Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişim Bölgeleri belirlenirken çevre düzeni planlarının esas alınması için Turizmi Teşvik Kanunu'nda düzenlemeye gidilmesi.
- Çevre ve Orman Bakanı'nın, Yüksek Planlama Kurulu'nun daimi üyesi olması.

3. Çevresel Bilgiye Erişim ve Çevre Veri Tabanı

Stratejik Amaç: Çevresel konularla ilgili her türlü verinin kaynağında kayıt altına alınması için gerekli düzenlemelerin yapılması ve belirlenmiş zaman aralıklarında veri tabanına düzenli ve sürekli aktarım sağlayacak bir sistemin kurulması.

Öncelikle Yapılması Gerekenler:

- İlgili taraflarca kolayca ulaşılabilen, saydam, izlenebilen sağlıklı veri tabanının geliştirilmesi.
- Ulusal ve uluslararası ihtiyaçların giderilmesi, göstergelerin hesaplanabilmesi ve envanter çalışmalarının yapılabilmesi için çevresel konularla ilgili olarak her türlü veri ve bilginin kayıt altına alınması.
- Çevresel veri tabanının güçlendirilmesi ve bu amaçla üniversitelerin araştırmalarının, araştırma merkezleri ve enstitülerin çalışmalarının kamu-özel ve sivil ortaklığında desteklenmesi.
- Çevresel bilgiye erişimin yasal- kurumsal altyapısının oluşturulması.
- Atık ve salım envanterlerinin oluşturulması, sürekli güncellenmesi, veritabanına aktarılması ve ilgili mevzuat uyarınca kullanıma sunulması.
- Biyoçeşitlilik alanındaki verilerin sistematik bir şekilde toplanarak, ulusal veri tabanına aktarılacak bir yapılanmaya gidilmesi.

- Arazi kullanımı, arazi kullanımı değişikliği ve ormancılık ile ilgili ulusal verilerin derlenmesi ve düzenli olarak güncellenmesi.
- Çevre ile ilgili mevzuata ilişkin bilgilere erişimin sağlanması ve bu amaçla eğitim programlarının geliştirilmesi.

Yasal Düzenlemeler:

- Verilerin ortak veri tabanına aktarılması ve bu veri tabanına erişim hakkı sağlanması konusunda, uluslararası düzenlemeler çerçevesinde yasal altyapının oluşturulması.
- Kurum ve kuruluşlar arası her türlü veri ve bilgi alışverişine olanak sağlayacak, uygulamayı kolaylaştıracak yasal düzenlemelerin yapılması.
- Koruma alanlarının tespiti ve yönetiminde yararlanmak üzere standart envanter yöntemlerinin belirlenmesi, yasal düzenlemelerin yapılması.
- Çevresel Bilgiye Erişim Kanunu ile ilgili kurumsal alt yapının oluşturulması.

Kurumsal Düzenlemeler:

- Çevre alanında merkezi olarak veri ve bilginin toplanacağı ve yönetileceği bir yapının oluşturulması.

Diğer Tedbirler:

- Veri güvenilirliği için gerekli idari ve teknik önlemlerin alınması.
- Farklı kuruluşların aynı veriyi üretmesi sonucu, tekrarların oluşmasının engellenmesi ve çelişkilerin giderilmesi.
- Üretilen verilerin modelleme çalışmalarında değerlendirilmesi ve senaryoların oluşturulması.

4. Çevre Yönetiminin Finansmanı

Stratejik Amaç: Türkiye’de çevre finansman yetersizliklerinin giderilerek altyapı ve diğer sektörlerin ihtiyaç duyduğu çevre ile ilgili yatırımların üretimden tüketime tüm süreçlerde gerçekleşmesi.

Öncelikle Yapılması Gerekenler:

- Tutarlı ve rasyonel bir çevre finansman politikasının oluşturulması.
- Çevre finansman mekanizma ve modellerinin geliştirilmesi (düşük faizli krediler, teşvikler, hibelerin kredilendirilmesi vb).
- Çevre maliyetlerinin üretimden tüketime her aşamada muhasebeleştirilmesi.
- Yatırım önceliklerinin sağlıklı belirlenmesi.
- Yatırım projelerinin hazırlanmasında ekonomik ve sosyal analize çevresel maliyetlerin de hesaplanarak dahil edilmesi.
- İç ve dış kaynakların etkin kullanılmasının planlanması.
- Dış kaynaklı hibe ve kredilerin zamanında kullanılması amacıyla ulusal katkı için bütçede gerekli ödeneğin tahsisi.

Yasal Düzenlemeler:

- İç kaynağın artırılması amacıyla çevre katkı paylarının çağdaş çevre finansman politikaları doğrultusunda yeniden düzenlenmesi.
- Maliye Bakanlığı tarafından her yıl çeşitli kurumlar aracılığı ile yerel yönetimlere destek için verilen çevreye yönelik mali kaynağın; proje bazlı ve önceliklendirme kriterlerine uygun olarak kullanılmasını sağlamak amacıyla gerekli yasal ve kurumsal düzenlemelerin yapılması.
- Yerel yönetimler tarafından çevre için toplanan kaynağın (katkı payları, harç, ceza vb.) bu alanda kullanılması amacıyla denetim mekanizmalarının güçlendirilmesi için yasal düzenleme yapılması.

Kurumsal Düzenlemeler:

- Çok taraflı uluslararası kuruluşlar ve ikili anlaşmalar çerçevesinde sağlanan çevre ile ilgili tüm dış finansman kaynaklarının (hibe ve/veya kredi) verimli kullanılması ve tekrarların önlenmesi amacıyla kaynağın eşgüdümünün tek bir kurum tarafından (Hazine Müsteşarlığı) yürütülmesi için gerekli düzenlemenin yapılması.
- İller Bankası'nın kentsel çevre altyapı projeleri için yatırım bankacılığı yapabilecek şekilde yeni bir kurumsal yapıya kavuşturulması.

Diğer Tedbirler:

- Çevre ile ilgili kurum ve kuruluşların uluslararası standartlarda proje hazırlama, geliştirme ve uygulama kapasitesinin artırılması.
- Doğal kaynakların milli gelir hesabına dahil edilmesi ile ilgili ön çalışmaların yapılması.
- Çevre koruma projeleri fizibilite çalışmalarında sosyal fayda-maliyet hesaplarının dikkate alınması.

5. Çevre Koruma Tesisleri Yönetimi ve İşletme Sorunları

Stratejik Amaç: Atık su Arıtma Tesisleri, Katı Atık Tesisleri, Baca Gazı Arıtma Tesisleri gibi çevre Koruma Tesislerinin yaygınlaştırılması ve etkin işletilmesi.

Öncelikle Yapılması Gerekenler:

- Çevre koruma tesislerinin gerekli tüm yerlerde kurulması.
- Tesislerin sağlıklı işletilmesi için enerji ve diğer girdi maliyetlerinde teşvik sağlanması.
- Özellikle belediyelerde yetkin teknik eleman yetersizliğinin giderilmesi.
- Çevre koruma tesislerinin etkin işletilmesinde, meslek içi eğitim konusunda ilgili kuruluşların eşgüdümünün sağlanarak teknik eğitim çalışmalarının başlatılması.
- Teknik ve idari yönden denetim mekanizmasının etkinleştirilmesi.
- Tehlikeli atıkların yönetimi için bölgesel tesislerin kurulması.
- Düzenli depolama alanları yapımından sonra mevcut vahşi depolama alanlarının iyileştirilmesi.

Yasal Düzenlemeler:

- Bu konuda mevzuat yeterli olduğundan, uygulamada etkinleşme ve yaygınlaşmanın sağlanması.
- AB uyum sürecinde düzenlemelerin sürdürülmesi.

Kurumsal Düzenlemeler:

- Yetkili kurumlar arasında eşgüdüm sağlanarak uygulamada işbirliğine gidilmesi.

Diğer Tedbirler:

- Tesislerin işletilmesinde birlik modellerinin teşvik edilmesi.
- Çevre koruma tesislerinin projelendirme aşamasında fizibilitelere yatırım maliyetlerinin yanında işletme sermayesi ile kapatma maliyetlerinin de ilave edilmesi.

5. Uygulama Stratejileri

5.1. Çevre Politikası ve Yönetimi

Gelecek kuşakların ihtiyaçlarını gözeterek, doğal kaynakların koruma/kullanma koşullarının belirlenmesi ve bu kaynaklara herkesin adil ve sağlıklı ulaşımını sağlayacak çevre yönetiminin kurulması temel stratejik amaç olarak benimsenmelidir. Çevre yönetimi alanında daha etkin bir sistemin oluşturulması için mevcut kurumsal yapının gözden geçirilerek yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Bu çerçevede önerilen politika önerileri şöyledir:

Ekonomik ve Toplumsal Kararlarda Çevresel Değerlerin Göz önünde Bulundurulması

Çevre yönetiminin etkili bir biçimde işleminin ilk koşulunu ekonomik ve toplumsal kararlar alınırken çevresel değerlerin göz önünde bulundurulması oluşturmaktadır. Bütün ekonomik ve toplumsal politikaların oluşturulmasında çevresel kaygıların da dikkate alınması, çevre ile ilgili mevzuatın öncelikli olarak uygulanmasına özel önem verilmesi, yönetimin bütün aşamalarında plan ve projeler hazırlanırken ekolojik verilerin dikkate alınmasına özen gösterilmesi gerekmektedir. Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisinin hazırlanması sürecinde UCEP de dikkate alınarak ülke koşullarına uygun ve tüm sektörlerin uygulamasını yönlendirecek politikalar geliştirmelidir.

Çevre Bilincinin Yaygınlaştırılması

Karar vericilere, uygulayıcılara ve diğer tüm paydaşlara çevre ve çevre sağlığı eğitim ve öğretimi (yaygın, örgün, teknik ve mesleki eğitim, medya yolu ile) verilerek çevre bilincinin her kesimde oluşması sağlanmalıdır.

Karar Alma Süreçlerine Özel Sektör, Sivil Toplum Kuruluşları ve Halkın Aktif Katılımının Sağlanması

Çevre ile ilgili karar alma süreçlerine özel sektör-STK ve halkın aktif katılımının sağlanması için kamu kararlarına temel olan politikaların kamuoyu ile paylaşılması ve kamuoyunun sürekli bilgilendirilmesi önemlidir. Halkın doğa koruma konusundaki bilgi yetersizliğini gidermek ve duyarlılığını artırmak için eğitim programları, kampanyalar düzenlenmelidir. Alınacak kararlarda yerel halkın görüşlerinin alınması önemlidir; bu nedenle topluluğun dikkatini çeken, bilgilendiren ve işbirliğine davet eden katılımcı programlar geliştirilmeli ve sistemli biçimde uygulanmalıdır. Halkın, sivil toplum örgütlerinin ve yerel

yönetimlerin yönetim sürecine aktif biçimde katılımını sağlamada kent konseylerinden ve Yerel Gündem 21 gibi toplumsal oluşumlardan etkili bir araç olarak yararlanılabilir. Daha da önemlisi, yeni yasal düzenlemeler çerçevesinde, çevre ile ilgili çeşitli alanlarda (sulak alanların korunması, av ve yaban hayatının korunması, hayvan hakları vb.) yerel düzeyde daimi olarak kurulmuş olan yerel kurullara ya da komisyonlara katılma hakkına sahip olan STK'ların ve sivil platformların ihtisaslaşmasına önem verilmelidir.

Çevre ile İlgili Yasaların Yapımında Katılımın Sağlanması

Çevreyi ilgilendiren yasal düzenlemeler bütünlük bir çevre politikasının ürünü olarak hazırlanmalı, demokratik kitle örgütlerinin, üniversitelerin, uzman çevrelerin ve sanayi temsilcilerinin görüşleri yasa yapım sürecinde dikkate alınmalıdır. Buna benzer biçimde, çevresel değerler üzerinde etkisi olabilecek her yasa tasarısı TBMM'de Çevre Komisyonu'nun incelemesine sunulmalıdır.

Yasal Düzenlemelerin Etkin Biçimde Yaşama Geçirilmesi ve Uygulamada Şeffaflığın Sağlanması

Türkiye'de çevre yönetimindeki sorunların önemli bölümünün 'yasaların yetersizliğinden değil, gereği gibi uygulanmamasından' kaynaklandığı gerçeğinden hareketle, yasal düzenlemelerin ve çevresel değerleri korumaya yönelik yargı kararlarının uygulanması konusuna özel önem verilmelidir. Ulusal ve uluslararası belgeler ışığında ortaya çıkan planların yaşama geçirilmesi için de gerekli yönetsel ve parasal araçlar oluşturulmalıdır. Alıcı ortam standartları, salım değerleri, koruma alanları, biyolojik değerler, çevre düzeni planları, çevre dostu üretim ve çevre dostu nihai mallar, atık yönetimi vb. çevre konuları ve bunlarla ilgili uygulamalarda şeffaf bir yönetim yapısı, bilgilendirme süreci oluşturulmalıdır.

Çevre Konusundaki Yargı Kararlarının Uygulanması ve Çevreye Karşı Şuç

Çevre konularında yargı kararlarının yaptırım gücünün zayıf kaldığı, kirletenler aleyhine alınan yargı kararlarının uygulanmasında sıkıntıların yaşanabildiği gözlemlenmektedir. Bu bakımdan, kirleten ve çevreye zarar veren kişi, kurum ya da kuruluşlar çoğu zaman kamu gücünü ve kamunun uyguladığı yaptırımları yeterince hissetmemektedir. Dolayısıyla kirletenler/çevreye zarar verenler kararlılıkla uygulanan yaptırımlarla karşılaşmalıdırlar. Bu konuda, 2004 yılında çıkan 5237 sayılı Yeni Türk Ceza Kanunu'nda çevreye karşı işlenen suçlarda öngörülen cezaların tam olarak uygulanması,

toplumda, çevreye karşı suç işlemenin karşılığının yaptırımlar olacağı bilincinin yerleştirilmesi gerekmektedir.

Af Çıkarılmaması

Türkiye’de çevre yönetiminin etkin bir biçimde işlememesinin nedenlerinin başında, istisna, muafiyet ve aflarla düzenlemelerdeki sürekliliğin ve bütünlüğün bozulması gelmektedir. Özellikle kentsel ve çevresel suçlara ilişkin çıkarılan afların yalnızca belli bir dönemdeki yanlış uygulamalara yasallık kazandırmakla kalmadığı, toplumun türlü kesimlerini -gelecekte de bir affın çıkacağı beklentisiyle- yasal olmayan yollara yönelttiği unutulmamalıdır. Yasal düzenlemelerin ve yaptırımların, merkezi ve yerel yönetimlerce toplumsal ve ekonomik aktörler arasında hiçbir ayırım yapılmadan uygulanması da bir diğer önemli konuyu oluşturmaktadır.

Uluslararası Çevre Politikası Kararlarının Oluşmasına Aktif Katılımın Sağlanması

Dünyada ve bölgemizdeki çevre politikalarını oluşturan kararların alınmasına ülkemizin aktif biçimde katılması ve uluslararası platformlarda, Türkiye’nin şartları, öncelikleri ve çıkarları dikkate alınarak temsil edilmesi önemlidir.

Uluslararası projelerin oluşturulması ve uygulanmasında görev alacak kadronun teknik açıdan yetkin olması sağlanmalıdır. Uluslararası sınırötesi çalışmaların sürdürülebilirliğini sağlamada, yasal-kurumsal altyapının geliştirilmesi yanında, bu konuda çalışma yapacak strateji ve araştırma merkezlerinin oluşturulması da önem taşımaktadır.

Birleşmiş Milletler Binyıl Kalkınma Hedefleri’nin Dikkate Alınması

Çevre sorunlarının olumsuz etkilerini en aza indirmek için Birleşmiş Milletler Binyıl Kalkınma Hedefleri’nin dikkate alınması gerekmektedir. Bu çerçevede, çevre ve çocuk sağlığı mevzuatının yaşama geçirilmesi, çevre sağlığı konusunda sağlık personelinin ve kamuoyunun bilgi düzeyinin artırılması ve bu konuda yapılan çalışmaların desteklenmesi gerekmektedir.

5.2. Çevre Yönetiminin Örgütlenmesi

Kurumsal Yapının Güçlendirilmesi

Çevre yönetimi alanında daha etkin bir sistemin oluşturulması için bugünkü kurumsal yapının gözden geçirilerek güçlendirilmesi gerekmektedir. Merkezi ve yerel yönetimlerde çevre politikalarının uygulanması sürecinde yer alan kurumlarda, başta Çevre ve Orman

Bakanlığı olmak üzere kapasite artırıcı ve kurumlar arası (kamu, özel sektör ve gönüllü örgütler ve diğer.) eşgüdümü sağlayan düzenekler oluşturulmalıdır. Özellikle AB adaylığı sürecinde gereken yasal düzenlemelerin yapılabilmesi için çevre alanında kurumların görev ve yetkileri net olarak belirlenmeli ve uygulamaya geçilebilmesi için gerekli idari, mali ve teknik kapasite oluşturulmalıdır. Etkin bir çevre yönetim sisteminin oluşturulabilmesi için kurumsal yapıda yapılması gereken diğer değişiklikler şöyledir:

- Çevre kalitesinin geliştirilmesi için katılımcılığı ve saydamlığı esas alan teşvik edici politikalar oluşturulmalı ve uygulanmalıdır.
- Çevre yönetimi konusunda ilgili ve sorumlu kuruluşların, merkez ve taşra teşkilatları ile yerel yönetimlerin çevre bilimi ve teknolojisi konusunda eğitim almış yönetici ve teknik eleman eksikliği giderilmelidir.
- Çevresel altyapı sektöründe görev ve yatırım yapan kurum ve kuruluşlar arasında etkin eşgüdüm sağlanmalı, kurumlar arasındaki yetki karmaşasına son verilmelidir.
- Doğal kaynaklar ve çevresel değerlerin yönetiminden sorumlu merkezi ve yerel kuruluşlar güçlendirilmelidir.
- Üniversiteler ve TÜBİTAK bünyesinde çevre konusunda, uluslararası kurumlarla işbirliği içerisinde, yeni araştırma-geliştirme ve teknoloji merkezleri ile ilgili enstitüler kurulmalıdır.
- İklim Değişikliği Koordinasyon Kurulunun (İDKK) yapısı gözden geçirilmeli, işleyişi güçlendirilmeli ve kurumsallaştırılmalıdır.
- Uluslararası yükümlülükler çerçevesinde eylem planları hazırlanmalı ve etkin bir biçimde uygulanmalıdır.
- Disiplinlerarası bilgi alışverişine yoğun ihtiyaç duyulmaktadır. Çevre koruma ve kullanma dengesine ilişkin sektörlerarası ve mekana ilişkin bilgilerin sürekli güncelleştirilmesi ve çevre yönetim programlarına coğrafi bilgi sistemleri desteğinin sürekli sağlanması gerekir.
- Çevre projelerinin sürdürülmesinde, bilgiye ulaşma hakkı, halkın katılımı ve yargı hakkının kullanımının etkinleştirilmesini sağlayacak mekanizmalar yaygınlaştırılmalıdır.
- Genel sosyo-ekonomik planla bütünleşmiş bir kirlilik kontrolü gereklidir. Nüfus yoğunluğu, ulaşım, konut ihtiyacı, su arzı, atıkların bertarafı ve sağlığa ilişkin tüm ihtiyaçlar birbirleri ile ilişkili olup, bir sektör için alınan kararlar diğerlerinin

gelişimini de etkilemektedir; bu nedenle kararlar bir bütün içinde, bütünleşik olarak değerlendirilmelidir.

Yönetimde Çokbaşlılığın Giderilmesi

Çevre yönetiminin içinde bulunduğu en önemli sorunlardan biri olan çokbaşlılığın ve yetki karmaşasının giderilmesi gerekmektedir. Aynı alanı düzenleyen çok sayıda yasal belgenin varlığı, kimi zaman birden fazla kurumun aynı konuda yetki sahibi olmasına, kimi zaman sorumlulukların çakışmasına, kimi zaman da yetki boşluğuna yol açabilmektedir. Yetkili yönetim birimleri arasında işbirliği ve eşgüdümü sağlayacak düzenekler oluşturulması, söz konusu sorunu gidermede bir adım olabilir.

Merkezi Yönetim ile Diğer Yönetim Basamakları Arasında Uyum Sağlanması

Kamu yönetiminin yeniden yapılandırılması sürecinde, merkezi yönetim ile diğer yönetim basamakları arasında politika ve uygulamada uyum sağlanmalıdır. Kabul edilen uluslararası ve ulusal politikaların yerel yönetimlere duyurulması, yerel yönetim uygulamalarından çıkarılan sonuçların ulusal politika ve uygulamaya dönüştürülebilmesi için uygulamada başıboşluğun engellenmesi gerekmektedir.

Yerel Yönetimler Arasında İşbirliğinin Sağlanması

Çevre yönetiminde ilk derecede söz sahibi olan büyüklü küçüklü çok sayıda yerel yönetim birimi arasında eşgüdümü ve işbirliğini sağlayacak düzenekler oluşturulmalıdır. Özellikle kıyı alanlarında, turizm bölgelerinde bulunan yerel yönetimlerin karşılaşılan sorunlarla mücadele edebilecek parasal güce, yeterli donanım ve çalışana sahip olmaması sözü edilen işbirliğini daha da gerekli kılmaktadır.

Sürekli Kurulların Etkinliğinin Artırılması

Yüksek Çevre Kurulu başta olmak üzere çevre ile ilgili sürekli kurulların etkinliğinin artırılması gerekmektedir. Çevre ve Orman Bakanı'nın, Yüksek Planlama Kurulu'nun daimi üyesi olması sağlanmalıdır; böylece diğer politikaların oluşturulması sürecinde çevresel öncelikler de dikkate alınmış olacaktır.

Mahalli Çevre Kurullarının Güçlendirilmesi

Mahalli çevre kurulları güçlendirilmeli, kararlarının siyasal etkilerden uzak, nesnel biçimde alınması sağlanmalı ve çevre yönetiminde kararların alınması sürecine etkin biçimde

dahil edilmelidir. Mahalli çevre kurulları uygulama yönetmeliğindeki değişikliklerle, mahalli çevre kurulları kararlarının kamuoyuna kitle iletişim araçları ile duyurulması, kurul üyelerine akademik destek sağlanması yönünde düzenleme yapılması sağlanmalıdır.

Çevre İzleme, Değerlendirme ve Denetim

Ülkemizde çevre uygulamasının en zayıf halkası izleme, değerlendirme ve denetim alanındadır. Kamunun yeniden yapılandırılması sürecinde, çıkarılmış ve taslak halindeki yasalarda denetim kurumu zayıf bir yapıya oturtulmuştur. Bu konu yeniden düzenlenmeli ve gerekli yapılanmaya gidilmelidir.

5.3. Çevresel Planlama

Çevresel Planlamaya Önem Verilmesi

Ulusal, uluslararası yükümlülükler ve bilimsel veriler dikkate alınarak, uzmanlarca ülke genelinde hazırlanacak olan çevre düzeni planları, ulusal, bölgesel ve alt ölçekli planlar ile uyumlu olmalı, karar alma sürecinde sürdürülebilir kalkınma ilkesi çerçevesinde kamu, özel sektör ve STK'ların birlikteliği sağlanmalıdır.

Dengeli ve Sağlıklı Bir Kentsel Gelişimin Sağlanması

Dengeli ve sağlıklı bir kentsel gelişimi ülke çapında yaygınlaştırmak için imar planları uzun vadeli bir bakış açısıyla, yerel ekonomik ve çevresel koşullar göz önünde bulundurularak hazırlanmalı ve siyasal baskılardan uzak biçimde uygulanmalıdır. Plan yapım sürecinde yer alan aktörler teknik yönden desteklenmeli, halkın sağlıklı kentsel yaşam konusunda bilgi sahibi olması sağlanmalıdır. Dengesiz kentleşmenin olumsuz etkileri ile ilgili çalışmalar desteklenmeli, bu konuda bilgi düzeyini artırıcı çalışmalarda bulunulmalıdır.

Yönetim Alanlarındaki Çakışmaların Giderilmesi

Çok başlılık sorunu yalnızca yönetim birimleri ve yetkilerinde gözlenmemekte, yönetim alanları arasında da önemli çakışmalar bulunmaktadır; aynı alandan çok sayıda yönetim birimi sorumlu kılınabilmekte, aynı alan birden fazla statü içinde yer alabilmekte ya da birden fazla plan belgesinin içinde bulunabilmektedir. Bu yöndeki sorunların giderilmesi için gerekli yasal ve yönetsel çalışmalar başlatılmalıdır.

5.4. ÇED ve Stratejik Çevresel Değerlendirme

ÇED Sisteminin Gözden Geçirilmesi

Sanayi, enerji ve madencilikte yatırımları hızlandırmak için ÇED yönetmeliğine getirilen değişiklik ve istisnalar yeniden gözden geçirilmeli, ekonomik gelişme çabalarının çevresel ve tarihi değerleri olumsuz etkilemesine olanak tanımayacak, koruma-kullanma dengesini gözetecek bir yapılanmaya gidilmelidir.

Stratejik Çevresel Değerlendirme

Stratejik Çevresel Değerlendirme ile ilgili mevzuatın aktarılması ve uygulanması, Türkiye’de diğer sektörel politikaların çevresel yaklaşımlarla bütünleşmesi ile ilgili doğrudan ilgilidir. Bu açıdan, Stratejik Çevresel Değerlendirme ile ilgili uyum çalışmalarının AB müzakere sürecinde, Türkiye’ye aktarılacak olan katılım öncesi fonların programlanmasında önemle dikkate alınması gerekmektedir.

Ülke genelinde arazi kullanım planları da dahil olmak üzere tüm plan ve programlarda, “Stratejik Çevresel Değerlendirme”nin yapılabilmesi için gerekli hazırlıkların oluşturulması gerekmektedir. Bu doğrultuda Stratejik Çevresel Değerlendirme (SÇD) Yönetmeliği’nin bir an önce çıkarılması önemli bir adım olacaktır. Ancak SÇD’nin etkili bir biçimde yaşama geçirilebilmesi için yalnızca yasal düzenlemelere gidilmesi yeterli olmayacak, bunun yanı sıra SÇD konusunda bilinçlendirme çalışmalarının yapılması ve gerekli teknik altyapının oluşturulması ve veri tabanlarının geliştirilmesi gerekecektir. SÇD konusunda başta Çevre ve Orman Bakanlığı olmak üzere, diğer kurumların kapasitelerini geliştirme/egitim faaliyetleri için bu fonlardan kaynak ayrılması önemlidir.

Etkili bir SÇD sisteminin yaşama geçirilebilmesi için, kısa vadede, yurt dışındaki uygulama ve raporlandırmalar izlenmeli, ÇED ve SÇD uygulamalarına yönelik güncel konularla desteklenmiş eğitim programları düzenlenmeli, yüksek lisans-doktora seviyesinde programlar açılmalı ve sektörel SÇD rehberleri hazırlanmalıdır. Orta vadede ise, Sınırtaşan Boyutta ÇED Sözleşmesi’nin imzalanıp uygulanabilmesi için gerekli altyapı eksiklikleri giderilmelidir.

5.5. Çevre Veri Tabanı

Sağlıklı Bir Veri Tabanının Geliştirilmesi

Sağlıklı bir veri tabanına ulaşma amacı doğrultusunda, çevresel konularla ilgili her türlü verinin kaynağında kayıt altına alınması için gerekli düzenlemelerin yapılması ve belirlenmiş zaman aralıklarında veri tabanına düzenli ve sürekli aktarım sağlayacak bir sistemin kurulması gerekmektedir. Etkili bir çevre yönetiminin sağlanabilmesi için öncelikle ilgili taraflarca kolayca ulaşılabilen, saydam, izlenebilen sağlıklı veri tabanının geliştirilmesi zorunludur. Bu yolda AB giriş sürecinde atılması gereken adımlar bir olanak olarak düşünülmelidir. Sağlıklı bir izleme sisteminin oluşturulabilmesi için öncelikle veri kaynakları tanımlanmalı ve verilerin toplanacak olduğu yetkili kurumların sorumlulukları belirlenmelidir. Kurumların bu konudaki altyapı eksiklikleri belirlenmeli, verilerin aynı format altında toplanması sağlanmalı ve değişik kurumlar arasında eşgüdümü sağlayacak bir merkez oluşturulmalıdır. Bu konu ile ilgili olarak üzerinde durulması gereken bir diğer konu da, 1 Mayıs 2003 tarihinde yürürlüğe giren “Türkiye Cumhuriyetinin Avrupa Çevre Ajansı ve Avrupa Bilgi ve Gözlem Ağına Katılımı Anlaşması” çerçevesinde, Avrupa Çevre Ajansı tarafından yürütülen çalışmaların izlenmesi ve bu çalışmalara aktif bir şekilde katılımın sağlanmasıdır.

Etkin Bir Çevresel İzleme, Değerlendirme ve Denetim Sisteminin Kurulması

Çevresel izleme, değerlendirme ve denetlemenin etkin biçimde yapılmasını sağlayacak bir kurumsal düzenlemeye gidilmeli; yeniden yapılanma çalışmalarında dünyadaki başarılı uygulamalar yakından izlenmelidir. Çevresel denetimle ilgili düzenlemelerin uygulanması için teknik ve personel alt yapısının güçlendirilmesi gerekmektedir. Biyolojik çeşitliliğin izlenmesi için GEF II projesi kapsamında çalışmalarını yürüten biyolojik çeşitlilik izleme birimine kurumsal kimlik kazandırılarak devamlılık sağlanmalıdır. Çevresel veriye dayalı karar-destek sisteminin güçlendirilerek, verilerin karar alma sürecinde değerlendirilmesi için bir bağımsız yapılandırılma oluşturulmalı, denetimden sorumlu kamu kurumları akredite edilmelidir.

Çevreyle İlgili Her Türlü Verinin Kayıt Altına Alınması

Ulusal ve uluslararası ihtiyaçların giderilmesi, göstergelerin hesaplanabilmesi ve envanter çalışmalarının yapılabilmesi için çevresel konularla ilgili olarak her türlü veri ve

bilginin kayıt altına alınması son derece önemlidir. Türkiye İstatistik Kurumu yasal düzenlemesi çerçevesinde veri toplama ve sunma konusunda yaşanan çakışma ve karmaşanın büyük ölçüde giderilebileceği düşünülmektedir. Dolayısıyla, aşağıdaki önerilerde bu yeni yapılanmanın getirdiği yasal çerçeve dikkate alınmalıdır. Bu açıdan;

- Atık ve salım envanterlerinin oluşturulması, sürekli güncellenmesi, veritabanına aktarılması ve ilgili mevzuat uyarınca kullanıma sunulması;
- Biyoçeşitlilik alanındaki verilerin sistematik bir şekilde toplanarak, ulusal veritabanına aktarılacak bir yapılanmanın geliştirilerek, hızlandırılması;
- Arazi kullanımı, arazi kullanımı değişikliği ve ormancılık ile ilgili ulusal verilerin derlenmesi ve düzenli olarak güncellenmesi;
- Seragazi salımlarını ve yutaklarca uzaklaştırılmalarını içeren envanterlerin eksiksiz hazırlanması için ilgili kurum ve kuruluşların eşgüdümünde eksik verilerin tamamlanması ve güncellenmesini sağlayacak sistemin oluşturulması;
- Veri güvenilirliği için gerekli idari ve teknik önlemlerin alınması, bu kapsamda personel eğitimi ve model geliştirilmesi gerekmektedir.

Çevresel Veri ve Bilgi Merkezinin Kurulması

Çevre alanında merkezi olarak veri ve bilginin toplanacağı ve yönetileceği bir yapı oluşturulmalıdır. Bu doğrultuda;

- Verilerin ortak veri tabanına aktarılması ve bu veri tabanına erişim hakkı sağlanması konusunda, uluslararası düzenlemeler çerçevesinde yasal altyapının oluşturulması;
- Kurum ve kuruluşlar arası her türlü veri ve bilgi alışverişine olanak sağlayacak, uygulamayı kolaylaştıracak yasal düzenlemelerin yapılması;
- Koruma alanlarının tespiti ve yönetiminde yararlanmak üzere standart envanter yöntemlerinin belirlenmesi, yasal düzenlemelerin yapılması;
- Farklı kuruluşların aynı veriyi üretmesi sonucu, tekrarların oluşmasının engellenmesi ve çelişkilerin giderilmesi;
- Üretilen verilerin modelleme çalışmalarında değerlendirilmesi ve senaryoların oluşturulması gerekmektedir.

5.6. Biyolojik Çeşitlilik ve Koruma Alanları

Biyolojik Çeşitliliğin Korunması

Biyolojik çeşitliliğin ve doğal varlıkların korunması ile ilgili politika ve uygulama kararları uzun vadeli olmalı, kısa süreli amaçlarla değiştirilmemelidir. Biyolojik çeşitliliğin korunması ve koruma alanları konusunda sorumlu kuruluşlar arasında yetki ve görev karmaşasına son verilmeli; bu amaç doğrultusunda yasal düzenlemeler gözden geçirilerek bir bütün olarak yeniden düzenlenmeli; kuralların etkin biçimde uygulanmasını sağlamaya yönelik önlemler alınmalıdır. Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Stratejisi güncellenerek yasal bağlayıcılığa kavuşturulup uygulanmalıdır.

Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi uyarınca; yasal, ekonomik ve kurumsal yapının güçlendirilmesi; bölgesel ve sınırlar aşan konularda işbirliğinin sağlanması; karasal ekosistemlerde ve denizlerde etkin bir şekilde yönetilen ekolojik temsiliyeti olan küresel korunan alanlar ağına dahil olunması gerekmektedir. Tarımsal biyoçeşitliliğin korunması çalışmaları ivedi olarak başlatılmalıdır.

Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Stratejisi ve Eylem Planı'nın güncellenerek yaşama geçirilmesi gerekmektedir. Doğa koruma konusunda çalışan sivil toplum örgütleri desteklenmeli, GEF-II Doğa koruma ve biyolojik çeşitlilik projesi kapsamında hazırlanan STK kapasite geliştirilmesi stratejisi uygulamaya geçirilmelidir.

Koruma Alanları Sınıflandırmasının Yeniden Düzenlenmesi

Koruma alanları sınıflandırması yeniden düzenlenmelidir; bu konuda Dünya Doğa Koruma Birliği (IUCN) statüleri de örnek alınmalıdır. Yöre halkının geçimini sağlarken korunan alanlara olumsuz etkide bulunmamasını sağlamak için çevreye duyarlı turizm, organik tarım gibi alternatif geçim kaynakları geliştirilmeli, bütün ilgili kuruluşların, yerel yönetimlerin ve üniversitelerin koruma etkinliklerine destek vermeleri sağlanmalıdır.

Ulusal Doğa Tarihi Müzesi ve Botanik Bahçelerinin Kurulması

Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte, uygar dünyanın bütün kurumlarının ülkemize kazandırılmış olmasına karşın, ulusal doğa tarihi müzesinin ve botanik bahçelerinin hala kurulmamış olmaları büyük bir eksiklik olarak değerlendirilmektedir. Bu kurumları, biyolojik çeşitliliğin korunması konusunda ulusal ve uluslararası alandaki yükümlülüklerimizin doğurduğu bir gereksinim olarak da algılamak gerekir. Halka doğayı tanıtmaya ve koruma

bilincinin yerleşmesi konusunda önemli işlevler edinen, yok olmakta olan türlerin yetiştirilmesi ve nesillerinin güvence altına alınması konusunda bilimsel çalışmalarının yürütüldüğü yerler olan bu kurumların kurulması için çalışmaların başlatılması gerekmektedir.

Hayvanat Bahçelerinin Kurulması ve İyileştirilmesi

Doğa korumasına önem veren birçok ülkede olduğu gibi, yabanıl hayvanların doğal ortamlarında korunması ve tanıtımı esas alınmalıdır. Var olan “Hayvanat Bahçeleri”, daha çok “Hayvan Bakım Evleri” şeklinde ve ayrı bölümler halinde, yabanıl hayvanların ve evcil sokak hayvanlarının bakımı ve iyileştirilmesi amacıyla değerlendirilmelidir.

Hayvanat bahçelerinin açılması, işletilmesi ve iyileştirilmesini öngören hukuki düzenleme Çevre ve Orman Bakanlığı'nın eşgüdümünde başlatılmalıdır. Bu çalışmada belirlenecek kurallar çerçevesinde Hayvanat Bahçelerinin açılması ve işletilmesi lisansa bağlanmalıdır. Lisansı olmadan açılan veya lisans verilmesini gerektiren şartların ihlal edilmesi durumunda hayvanat bahçesinin tamamı veya lisanssız bölümü kapatılmalı veya daha önce verilmiş çalışma lisansı iptal edilmelidir.

5.7. Su ve Toprak Kaynaklarının Korunması

Su Havzalarının korunması

Su havzalarının (akarsular, göller, sulak alanlar, yeraltı suyu) ekolojik bütünlüğü içinde korunabilmesi ve kaynakların sürdürülebilir bir biçimde kullanılabilmesi için uzun dönemli politikalar uygulanmalıdır.

Koruma ve kullanma dengesini sağlayacak Su Kanunu en kısa zamanda çıkarılmalı, su kaynaklarının korunmasından sorumlu merkezi ve yerel kuruluşlar güçlendirilmelidir.

Toprağın Korunması

Toprak kaynaklarının mümkün olan en iyi şekilde korunması, kullanımı ve sürdürülebilir yönetiminin sağlanması gerekmektedir. Bu amaç doğrultusunda, arazi ve doğal kaynaklarla ilgili planlama, uygulama, değerlendirme, kontrol, izleme ve eşgüdüm mekanizmaları güçlendirilmeli; tarım ve orman arazilerinin amaç dışı kullanımı engellenmeli; ormanlaştırma, yeniden ormanlaştırma, erozyon kontrolü ve çayır/mera ıslahı için gerekli finansman sağlanmalıdır. Toprak kirliliğinin ulusal düzeyde tespiti için envanter çalışması

oluşturulmalı, belirlenen alanların kayıt edilmesi, izlenmesi ve iyileştirme çalışmaları yapılmalıdır.

Bütünleşik Kıyı Alanları Yönetimi ve Deniz Kirliliğinin Önlenmesi

Bütün kıyı alanlarımız için uluslararası yükümlülüklerimiz dikkate alınarak bütünleşik yönetim planları hazırlanarak uygulamaya geçirilmelidir. Acil durumlarda; denizlerin petrol ve diğer zararlı maddelerle kirlenmesine yol açabilecek gemilerden ve kıyı tesislerindeki faaliyetlerden kaynaklanan kirlenme tehlikesini ortadan kaldırmak veya olağanüstü durumlara hazırlıklı olma amacıyla yerel bölgesel ve ulusal acil müdahale planları hazırlanmalıdır.

Turizmi Teşvik Kanunu uygulamaları sonucunda özellikle kıyı bölgelerindeki ekolojik açıdan hassas yöreler, ormanlar ve verimli tarım toprakları önemli zararlara uğramaktadır. Bundan ötürü, yasanın uygulamasında ekolojik değerlerin göz önünde bulundurulması, Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişim Bölgeleri belirlenirken çevre düzeni planlarının esas alınması için Turizmi Teşvik Kanunu'nda yeni bir düzenlemeye gidilmesi gerekmektedir.

5.8. Tehlikeli Atıkların Denetimi

Tehlikeli atıklara ilişkin mevzuat etkili hükümler ve standartlar ortaya koyduğu halde, alınan önlemler kağıt üzerinde kalmakta, uygulama süreci tıkanıklığa uğramaktadır. Tehlikeli atık yönetimi politikasına bütünleşik bir anlayış egemen değildir. Tehlikeli atık konusu, “etkileyen-etkilenen” yönüyle ele alınmalı, karar aşamasından başlayıp izleme aşamasına kadar mevcut olan tüm faaliyetler detaylandırılmalı, bu faaliyetlerin ulusal ve uluslararası tehlikeli atık mevzuatlarına uygunluğu bütünleşik bir yönetim modeline açılım sağlayacak yönde değerlendirilmelidir.

Tehlikeli atık mevzuatında denetim ve yaptırımlar konusunda kamu kurumları arasında yetki geçişmeleri bulunmaktadır. Bu nedenle tehlikeli atık yönetiminin tüm aşamalarının (atıkların oluşumundan bertarafına kadar) etkin bir şekilde kontrol edilebilmesi ve uygun teknolojilerin uygulanabilmesi için konuyla ilgili tüm kurumsal ve yasal yapının gözden geçirilmesi ve kurumsal mekanizmanın ve denetime ilişkin mevzuatın güçlendirilmesi gerekmektedir.

5.9. Zararlı ve Tehlikeli Kimyasalların Denetimi

Çevre ve insan sağlığı için tehlikeli olan kimyasalların özellikleri, tespiti ve etkin yönetiminin sağlanabilmesine yönelik gerekli yasal düzenlemeler tamamlanmalı, yasal düzenlemelerin uygulanabilirliği ile denetimine ilişkin “Piyasa Gözetim ve Denetim Sisteminin” uygulanmasına yönelik kurumsal alt yapı oluşturulmalıdır.

Çevre ve toplumu olumsuz yönde etkileyebilecek düzeyde kaza riski taşıyan sabit tesislerde meydana gelebilecek acil durum halleri için gerekli ön tedbirler alınmalı, ilgili kurum ve kuruluşlarla eşgüdüm sağlanarak kaza sonrası zararı en alt düzeyde tutacak çalışmalar başlatılmalıdır.

Ülkemizde meydana gelebilecek doğal veya suni kazalarda özellikle, tehlikeli kimyasal maddelerin çevreye ve insana verebileceği zararın önceden analizi ve zararın en aza indirilmesi için Acil Durum Merkezi'nin kurularak işlevsel olarak çalıştırılmalıdır.

9 Aralık 1996 tarihinde Avrupa Birliği Konseyi tarafından kabul edilen 96/82/EC sayılı “Tehlikeli Maddelerle İlgili Büyük Kaza Risklerinin Kontrolüne İlişkin Konsey Direktifi”nin (Seveso II) gereksinimine karşılık verecek bir ülke mevzuatımız bulunmamaktadır. Bu nedenle Seveso II Direktifi'nin Mevzuatımıza uyumu amacı ile yeni bir Yönetmeliğin hazırlanması gerekmektedir.

5.10. Biyogüvenlik Politikaları ve Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar

Türkiye’de tarım, çevre ve teknoloji politikalarının bütünleştirilmiş bir anlayışla değerlendirildiği ulusal bir biyogüvenlik politikası oluşturulmalıdır. Bu alandaki AR-GE çalışmaları, teknik altyapı ve uzmanlık altyapısı güçlendirilmelidir. GDO’ların hukukî olmayan yollarla ithalatında ve ekiminde ulusal denetim mekanizmaları kurulmalıdır.

Genetiği Değiştirilmiş Organizmaların (GDO) biyolojik çeşitlilik ve insan sağlığı üzerindeki olası olumsuz etkileri dikkate alınarak, taslak halinde bulunan “Ulusal Biyogüvenlik Kanunu”, günümüzde ulaşılan bilgi ve teknoloji birikimi esas alınarak, Uluslararası mevzuat ve AB müktesebatı kapsamında yeniden değerlendirilmeli, ilgili kurum ve kuruluşların geniş tabanlı katılımı ile uzlaşma sağlanarak en kısa zamanda kanunlaştırılmalıdır.

5.11. İklim Değişikliği

İklim Değişikliği Ulusal Eylem Planının Hazırlanması

Türkiye'nin kalkınma çabalarını engellemeden, BM/İDÇS'ye taraf olmasından doğan yükümlülükleri, AB'ye uyum gerekleri ve dış ticarete rekabet engelleri gibi gelecekte karşılaşılabilecek güçlükleri önleme kapsamında, sera gazı salımlarını kontrol etmeye ve/ya da azaltmaya, karbon tutucu yutakları koruma ve çoğaltmaya ve iklim değişikliğinin zararlı etkilerine karşı uygun uyum önlemlerini almaya yönelik bir Ulusal Eylem Planının hazırlanması, kabul edilmesi, uygulamaya konması ve düzenli aralıklarla güncellenmesi gerekmektedir. Eylem Planı, enerji, ulaştırma, tarım, ormancılık, konut, sanayi, ticaret, atık vb. sektörleri kapsamlı ve ilgili tüm kamu kurumları, üniversiteler, özel sektör ve gönüllü kuruluşların katılımı ile oluşturulmalıdır. İklim değişikliği konularının tüm sektörel planlama süreçleriyle bütünleştirilmesine özen gösterilmelidir.

Ulusal Sera Gazı Salım Envanter Sisteminin Oluşturulması

BM/İDÇS yükümlülükleri ve AB çevre mevzuatı ile uyumlaştırma çerçevesinde Türkiye'nin sera gazı salımlarını ve yutaklarca uzaklaştırılmalarını içeren ulusal envanterini hazırlaması ve her yıl güncelleştirmesi gerekmektedir. Ulusal envanterler, CO₂ ve diğer sera gazı salımları ile yutaklarca uzaklaştırılmaları ve bunlara ilişkin projeksiyonları içermelidir. Türkiye'nin sera gazı salım envanterleri, bazı verilerin bulunmaması nedeniyle, İDÇS ortak bildirim formatına uygun şekilde eksiksiz olarak hesaplanamamaktadır. Yine, yutaklarla ilgili hesaplamaların yapılabilmesi için gereksinim duyulan arazi kullanımı, arazi kullanımı değişikliği ve ormancılıkla ilgili sağlıklı ve yeterli veriler bulunmamaktadır. Bu verilerin derlenmesi ve düzenli olarak güncellenmesi gerekmektedir. Bu nedenle, sera gazı salımlarını ve yutaklarca uzaklaştırılmalarını içeren envanter çalışmalarında karşılaşılan güçlüklerin ve eksikliklerin giderilmesi için ilgili kurum ve kuruluşların eşgüdümünde eksik verilerin tamamlanması ve düzenli olarak güncellenmesini sağlayacak bir sistem oluşturulmalıdır.

Yenilenebilir Enerji Kullanımının ve Enerji Verimliliğinin Artırılması, Temiz Üretimin Desteklenmesi

Türkiye'nin sera gazı salımlarını azaltma seçenekleri arasında, enerji tasarrufu ve enerjinin verimli kullanımı etkinlikleri ve çalışmaları; yeni ve yenilenebilir enerji kaynakları ve teknolojileri; temiz üretim teknolojilerinin kullanımı ve geliştirilmesi öne çıkmaktadır. Bu

seçenekler kapsamında, strateji belirleme, eğitim, araştırma-geliştirme projeleri dahil olmak üzere, teknoloji yenileme, yatırım vb. projelerin hızlı bir biçimde hayata geçirilmesi; yeni projelerin yapılması; söz konusu projelere devlet desteğinin sağlanması; özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının işbirliğinde finans mekanizmaları ve modellerinin geliştirilmesi (düşük faizli krediler, teşvikler, hibelerin kredilendirilmesi, vb.); destek programları ve fonların oluşturulması gerekmektedir.

Karbon Tutucu Yutak Alanlarının Korunması ve Geliştirilmesi

Türkiye'ye özgü doğal özellikleri ve yapısıyla toprağı koruması gereken ormanlar, yangın ve kaçak kesim sonucu vasfını önemli ölçüde yitirmiş ve meralar aşırı otlatma ve tarla açmaları nedeniyle korunmasız hale gelmiştir. Ayrıca bu alanlar, orman niteliğini kaybettiğı gerekçesiyle, bazı yasal düzenlemelerle orman sınırı dışına çıkarılmakta ve böylece ormansızlaştırma yaratılmaktadır. Ormanların birer karbon yutağı olduğu dikkate alınarak, sürdürülebilir tarım ve ormancılık ilkeleri uygulanmalı, tarım ve orman arazilerinin amaç dışı kullanımı engellenmeli ve ormanlaştırma, yeniden ormanlaştırma, erozyon kontrolü ve çayır/mera ıslahı için gerekli finansman sağlanmalıdır.

Karbon yutağı olması açısından ormanlar kadar büyük önem taşıyan sulak alanların, yeni yerleşim yerlerinin açılması, hava kirliliğinin artması, buralara yabancı türlerin atılması, tarım alanı kazanmak ve sıtmayla mücadele amaçlı (kurutma) drenaj çalışmalarının yapılması sonucunda yaşam döngüsünün bozulduğu bilinmektedir. Bozulan sulak alanlardan hidrolojik olarak rehabilitasyonu mümkün olanlar çalışmalar kamu kurum ve kuruluşlarının eşgüdümünde sivil toplum örgütleri ve üniversiteler ile ortak yürütülmeli; gerekli finansman ayrılmalıdır.

İklim Değişikliği Koordinasyon Kurulu'nun Güçlendirilmesi

Türkiye'de iklim değişikliği konusunda sürdürülen bilimsel ve teknik çalışmaların yanı sıra ulusal çalışmaların daha etkin bir şekilde yürütülmesi, eşgüdümün sağlanması, strateji belirlenmesi ve kararların bir uzlaşmaya dayanarak alınması amacıyla ilgili kurum ve kuruluşların üst düzey temsilcilerinden oluşturulan İklim Değişikliği Koordinasyon Kurulu (İDKK) kurumsal yapısındaki eksiklikler nedeni ile etkin bir şekilde çalışmamaktadır. Bu yüzden, İDKK'nın yapısı ve işleyişi güçlendirilmeli ve kurumsallaşmalıdır. İş dünyası, araştırma kurumları, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşlarının iklim değişikliği ile ilgili

ulusal ve uluslararası sürece katılımları sağlanmalıdır. İDKK bünyesinde özerk bir Bilimsel Danışma Kurulu oluşturulmalıdır.

Ulaştırma Sektöründe Politika Değişikliğine Gidilmesi

Türkiye'de ulaştırma sektörünün altyapısı karayolu ağırlıklıdır. Karayolunun, yolcu taşımacılığında %96, yük taşımacılığında ise %89 gibi önemli bir payı bulunmaktadır. Karayolu taşımacılığı hacmindeki büyümeye koşut olarak artan karayolu yakıt tüketimi sonucunda ulaştırmadan kaynaklanan CO₂ salımları da artmaktadır. Türkiye'de yakıt tüketiminden kaynaklanan CO₂ salımlarının 1990-2020 dönemi için projeksiyon değerlerinin sektörel dağılımı, ulaştırma sektöründen kaynaklanan salımların giderek artacağını göstermektedir. Ulaşımın enerji verimliliğini sağlamak ve ulaştırma sektöründen kaynaklanan sera gazı salımlarını sınırlandırmak ya da azaltmak için sürdürülebilir bir ulaştırma sistemi benimsenmelidir. Ulaştırma sistemi, motorlu taşıtların daha az yakıt tüketmelerini sağlayacak biçimde düzenlenmelidir; buna koşut olarak, kent içinde raylı toplu taşımacılık, şehirlerarası yük ve yolcu taşımacılığında ise birim taşıma başına daha düşük enerji tüketen demiryolları ve denizyollarının kullanımı yaygınlaştırılmalıdır.

Kyoto Protokolü için Hazırlık Yapılması

Türkiye, Kyoto Protokolü'ne taraf değildir ve bir süre daha gündemine almayı düşünmemektedir. Bununla birlikte, AB'ye üyelik sürecinde, başta enerji sektöründe olmak üzere, Türkiye'nin Protokol'e taraf olması öncelikli koşul olarak öne sürülmektedir. Türkiye, AB'ye üye ve aday ülkeler içinde, KP'ye taraf olmayan tek ülke konumundadır ve İlerleme Raporlarında Türkiye'nin KP karşısındaki durumu vurgulanmaktadır. Bu nedenle, konunun gelecekte daha yoğun bir şekilde gündeme geleceği göz önünde bulundurularak, Türkiye'nin BM/İDÇS kapsamında, kendisini diğer Ek-1 Taraflarından farklı kılan özel koşullarını ortaya koyacak ilk Ulusal Bildirimini hazırlanması tamamlandıktan sonra, KP'nin ilk yükümlülük dönemi (2008-2012) ve sonrası (2012 sonrası) için, AB üyeliğini ve esneklik düzeneklerinin (Salım Ticareti, Temiz Kalkınma Düzenegi ve Ortak Yürütme) kullanımı da içerecek şekilde Türkiye'nin durumunu değerlendirmeye ve tutumunu belirlemeye yönelik çeşitli senaryo çalışmaları yapılmalıdır.

5.12. Çevre Yönetiminin Finansmanı

Finansman ve Yatırım Eksikliği

Çevresel politikaların ve planların etkin biçimde uygulamaya geçirilmesi için, finansman yetersizliklerinin giderilerek altyapı ve diğer sektörlerin ihtiyaç duyduğu çevre ile ilgili yatırımların üretimden tüketime tüm süreçlerde gerçekleştirilmesi temel strateji olarak belirlenmelidir. Sürdürülebilir kalkınma amacıyla istikrarlı bir ortamda büyümenin sağlanması, ekonomik rekabet gücünün artırılması ve çevre yönetiminin etkin ve verimli bir biçimde çalışması için tutarlı ve rasyonel bir çevre finansman politikasının oluşturulması gerekmektedir. Bu doğrultuda, iç ve dış kaynakların etkin kullanılması için planlamaya gidilmeli, yatırım öncelikleri sağlıklı belirlenmelidir. Karşılaşılan finansman sorunlarını çözmeye aşağıdaki politikalar izlenmelidir:

- Çevre finansman mekanizma ve modelleri geliştirilmelidir. (düşük faizli krediler, teşvikler, hibelerin kredilendirilmesi vb.)
- Çevre koruma projeleri fizibilite çalışmalarında sosyal fayda-maliyet hesapları dikkate alınmalıdır.
- Yatırım projelerinin hazırlanmasında ekonomik ve sosyal analize çevresel maliyetler de hesaplanarak dahil edilmelidir.
- Çevre maliyetleri üretimden tüketime her aşamada muhasebeleştirilmelidir.
- Doğal kaynakların milli gelir hesabına dahil edilmesi ile ilgili ön çalışmalar yapılmalıdır.
- İç kaynağın artırılması amacıyla çevre katkı payları çağdaş çevre finansman politikaları doğrultusunda yeniden düzenlenmelidir.
- Çok taraflı uluslararası kuruluşlar ve ikili anlaşmalar çerçevesinde sağlanan çevre ile ilgili tüm dış finansman kaynaklarının (hibe ve/veya kredi) verimli kullanılması ve tekrarların önlenmesi amacıyla kaynağın eşgüdümünün tek bir kurum tarafından (Hazine Müsteşarlığı) yürütülmesi için gerekli düzenlemeler yapılmalıdır.
- Dış kaynaklı hibe ve kredilerin zamanında kullanılması amacıyla ulusal katkı için bütçede gerekli ödeneğin tahsisindeki sorunlar çözülmelidir.
- Çevre ile ilgili kurum ve kuruluşların uluslararası standartlarda proje hazırlama, geliştirme ve uygulama kapasitesi artırılmalıdır.
- Maliye Bakanlığı tarafından her yıl çeşitli kurumlar aracılığı ile yerel yönetimlere destek için verilen çevreye yönelik mali kaynağın; proje bazlı ve önceliklendirme

kriterlerine uygun olarak kullanılmasını sağlamak amacıyla gerekli yasal ve kurumsal düzenlemeler yapılmalıdır.

- Yerel yönetimler tarafından çevre için toplanan kaynağın (katkı payları, harç, ceza vb.) bu alanda kullanılması amacıyla denetim mekanizmalarının güçlendirilmesi için yasal düzenlemeye gidilmelidir.
- Yerel yönetimler başta olmak üzere ilgili kurum ve kuruluşlara proje hazırlama ve yönetim kapasitesinin geliştirilmesi eğitimi verilmelidir.
- İller Bankası, kentsel çevre altyapı projeleri için yatırım bankacılığı yapabilecek şekilde yeni bir kurumsal yapıya kavuşturulmalıdır.
- Kamu-özel kesimin ortak menfaatleri doğrultusunda, özel sektörün çevre sektörünün hangi alanlarına (üretim, teknoloji, işletme, altyapı vb) yatırım yapması gerektiğine dair çalışmalar yapılmalıdır.
- Düşük faizli krediler, teşvikler, hibelerin kredilendirilmesi vb yoluyla özel sektörün çevre sanayine yatırım yapması sağlanmalıdır.
- Özel sektör, kentsel çevre altyapı hizmetlerinin sunumuna yap-işlet vb. mekanizmalar yoluyla katılım için özendirilmelidir.
- Özel sektör, çevresel yatırımlarında, bölgesel kalkınma programları çerçevesinde yatırım kolaylıklarından faydalandırılmalıdır.
- AB uyum sürecinde uygulaması idari, teknik ve personel açısından güçlük içeren direktifler belirlenip önceliklendirilerek gerekli finansman ihtiyacı belirlenmeli, uygun yapılanma gerçekleştirilmelidir.

5.13. Çevresel Altyapı Tesisleri Yönetimi ve İşletme Sorunları

Türkiye’de çevre koruma tesisleri ve işletme sorunları hakkında yapılabilecek ilk değerlendirme, “bu konuda mevzuatın yeterli olduğu, sorunların daha çok uygulamadan kaynaklandığı” biçiminde olacaktır. Bundan dolayı öncelikli olarak uygulamada etkinleşme ve yaygınlaşmanın sağlanması ve AB uyum sürecinde düzenlemelerin sürdürülmesi gerekmektedir. Çevre Koruma Tesisleri Yönetimi ve İşletme Sorunları konusunda izlenebilecek politikalar şöyle sıralanabilir:

- Yetkili kurumlar arasında eşgüdüm sağlanarak uygulamada işbirliğine geçilmelidir.
- Çevre koruma tesisleri gerekli tüm yerlerde kurulmalı ve uygun olarak işletilmelidir.

- Belediyelerdeki çevre koruma tesislerinde yetkin teknik eleman yetersizliğinin giderilmesi, çevre koruma tesislerinin etkin işletilmesinde meslek içi eğitim konusunda ilgili kurum/kuruluşların eşgüdümü sağlanarak teknik eğitim çalışmalarının başlatılması gerekmektedir.
- Teknik ve yönetsel açıdan denetim mekanizmaları etkinleştirilmelidir.
- Bölgesel katı atık yönetim modellerinin geliştirilmeli; tehlikeli atıkların yönetimi için bölge çapında tesisler kurulmalıdır. Bölgesel atık yönetiminde, sosyal ve ekonomik göstergeler göz önüne alınmalıdır.
- Düzenli depolama alanları yapımına öncelik verilmeli, mevcut vahşi depolama alanlarında iyileştirme çalışmaları yapılmalıdır.
- Çevre koruma tesislerin işletilmesinde birlik modelleri teşvik edilmelidir.
- Özel sektör, toplu atık su arıtma tesislerinin yapılması için teşvik edilmelidir.
- Çevre koruma tesislerini projelendirme aşamasında, fizibilitelerde, yatırım maliyetlerinin yanında işletme sermayesi ile katı atıklar için kapatma maliyetleri de dikkate alınmalıdır.
- Limanlarda gemilerin normal faaliyetlerinden kaynaklanan atıkları düzenli toplamak ve bertaraf etmek amacıyla atık kabul tesisleri kurulmalıdır.
- Büyükşehir belediyelerinden başlayarak, mevcut tesisler dikkate alınarak ihtiyaç duyulan çevre koruma tesisleri yapılmalıdır.
- Atık yönetimine ilişkin yatırım programlarının finansmanı için önceden planlama yapılmalı, bu programlar için yapılan harcamaların eşgüdümü sağlanmalı, atık yönetiminin iyileştirilmesi için kullanılacak kaynaklar araştırılmalıdır.
- Atık yönetiminde, finansman kaynaklarına ulaşamayan küçük ve mali açıdan zayıf belediyelerin, atık yatırımlarında finansmanlarına uygun ve ekonomik olabilecek teknolojiler seçmeleri sağlanmalıdır.
- Atık yönetimi konusunda yurt dışı finansman ile yatırım yapacak belediyelerin proje aşamasında diğer kuruluşlar yanında Çevre ve Orman Bakanlığından da onay almaları sırasında Türkiye koşullarına teknik ve maliyet açısından uygunluğu dikkate alınmalıdır.
- Çevre koruma tesislerinin sağlıklı ve verimli işletilmesi için enerji ile diğer girdi maliyetlerinin azaltılması amacıyla teşvik ve destek sağlanmalıdır.

- Katı Atık Yönetmeliğinde yer alan hükümler kapsamında vahşi depolama alanları iyileştirilerek halen mevcut yönerge teknik açıdan detaylandırılarak yaptırım gücü artırılmalıdır.
- Katı atık depolama alanlarında çalışanların sağlık riskleri göz önüne alınarak belli aralıklarla yerel yönetimlerce sağlık kontrollerinin yapılması sağlanmalıdır.
- Planlanan işletim modeli, işletim aşaması ile tesis ömrünün tamamlanması sonrasında içeren “İşletme El Kitabı” hazırlanmalı ve bu belgenin bilgilendirme amacıyla aktif olarak kullanılabilirliği sağlanmalıdır. Bu el kitabında güvenlik eğitim programları da ayrıntılı olarak yer almalıdır.

6. Sonuç ve Genel Değerlendirme

6.1. Temel Amaç ve Politikaları ile Öncelik ve Tedbirlerin Gelişme Eksenleri Bazında Tasnifi

	İstikrarlı Bir Ortamda Sürdürülebilir Büyümenin Sağlanması	Ekonomide Rekabet Gücünün Artırılması	İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi	Sosyal İçermenin Güçlendirilmesi	Bölgesel Gelişmişlik Farklılıklarının Azaltılması	Kamuda İyi Yönetişim Yaygınlaştırılması	Fiziki Altyapının İyileştirilmesi
Çevre Politikası ve Yönetimi Stratejik Amaç: Gelecek kuşakların ihtiyaçlarını gözeterek, doğal kaynakların koruma/kullanma koşullarının belirlenmesi ve bu kaynaklara herkesin adil ve sağlıklı ulaşımını sağlayacak çevre yönetiminin kurulması.	Sürdürülebilir gelişme, gelecek kuşakların ihtiyaçlarının gözetildiği, koruma/kullanma dengesinin sağlandığı bir ortamda sağlanabilecektir.	Sürdürülebilir gelişmeyi sağlayacak bir çevre yönetiminin kurulması aynı zamanda AB ve dünya pazarlarında rekabet gücümüzü artıracaktır.			Koruma/kullanma dengesini gözetilen bir çevre yönetiminin sağlanması, doğal kaynaklardan yararlanmada bölgeler arasındaki farklılıkları azaltabilecektir.	Saydam, katılımcı ve güçlü bir çevre yönetim sisteminin kurulması, kamuda iyi yönetişimin yaygınlaştırılması amacıyla yöneliktir.	Etkin bir çevre yönetiminin kurulması ve yaşam düzeyinin yükseltilmesi ancak fiziksel altyapının iyileştirilmesiyle mümkün olabilecektir.
Çevre yönetimi alanında daha etkin bir sistemin oluşturulması için mevcut kurumsal yapının gözden geçirilerek yeniden düzenlenmesi.	X	X			X	X	X
Uluslararası yükümlülükler çerçevesinde eylem planlarının hazırlanması ve etkin bir şekilde uygulanması.						X	X
Çevre kalitesinin geliştirilmesi için katılımcılığı ve saydamlığı esas alan teşvik edici politikaların oluşturulması ve uygulanması.			X	X		X	
Çevre korumacı politikalarda sektörel bütünlüğe çözümlere ve dayanışmaya özen gösterilmesi.	X	X				X	
Yasal düzenlemelerin etkin biçimde yaşama geçirilmesi ve uygulamada saydamlığın sağlanması						X	
Yerel yönetimler arasında işbirliği ve eşgüdümün sağlanması.					X	X	

	İstikrarlı Bir Ortamda Sürdürülebilir Büyümenin Sağlanması	Ekonomide Rekabet Gücünün Artırılması	İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi	Sosyal İçermenin Güçlendirilmesi	Bölgesel Gelişmişlik Farklılıklarının Azaltılması	Kamuda İyi Yönetişim Yaygınlaştırılması	Fiziki Altyapının İyileştirilmesi
Doğal zenginliklere koruma-kullanma dengesi içinde sahip çıkılması ve bu amaçla yerel kapasitelerin güçlendirilmesi.	X	X			X	X	
Yeni teknolojik gelişmelerin çevre sorunlarının ortadan kaldırılması ve azaltılmasında kullanılmasının sağlanması ve bu yöndeki stratejilerin teşvik edilmesine ilişkin tedbirlerin alınması.	X	X					X
Yenilenebilir enerji kullanımının ve enerji verimliliğinin artırılması, temiz üretimin desteklenmesi.	X	X					X
Üretimden tüketime kadar etkin bir çevre yönetimi için uluslararası standartlarda, çevre teknolojilerini üreten yerli sanayinin desteklenmesi.	X	X	X				X
Çevre yönetimi konusunda ilgili ve sorumlu kuruluşların, merkez ve taşra teşkilatları ile yerel yönetimlerin çevre bilimi ve teknolojisi konusunda eğitim almış yönetici ve teknik eleman eksikliğinin giderilmesi.			X				
Kıyı güvenliği ile ilgili, bütünleşik kıyı yönetiminin kurumsal altyapısının oluşturulması.					X	X	X
Çevre alanındaki mevzuat karmaşasının giderilmesi.							
Çevre alanındaki yargı kararlarının uygulanmasında ve yaptırımlarda kamu disiplininin sağlanması.							
İstisna muafiyet ve aflarla yasal düzenlemelerdeki sürekliliğin ve bütünlüğün bozulmamasına özen gösterilmesi.							

	İstikrarlı Bir Ortamda Sürdürülebilir Büyümenin Sağlanması	Ekonomide Rekabet Gücünün Artırılması	İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi	Sosyal İçermenin Güçlendirilmesi	Bölgesel Gelişmişlik Farklılıklarının Azaltılması	Kamuda İyi Yönetişim Yaygınlaştırılması	Fiziki Altyapının İyileştirilmesi
Çevre konulu yasal düzenlemelerde merkez-yerel arasındaki mali ilişkilere ilişkin oranların yerel yönetimler lehine düzenlenmesi.					X		
AB çevre mevzuatının ulusal mevzuata uyarlama ve uygulama takvimi hazırlanırken sanayi, ticaret, eğitim ve istihdam gibi alanlarda iyileştirme için gerekli kaynak ve zaman ihtiyacının belirlenmesinde ve ülke yararlarının göz önünde bulundurulması.	X	X	X				
GDO'ların üretim ve kullanımını düzenlemeye yönelik yasal sürecin hızlandırılarak tamamlanması.	X	X					
Koruma alanları sınıflandırmasının yeniden düzenlenmesi.							
Kyoto Protokolü için hazırlık yapılması.	X	X					X
Koruma ve kullanma dengesini sağlayacak Su Kanunu'nun en kısa zamanda çıkarılması.							
Çevresel altyapı sektöründe görev ve yatırım yapan kurum ve kuruluşları arasında eşgüdümün sağlanması, kurumlar arasındaki yetki karmaşasının giderilmesi.	X	X					X
Arazi ve doğal kaynaklarla ilgili planlama, uygulama, değerlendirme, denetim ve eşgüdüm mekanizmalarının güçlendirilmesi.	X	X				X	
Çevresel izleme, değerlendirme ve denetlemeyi yapabilecek kurumsal düzenlemeye gidilmesi.						X	

	İstikrarlı Bir Ortamda Sürdürülebilir Büyümenin Sağlanması	Ekonomide Rekabet Gücünün Artırılması	İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi	Sosyal İçermenin Güçlendirilmesi	Bölgesel Gelişmişlik Farklılıklarının Azaltılması	Kamuda İyi Yönetişim Yaygınlaştırılması	Fiziki Altyapının İyileştirilmesi
Ulusal Doğa Tarihi Müzesi ve Botanik Bahçelerinin kurulması.			X				
Üniversiteler ve TÜBİTAK bünyesinde çevre konusunda, uluslararası kurumlarla işbirliği içerisinde, yeni AR-GE ve teknoloji merkezlerinin açılması.			X				
İklim Değişikliği Koordinasyon Kurulu yapısının etkinleştirilmesi ve bünyesinde Bilimsel Danışma Kurulu'nun oluşturulması.						X	
Su kaynaklarının korunmasından sorumlu merkezi ve yerel kuruluşların güçlendirilmesi.	X	X				X	
Toprak kaynaklarının mümkün olan en iyi şekilde korunması, kullanımı ve sürdürülebilir yönetiminin sağlanması.	X	X					
Tarım ve orman arazilerinin amaç dışı kullanımının engellenmesi.	X	X					
Tehlikeli atıkların, zararlı ve tehlikeli kimyasalların etkin biçimde denetlenmesi.	X	X					
Yenilenebilir enerji kaynaklarına öncelik verilmesi, ülke potansiyelinin araştırılması ve uygun olan yerlerde uygulamaya geçilmesi, bu amaçla ilgili kurumlarca gereken teşviğin sağlanması.	X	X	X				X
Eski ve kirlenici yoğun teknolojilerin ülkeye girişinin önlenmesi.							
Yerli fosil yakıtlara dayalı enerji üretiminde verimliliği artırıcı, salınım ve sera gazlarını azaltıcı teknolojilerin öncelikli olarak geliştirilmesi.	X	X					X

	İstikrarlı Bir Ortamda Sürdürülebilir Büyümenin Sağlanması	Ekonomide Rekabet Gücünün Artırılması	İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi	Sosyal İçermenin Güçlendirilmesi	Bölgesel Gelişmişlik Farklılıklarının Azaltılması	Kamuda İyi Yönetişim Yaygınlaştırılması	Fiziki Altyapının İyileştirilmesi
Yurt içi ulaşımda demiryolu ve deniz yolu taşımacılığının yaygınlaştırılması.	X	X					
Ormanlaştırma, yeniden ormanlaştırma, erozyon kontrolü ve çayır/mera ıslahı için gerekli finansmanın sağlanması.							
Karbon tutucu yutak alanlarının korunması ve geliştirilmesi.							
ISO 14000 ve EMAS gibi çevre yönetim sistemlerinin yaygınlaştırılması.	X	X					
Kamusal karar alma ve planlama süreci, Kamu-Özel Sektör-STK ilişkisi Stratejik Amaç: Ulusal, uluslararası yükümlülükler ve bilimsel veriler dikkate alınarak, uzmanlarca ülke genelinde hazırlanacak olan çevre düzeni planları, ulusal, bölgesel ve alt ölçekli planlar ile uyumlu olacaktır ve karar alma sürecinde sürdürülebilir kalkınma ilkesi çerçevesinde kamu, özel sektör ve STK'ların birlikteliği sağlanacaktır.	Planlama sürecine çevre boyutunun dahil edilmesi sürdürülebilir bir gelişmeyi sağlayacaktır.					Etkin bir çevre yönetimi ilgili bütün paydaşların yönetim sürecine katılmalarıyla mümkün olabilecektir.	
Ekonomik ve sosyal kararlar alınırken çevresel değerlerin göz önünde bulundurulması.	X	X					
Plan ve projeler hazırlanırken ekolojik verilerin dikkate alınması.	X	X					
Ülke genelinde arazi kullanım planları da dahil olmak üzere tüm plan ve programlarda, "Stratejik Çevresel Değerlendirme"nin yapılabilmesi için gerekli hazırlıkların oluşturulması.							

	İstikrarlı Bir Ortamda Sürdürülebilir Büyümenin Sağlanması	Ekonomide Rekabet Gücünün Artırılması	İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi	Sosyal İçermenin Güçlendirilmesi	Bölgesel Gelişmişlik Farklılıklarının Azaltılması	Kamuda İyi Yönetişim Yaygınlaştırılması	Fiziki Altyapının İyileştirilmesi
Aynı konuda birden fazla otoritenin yetkilendirilmesinin önlenmesi.							
Doğal varlıkların korunması ile ilgili politika ve uygulama kararlarının uzun vadeli olması ve kısa süreli amaçlarla değiştirilmemesi (af çıkarılmaması).							
Kamu kararlarına temel olan politikaların kamuoyu ile paylaşılması ve kamuoyunun sürekli bilgilendirilmesi.						X	
Çevre ile ilgili yasaların yapımında katılımın sağlanması.				X		X	
Karar vericilere, uygulayıcılara ve diğer tüm paydaşlara çevre ve çevre sağlığı eğitim ve öğretiminin verilmesi (yaygın, örgün, teknik ve mesleki eğitim, medya yolu ile), böylece çevre bilincinin her kesimde oluşumunun sağlanması.			X			X	
Dünyada ve bölgemizdeki çevre politikalarını oluşturan kararlara ülkemizin aktif katılımının sağlanması.							
Sağlık personelinin çevre sağlığı konusunda bilgi donanımının artırılması ve çevre-sağlık etkileri konusunda çalışmaların özendirilmesi.			X				
Çevre ile ilgili karar alma süreçlerine özel sektör-STK ve halkın aktif katılımının sağlanması.			X	X		X	
Çevre bilincinin yerleşmesi ve güç kazanması için normatif alanda ihtiyaç duyulan gerekli yasal-kurumsal düzenlemelerin yapılması.			X				

	İstikrarlı Bir Ortamda Sürdürülebilir Büyümenin Sağlanması	Ekonomide Rekabet Gücünün Artırılması	İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi	Sosyal İçermenin Güçlendirilmesi	Bölgesel Gelişmişlik Farklılıklarının Azaltılması	Kamuda İyi Yönetişim Yaygınlaştırılması	Fiziki Altyapının İyileştirilmesi
Çevre eğitiminin aile içi eğitimden başlayarak eğitimin tüm kademelerinde ve hizmet içi eğitimde yer almasının sağlanması, eğitimin yaşam boyu eğitim haline gelmesi.			X				
Kamusal ve özel işletmelerin çevreye uygunluk açısından aynı ilkeler doğrultusunda denetlenmesi ve yaptırımların uygulanması.							
Yerel kararların alınmasında mahalli çevre kurullarının güçlendirilmesi.						X	
Çevresel zararlardan korunmak için BM Binyıl Kalkınma Hedefleri'nin dikkate alınması.							
Avrupa Birliği uyum çalışmaları çerçevesinde, çevre ile ilgili standartlara geçiş sürecinin belirlenmesi için mevcut sektörel ve teknolojik durumun esas alınması.	X	X					
Stratejik Çevresel Değerlendirme Yönetmeliği'nin çıkarılması.							
Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişim Bölgeleri belirlenirken çevre düzeni planlarının esas alınması için Turizmi Teşvik Kanunu'nda düzenlemeye gidilmesi.							
Çevre ve Orman Bakanı'nın, Yüksek Planlama Kurulu'nun daimi üyesi olması.						X	
Kamu yönetiminin yeniden yapılandırılması ile ilgili mevzuatta, Çevre ve Orman Bakanlığı taşra teşkilatının görevlerini destekleyecek birimlerin oluşturulması şeklinde düzenlenmeye gidilmesi.						X	

	İstikrarlı Bir Ortamda Sürdürülebilir Büyümenin Sağlanması	Ekonomide Rekabet Gücünün Artırılması	İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi	Sosyal İçerimin Güçlendirilmesi	Bölgesel Gelişmişlik Farklılıklarının Azaltılması	Kamuda İyi Yönetişim Yaygınlaştırılması	Fiziki Altyapının İyileştirilmesi
Yüksek Çevre Kurulu başta olmak üzere çevre ile ilgili sürekli kurulların aktif ve etkin olmasının sağlanması.						X	
Çevresel Bilgiye Erişim ve Çevre Veri Tabanı Stratejik Amaç: Çevresel konularla ilgili her türlü verinin kaynağında kayıt altına alınması için gerekli düzenlemelerin yapılması ve belirlenmiş zaman aralıklarında veri tabanına düzenli ve sürekli aktarım sağlayacak bir sistemin kurulması.	Sürdürülebilir bir gelişmeyi sağlamak amacıyla koruma-kullanma dengesini takip edebilmek için çevresel veri tabanına ihtiyaç bulunmaktadır.	AB ve dünya pazarlarında güçlü bir yer edinebilmek için gereken çevresel standartlara erişmede, çevresel bilgiye erişim ve çevre veri tabanı önemli bir yere sahip olacaktır.				Çevresel bilgiye erişimin kolaylaştırılması ve etkin bir çevre veri sisteminin kurulması, yönetimin saydamlaştırılması yolunda önemli bir adım olacaktır.	
İlgili taraflarca kolayca ulaşılabilen, saydam, izlenebilen sağlıklı veri tabanının geliştirilmesi.	X	X				X	
Ulusal ve uluslararası ihtiyaçların giderilmesi, göstergelerin hesaplanabilmesi ve envanter çalışmalarının yapılabilmesi için çevresel konularla ilgili olarak her türlü veri ve bilginin kayıt altına alınması.	X	X				X	
Çevresel veri tabanının güçlendirilmesi ve bu amaçla üniversitelerin araştırmalarının, araştırma merkezleri ve enstitülerin çalışmalarının kamu-özel ve sivil ortaklığında desteklenmesi.			X			X	
Çevresel bilgiye erişimin yasal-kurumsal altyapısının oluşturulması						X	

	İstikrarlı Bir Ortamda Sürdürülebilir Büyümenin Sağlanması	Ekonomide Rekabet Gücünün Artırılması	İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi	Sosyal İçermenin Güçlendirilmesi	Bölgesel Gelişmişlik Farklılıklarının Azaltılması	Kamuda İyi Yönetişim Yaygınlaştırılması	Fiziki Altyapının İyileştirilmesi
Atık ve salım envanterlerinin oluşturulması, sürekli güncellenmesi, veritabanına aktarılması ve ilgili mevzuat uyarınca kullanıma sunulması.						X	
Biyçeşitlilik alanındaki verilerin sistematik bir şekilde toplanarak, ulusal veri tabanına aktarılacak bir yapılmaya gidilmesi.						X	
Arazi kullanımı, arazi kullanımı değişikliği ve ormancılık ile ilgili ulusal verilerin derlenmesi ve düzenli olarak güncellenmesi.						X	
Çevre ile ilgili mevzuata ilişkin bilgilere erişimin sağlanması ve bu amaçla eğitim programlarının geliştirilmesi.			X			X	
Verilerin ortak veri tabanına aktarılması ve bu veri tabanına erişim hakkı sağlanması konusunda, uluslararası düzenlemeler çerçevesinde yasal altyapının oluşturulması.						X	
Kurum ve kuruluşlar arası her türlü veri ve bilgi alışverişine olanak sağlayacak, uygulamayı kolaylaştıracak yasal düzenlemelerin yapılması.						X	
Koruma alanlarının tespiti ve yönetiminde yararlanmak üzere standart envanter yöntemlerinin belirlenmesi, yasal düzenlemelerin yapılması.						X	
Çevresel Bilgiye Erişim Kanunu ile ilgili kurumsal alt yapının oluşturulması.						X	

	İstikrarlı Bir Ortamda Sürdürülebilir Büyümenin Sağlanması	Ekonomide Rekabet Gücünün Artırılması	İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi	Sosyal İçermenin Güçlendirilmesi	Bölgesel Gelişmişlik Farklılıklarının Azaltılması	Kamuda İyi Yönetişim Yaygınlaştırılması	Fiziki Altyapının İyileştirilmesi
Çevre alanında merkezi olarak veri ve bilginin toplanacağı ve yönetileceği bir yapının oluşturulması.						X	
Veri güvenilirliği için gerekli idari ve teknik önlemlerin alınması.						X	
Farklı kuruluşların aynı veriyi üretmesi sonucu, tekrarların oluşmasının engellenmesi ve çelişkilerin giderilmesi.						X	
Üretilen verilerin modelleme çalışmalarında değerlendirilmesi ve senaryoların oluşturulması.							
<p>Çevre Yönetiminin Finansmanı</p> <p>Srtejik Amaç: Türkiye’de çevre finansman yetersizliklerinin giderilerek altyapı ve diğer sektörlerin ihtiyaç duyduğu çevre ile ilgili yatırımların üretimden tüketime tüm süreçlerde gerçekleşmesi.</p>	Çevre yönetiminin finansmanının güçlendirilmesi, çevresel yatırımların hızlanması ve rekabet gücünün artırılmasıyla ekonomik büyümeye katkı sağlayacaktır.	Çevre yönetiminin finansman gereksiniminin karşılanması, çevresel koşulların yerine getirilmesine yardımcı olarak dış pazarlarda rekabet gücümüzü artıracaktır.			Yaşam kalitesi ile doğrudan ilgili su, katı atık vb. altyapı tesisleri için özellikle az gelişmiş bölgelere kaynak aktarılması, bölgeler arasındaki farklılıkların giderilmesine yardımcı olacaktır.		Çevre yönetiminin mali kaynak açısından güçlendirilmesi, fiziksel altyapı sorunlarının giderilmesine katkı sağlayacaktır.
Tutarlı ve rasyonel bir çevre finansman politikasının oluşturulması.	X	X			X		X
Çevre finansman mekanizma ve modellerinin geliştirilmesi (düşük faizli krediler, teşvikler, hibelerin kredilendirilmesi vb).	X	X			X		X

	İstikrarlı Bir Ortamda Sürdürülebilir Büyümenin Sağlanması	Ekonomide Rekabet Gücünün Artırılması	İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi	Sosyal İçermenin Güçlendirilmesi	Bölgesel Gelişmişlik Farklılıklarının Azaltılması	Kamuda İyi Yönetişim Yaygınlaştırılması	Fiziki Altyapının İyileştirilmesi
Çevre maliyetlerinin üretimden tüketime her aşamada muhasebeleştirilmesi.	X	X					X
Yatırım önceliklerinin sağlıklı belirlenmesi.	X	X			X		X
Yatırım projelerinin hazırlanmasında ekonomik ve sosyal analize çevresel maliyetlerin de hesaplanarak dahil edilmesi.	X	X			X		X
İç ve dış kaynakların etkin kullanılmasının planlanması.	X	X					X
Dış kaynaklı hibe ve kredilerin zamanında kullanılması amacıyla ulusal katkı için bütçede gerekli ödeneğin tahsisi.	X	X					X
İç kaynağın artırılması amacıyla çevre katkı paylarının çağdaş çevre finansman politikaları doğrultusunda yeniden düzenlenmesi.	X	X					X
Maliye Bakanlığı tarafından her yıl çeşitli kurumlar aracılığı ile yerel yönetimlere destek için verilen çevreye yönelik mali kaynağın; proje bazlı ve önceliklendirme kriterlerine uygun olarak kullanılmasını sağlamak amacıyla gerekli yasal ve kurumsal düzenlemelerin yapılması.	X	X					X
Yerel yönetimler tarafından çevre için toplanan kaynağın (katkı payları, harç, ceza vb.) bu alanda kullanılması amacıyla denetim mekanizmalarının güçlendirilmesi için yasal düzenleme yapılması.	X	X					X

	İstikrarlı Bir Ortamda Sürdürülebilir Büyümenin Sağlanması	Ekonomide Rekabet Gücünün Artırılması	İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi	Sosyal İçeriminin Güçlendirilmesi	Bölgesel Gelişmişlik Farklılıklarının Azaltılması	Kamuda İyi Yönetişim Yaygınlaştırılması	Fiziki Altyapının İyileştirilmesi
Çok taraflı uluslararası kuruluşlar ve ikili anlaşmalar çerçevesinde sağlanan çevre ile ilgili tüm dış finansman kaynaklarının (hibe ve/veya kredi) verimli kullanılması ve tekrarların önlenmesi amacıyla kaynağın eşgüdümünün tek bir kurum tarafından (Hazine Müsteşarlığı) yürütülmesi için gerekli düzenlemenin yapılması.	X	X			X		X
İller Bankası'nın kentsel çevre altyapı projeleri için yatırım bankacılığı yapabilecek şekilde yeni bir kurumsal yapıya kavuşturulması.	X	X			X		X
Çevre ile ilgili kurum ve kuruluşların uluslararası standartlarda proje hazırlama, geliştirme ve uygulama kapasitesinin artırılması.	X	X					X
Doğal kaynakların milli gelir hesabına dahil edilmesi ile ilgili ön çalışmaların yapılması.	X	X					X
Çevre koruma projeleri fizibilite çalışmalarında sosyal fayda-maliyet hesaplarının dikkate alınması.	X	X			X		X

	İstikrarlı Bir Ortamda Sürdürülebilir Büyümenin Sağlanması	Ekonomide Rekabet Gücünün Artırılması	İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi	Sosyal İçermenin Güçlendirilmesi	Bölgesel Gelişmişlik Farklılıklarının Azaltılması	Kamuda İyi Yönetişim Yaygınlaştırılması	Fiziki Altyapının İyileştirilmesi
<p>Çevre Koruma Tesisleri Yönetimi ve İşletme Sorunları</p> <p>Stratejik Amaç: Türkiye’de çevre finansman yetersizliklerinin giderilerek altyapı ve diğer sektörlerin ihtiyaç duyduğu çevre ile ilgili yatırımların üretimden tüketime tüm süreçlerde gerçekleşmesi.</p>	Ekonomik sektörlerin ihtiyaç duyduğu bütün çevresel altyapı tesislerinin gerçekleştirilmesi doğrudan ve dolaylı olarak ekonomiye katkı sağlayacaktır.	Çevresel altyapı gereksiniminin karşılanmasını aynı zamanda ekonomide rekabet gücünü artıran bir etmen olarak değerlendirmek gerekmektedir.			Özellikle az gelişmiş bölgelerde gerekli çevresel altyapı tesislerinin kurulması, yaşam kalitesi düzeyinin yükselmesini ve kentsel gelişmenin düzenli biçimde gerçekleşmesini sağlayacaktır.		Çevre koruma tesislerinin etkin bir biçimde yönetilip işletme sorunlarının giderilmesi, fiziksel altyapı sorunlarının önemli bir bölümünün giderilmesi anlamına gelecektir.
Çevre koruma tesislerinin gerekli tüm yerlerde kurulması.	X	X					X
Tesislerin sağlıklı işletilmesi için enerji ve diğer girdi maliyetlerinde teşvik sağlanması.	X	X					X
Özellikle belediyelerde yetkin teknik eleman yetersizliğinin giderilmesi.	X	X	X				X
Çevre koruma tesislerinin etkin işletilmesinde, meslek içi eğitim konusunda ilgili kuruluşların eşgüdümünün sağlanarak teknik eğitim çalışmalarının başlatılması.	X	X	X			X	X
Teknik ve idari yönden denetim mekanizmasının etkinleştirilmesi.	X	X					X
Tehlikeli atıkların yönetimi için bölgesel tesislerin kurulması.	X	X			X		X
Düzenli depolama alanları yapımından sonra mevcut vahşi depolama alanlarının iyileştirilmesi.	X	X					X

	İstikrarlı Bir Ortamda Sürdürülebilir Büyümenin Sağlanması	Ekonomide Rekabet Gücünün Artırılması	İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi	Sosyal İçermenin Güçlendirilmesi	Bölgesel Gelişmişlik Farklılıklarının Azaltılması	Kamuda İyi Yönetişim Yaygınlaştırılması	Fiziki Altyapının İyileştirilmesi
Bu konuda mevzuat yeterli olduğundan, uygulamada etkinleşme ve yaygınlaşmanın sağlanması.	X	X					X
AB uyum sürecinde düzenlemelerin sürdürülmesi.	X	X					X
Yetkili kurumlar arasında eşgüdüm sağlanarak uygulamada işbirliğine gidilmesi.	X	X				X	X
Tesislerin işletilmesinde birlik modellerinin teşvik edilmesi.	X	X					X
Çevre koruma tesislerinin projelendirme aşamasında fizibilitelere yatırım maliyetlerinin yanında işletme sermayesi ile kapatma maliyetlerinin de ilave edilmesi.	X	X					X

6.2. Dokuzuncu Kalkınma Planı Açısından Temel Yansımalar

“Bugünkü ve gelecek kuşakların temel gereksinimlerinin sağlandığı, yaşam kalitesinin artırıldığı, biyolojik çeşitliliğin korunduğu, doğal kaynakların sürdürülebilir kalkınma yaklaşımıyla akılcı yönetildiği, sağlıklı ve dengeli çevrede yaşama hakkını gözeten politik-yönetimsel anlayışın egemen olduğu bir Türkiye” hedefine ulaşmak için gerekli araçların sergilendiği bu Raporun dayandığı temel ilkeler şöyledir:

Gelecek kuşakların ihtiyaçlarını gözeterek, doğal kaynakların koruma/kullanma koşullarının belirlenmesi ve bu kaynaklara herkesin adil ve sağlıklı ulaşımını sağlayacak bir çevre yönetiminin kurulması temel stratejik amaç olarak benimsenmelidir.

Çevre yönetiminin etkili bir biçimde işleminin ilk koşulunu ekonomik ve toplumsal kararlar alınırken çevresel değerlerin göz önünde bulundurulması oluşturmaktadır. Bütün ekonomik ve toplumsal politikaların oluşturulmasında çevresel kaygıların da dikkate alınması, çevre ile ilgili mevzuatın öncelikli olarak uygulanmasına özel önem verilmesi, yönetimin bütün aşamalarında plan ve projeler hazırlanırken ekolojik verilerin dikkate alınmasına özen gösterilmesi, yasal düzenlemelerin ve çevresel değerleri korumaya yönelik yargı kararlarının uygulanması konusuna özel önem verilmesi gerekmektedir.

Çevre yönetimi alanında daha etkin bir sistemin oluşturulması için bugünkü kurumsal yapı gözden geçirilerek güçlendirilmeli; merkezi ve yerel yönetimlerde çevre politikalarının uygulanması sürecinde yer alan kurumlarda, kapasite artırıcı ve kurumlar arası (kamu, özel sektör ve gönüllü örgütler, üniversiteler vb.) eşgüdümü sağlayan düzenekler oluşturulmalıdır.

Çevre kalitesinin geliştirilmesi için katılımı ve saydamlığı esas alan teşvik edici politikalar oluşturulmalı ve uygulanmalıdır. Çevre ile ilgili karar alma süreçlerine özel sektör-STK ve halkın aktif katılımının sağlanması için kamu kararlarına temel olan politikaların kamuoyu ile paylaşılması ve kamuoyunun sürekli bilgilendirilmesi önemlidir.

Özellikle AB adaylığı sürecinde gereken yasal düzenlemelerin yapılabilmesi için çevre alanındaki kurumların görev ve sorumlulukları net olarak belirlenmeli ve böylece yetki çatışmasına son verilmeli, etkin bir uygulamaya geçebilmek için gerekli idari, mali ve teknik kapasite oluşturulmalıdır.

Türkiye’de çevre yönetiminin en zayıf halkası olan izleme, değerlendirme ve denetim alanına özel önem verilmeli, varolan yapıyı güçlendirici ve katılımı artırıcı önlemler alınmalıdır. Etkili bir çevre yönetiminin sağlanabilmesi için öncelikle kolayca ulaşılabilen, saydam, izlenebilen sağlıklı veri tabanının geliştirilmesi zorunlu olduğu gerçeğinden

hareketle, çevresel konularla ilgili her türlü verinin kaynağında kayıt altına alınması için gerekli düzenlemelerin yapılması ve belirlenmiş zaman aralıklarında veri tabanına düzenli ve sürekli aktarım sağlayacak bir sistemin kurulması gerekmektedir.

Tüm ilgi gruplarının (paydaşların) katılımıyla hazırlanacak Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisinin uygulamaya geçirilmesi ve uygulamanın takip edilmesi gereklidir. Bu stratejide, çevre amaçlarının ve önceliklerinin diğer sektör politikalarıyla bütünleştirilmesi hedeflenmelidir.

Çevresel politikaların ve planların etkin biçimde uygulamaya geçirilmesi için, finansman yetersizliklerinin giderilerek altyapı ve diğer sektörlerin ihtiyaç duyduğu çevre ile ilgili yatırımların üretimden tüketime tüm süreçlerde gerçekleştirilmesi temel strateji olarak belirlenmelidir. Sürdürülebilir kalkınma amacıyla, istikrarlı bir ortamda büyümenin sağlanması, ekonomik rekabet gücünün artırılması ve çevre yönetiminin etkin ve verimli bir biçimde çalışması için tutarlı ve rasyonel bir çevre finansman politikasının oluşturulması gerekmektedir. Bu doğrultuda, iç ve dış kaynakların etkin kullanılması için planlamaya gidilmeli, yatırım öncelikleri sağlıklı belirlenmelidir.

7. Yararlanılan Kaynaklar

1. Algan, N. ve Kaya, Dünder, A., **Türkiye'nin Çevre Konusunda Verdiği Sözler**, TÜBA, Ankara, 2003.
2. **Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı**, 2003, (<http://www.abgs.gov.tr/up2003/up.htm>).
3. Avrupa Toplulukları Komisyonu, **Türkiye ile Katılım Ortaklığı'nın Kapsadığı İlkeler, Öncelikler ve Koşullara Dair Bir Konsey Kararı İçin Öneri**, [SEC (2005) 1426], (gayri resmi tercüme), Brüksel, 9 Kasım 2005.
4. Avrupa Toplulukları Komisyonu, **Türkiye 2005 İlerleme Raporu**, [COM(2005) 561 final], Brüksel, 9 Kasım 2005.
5. Baran, İ., "Kurbağa ve Sürüngenler", **Türkiye'nin Biyolojik Zenginlikleri**, Türkiye Çevre Vakfı, Ankara, 2005.
6. Baran, İ. vd, **Türkiye Fauna ve Flora Araştırma Enstitüsünün Gerekliliği**, I. Ulusal Doğa Tarihi Kongresi bildiri kitabı, Kırsal Çevre ve Ormancılık Sorunları Araştırma Derneği, yayın no: 11, Ankara, 2002, s.9-17.
7. Bayram, A. "Türkiye'de Hava Kirliliği Sorunu ve Çözüm Önerileri", **Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye'de Çevre Yönetimi**, S.Kırımhan (Düzenleme), Ak-Tel Mühendislik, Ankara, 2005, s.113.
8. Beba, A., "Katı Atıklar", **Türkiye'nin Çevre Sorunları: 2003**, TÇV, Ankara, 2003.
9. Birgün Gazetesi, "Çevre Kanunu Tasarısına Eleştiri", 30 Mayıs 2005.
10. Budak, S., **Avrupa Birliği ve Türk Çevre Politikası**, Büke Yayınları, İstanbul, 2000.
11. Çağlar, Y., "Kamunun Yeniden Yapılandırılması ve Çevre", **Kamu Yönetimi Dünyası**, Ocak-Haziran 2004, S.17-18, s.54-56.
12. Çevre Bakanlığı, **Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi: Johannesburg 2002**, Türkiye Ulusal Raporu, Ankara, 2002.
13. Çevre Bakanlığı, **Türkiye Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Stratejisi Eylem Planı**, 2001.
14. Çevre ve Orman Bakanlığı, **I. Çevre ve Ormancılık Şurası Kararları (22-24 Mart 2005-Antalya)**, Ankara, 2005.
15. Çevre ve Orman Bakanlığı, I. Çevre ve Ormancılık Şurası (22-24 Mart 2005) için hazırlanan **Koruma Alanları ve Biyolojik Çeşitlilik Raporu**, Ankara, 2005.
16. Çevre ve Orman Bakanlığı, "Türkiye'nin Biyolojik Çeşitliliği", (<http://www.cevreorman.gov.tr/bc.htm>), (Ekim 2005).
17. Çevre ve Orman Bakanlığı, **Çölleşme ile Mücadele Türkiye Ulusal Eylem Programı**, Ankara, 2005.
18. Çevre ve Orman Bakanlığı, **Türkiye Çevre Atlası**, Ankara, 2004.
19. Çevre Mühendisleri Odası, **Atıksu Arıtma Tesisleri Mevzuat Kılavuzu**, Ankara, 2005.
20. Çevre Mühendisleri Odası, **5 Haziran 2005 Dünya Çevre Günü Değerlendirme Raporu**, Ankara, 2005.

21. Çevre Mühendisleri Odası, **VI. Dönem Çalışma Raporu (2002-2004)**, Ankara, 2004.
22. DİE, **Türkiye Çevre İstatistikleri**, Ankara, 2005.
23. DİE, **Türkiye İstatistik Yıllığı**, 2004.
24. DİE, **İDKK Sera Gazı Salım Envanterleri Çalışma Grubu Raporu**, Ankara, 2004.
25. DMİ (Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü), **İDKK İklim Değişikliğinin Etkilerinin Araştırılması Çalışma Grubu Raporu**, Ankara, 2004.
26. Dokuzoğuz, M., “Bitki Genetik Kaynakları”, **Türkiye'nin Biyolojik Zenginlikleri**, Türkiye Çevre Vakfı, Ankara, 2005.
27. DPT, Birleşmiş Milletler Mukim Koordinatörlüğü, **Binyıl Kalkınma Hedefleri Raporu-Türkiye 2005**, Ankara, 2005.
28. DPT, **Türkiye'nin Avrupa Birliğine Katılım Sürecine İlişkin 2004 Yılı İlerleme Raporu ve Tavsiye Metni**, Ankara, 2004.
29. DPT, VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), **İçmesuyu, Kanalizasyon, Arıtma Sistemleri ve Katı Atık Denetimi ÖİK Raporu**, Ankara, 2000.
30. DPT, **Türkiye Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı**, Düzeltilmiş 2. Baskı, Ankara, 1999.
31. DSİ, “Toprak ve Su Kaynakları”, (<http://www.dsi.gov.tr/topraksu.htm>), (Kasım 2005).
32. Durmaz, B., **Avrupa Birliğinde Çevre Politikası Alanında Muhtemel Müzakere Sürecine Yönelik Gerekli Hazırlıkların Örneklerle Çalışılması (Uzmanlık Tezi)**, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Ankara, 2004.
33. Duru, B., Kronik: "Doğal-Kültürel Varlıklar ve AKP: Orman Alanlarının Satışı Sit Alanlarının İmara Açılması", **A.Ü. SBF Dergisi**, S.58/3, 2003, s.233-240.
34. Duru, B., **Kıyı Politikası**, Mülkiyeliler Birliği Vakfı, Ankara, 2003.
35. Duru, B., “Küreselleşme, Avrupa Birliği ve Türkiye Çevresi”, **Birikim**, S.191, Mart 2005, s. 63-72.
36. Ekim, T., “Bitkiler”, **Türkiye'nin Biyolojik Zenginlikleri**, Türkiye Çevre Vakfı, Ankara, 2005.
37. Ekim, T. ve Demirsoy, A., “Önsöz”, **Türkiye'nin Biyolojik Zenginlikleri**, Türkiye Çevre Vakfı, Ankara, 2005.
38. Ekim, T., “Cumhuriyetimizin Önemli Bir Eksikliği: Ulusal Doğa Tarihi Müzesi ve Ulusal Botanik Bahçesi”, **XV. Ulusal Biyoloji Kongresi Açılış Konuşması**, 2002.
39. Erdem, Ü., (Der.), **Çevre Bilimi: Sürdürülebilir Dünya**, Çeviri Kitabı (Miller, T. D., 1993. Environmental Science: Sustainable World'den), Çevirenler: Doğan, F., Erdem Ü., Henden, E., Onoğur, E., Öztürk, M., Türkan, İ., Nurlu, E., Sunlu, U., Ege Üniversitesi Çevre Sorunları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayın No:1, İzmir, 2001.
40. European Commission, “The Challenge of Environmental Financing in The Candidate Countries”, **COM (2001) 304**, 2001.
41. EUROSTAT, **Sustainable Development Indicators**, (<http://epp.eurostat.cec.eu.int>).

42. Geray, C., "Kamu Yönetiminin Yeniden Yapılandırılmasına İlişkin Yasal Düzenlemeye Toplu Bakış", **Mimarlık**, Eylül-Ekim 2004, S.319, s.29-34.
43. Güler, Ayman, B., "Devlette Reform", **Kamu Yönetimi Dünyası**, Ocak-Mart 2003, S.13, s.3-25.
44. Güler, Ayman, B., (Der.), **Su Hizmetleri Yönetimi**, TODAİE, Ankara, 1999.
45. Güler, Ayman, B., (Der.), **Çöp Hizmetleri Yönetimi**, TODAİE, Ankara, 2001.
46. Güllü, G., "Hava Kirliliği", **Türkiye'nin Çevre Sorunları: 2003**, TÇV, Ankara, 2003.
47. International Energy Agency, **Key World Energy Statistics 2005 Edition**, Paris, 2005.
48. Işık, K., "Ormanlar ve Milli Parklar", **Türkiye'nin Biyolojik Zenginlikleri**, Türkiye Çevre Vakfı, Ankara, 2005.
49. Kılıç, G. ve Türkeş, M., **Avrupa Birliği'nin İklim Değişikliği Politikaları ve Önlemleri**, Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü, Araştırma ve Bilgi İşlem Dairesi Başkanlığı, Nisan 2003, Ankara, 2003.
50. Kırımhan, S., **Çevre Yönetimi: Nüfus, Kaynak ve Çevre İlişkileri**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2005.
51. Kırımhan, S., Tel, M., Afet, Z. (Düzenleme), **Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye'de Çevre Yönetimi**, Ak-Tel Mühendislik, Ankara, 2005.
52. Kocataş, A., Ergen, Z., Mater, S., Özel, İ., Katağan, T., Koray, T., Önen, M., Kaya, M., "Deniz Faunası", **Türkiye'nin Biyolojik Zenginlikleri**, Türkiye Çevre Vakfı, Ankara, 2005.
53. Mengi, A. ve Algan, N., **Küreselleşme ve Yerelleşme Çağında Bölgesel Sürdürülebilir Gelişme**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2003.
54. ODTÜ Mezunları Derneği, **Çevre Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı Üzerine ODTÜ Mezunları Derneği Görüşü**, (http://www.odtumd.org.tr/calismagr/cevre/cevre_kanunu_gorus.htm).
55. OECD, **FACTBOOK 2005: Economic, Environmental and Social Statistics**, OECD, 2005.
56. OECD, "Selected Environmental Data", **Environmental Data Compendium**, (<http://www.oecd.org/dataoecd/11/15/24111692.PDF>), (Ekim 2005).
57. Orman Bakanlığı, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilatı, **Ulusal Ormancılık Programı Raporu (1.Taslak)**, Ankara, 2003.
58. Sakınç, M., "Doğa Tarihi Müzeleri, Kültüre ve Eğitime Katkıları", **Türkiye Fauna ve Flora Araştırma Enstitüsünün Gerekliliği**, I. Ulusal Doğa Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı, Kırsal Çevre ve Ormancılık Sorunları Araştırma Derneği, Ankara, 2002, s.149-151.
59. Talu, N., "AB Çevre Uyumu ve Türkiye'de Değişim", **Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye'de Çevre Yönetimi**, S. Kırımhan vd. (Düzenleme), Ak-Tel Mühendislik, Ankara, 2005, s.20-53.

60. Talu, N., “Biyogüvenlik (Cartagena) Protokolü ve Türkiye’de Durum”, **Biyogüvenlik Protokolü ve Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi’nde Teşvikler**, TÇV Yayını, Ankara, 2005, s. 11-29.
61. Talu, N., **TBMM’de Çevre Siyaseti**, Nobel, Ankara, 2004.
62. Talu, N., “Çevre Politikalarımız”, **Radikal**, 30 Mart 2001.
63. Tenikler, G. ve Kıldış, S. (Ed.), **Yerel Gündem 21 Birlikteliğinde İzmir’de Bütünleşik Kıyı Yönetimi**, İzmir, 2003.
64. Toprak, Z., **Çevre Yönetimi ve Politikası**, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 2003.
65. Toprak, Z., “Türkiye’de Kıyı Yönetimine Katılım Analizi”, **Türk İdare Dergisi**, S.430, 2001, s.31-50.
66. TC, **Ön Ulusal Kalkınma Planı (2004-2006)**, Ankara, 2003.
67. TMMOB, **Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Gerçeği**, Ankara, 2005.
68. TTGV, **Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi Ulusal Hazırlıkları: İklim Değişikliği ve Sürdürülebilir Kalkınma Ulusal Değerlendirme Raporu**, (Raportör, Doç. Dr. M. Türkeş), Ankara, 2002.
69. Tuncer, G., “Su Kirliliği”, **Türkiye’nin Çevre Sorunları: 2003**, TÇV, Ankara, 2003.
70. TÜBİTAK, **Vizyon 2023: Bilim ve Teknoloji Stratejileri Teknoloji Öngörü Stratejileri, Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Paneli: Vizyon ve Öngörü Raporu**, Ankara, 2003.
71. Türkeş, M., Sümer, U.M., Çetiner, G., “Küresel İklim Değişikliği ve Olası Etkileri”, **T.C. Çevre Bakanlığı, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi Seminer Notları** (13 Nisan 2000, İstanbul Sanayi Odası), 7-24, ÇKÖK Gn. Md., Ankara, 2001.
72. Türkeş M., Sümer U.M., Çetiner G., “Kyoto Protokolü Esneklik Mekanizmaları”, **Tesisat Dergisi**, S.52, İstanbul, 2000, s. 84-100.
73. Türkeş, M., “Artan Sera Gazı Etkisinin Türkiye Üzerindeki Etkileri”, **TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi**, 1994, S.321, s.64-71.
74. Türkiye Çevre Vakfı, **Türkiye’nin Biyolojik Zenginlikleri**, Ankara, 2005.
75. Türkiye Çevre Vakfı, **Türkiye’nin Çevre Sorunları: 2003**, TÇV, Ankara, 2003.
76. United Nations Population Division, **World Population Prospects: The 2004 Revision Population Database**, (<http://esa.un.org/unpp>).
77. Zambak, C., “Türkiye’de Makro Düzeyde Sanayi Atıkları Yönetim Sorunları: Miktar Tahminleri, Çözüm Önerileri ve Maliyet Boyutları”, **Synopsis**, 22, 23 Mayıs 1997.